नेपालभाषा वाङ्गमय

(च्वसुमुना)

इन्द्रविजय जात्रा गीत

गोपालराज वंशावली

नेपाल न्यायपाल विधि

न्यायकिसिनी

भिंछगु सदी हे नेपालभाषा

तन्त्राख्यान

सिद्धिदासया समस्यापूर्ति

अमृतानन्द वन्द्य

चित्तधर हृदय

- काशीनाथ तमोट

नेपालभाषा वाङ्मय

(च्वसुमुना)

च्वमि

काशीनाथ तमोट

पिकाक

रामभक्त भोमि

नेपालभाषा वाङ्मय

(च्वसुमुना)

च्वमि	:	काशीनाथ तमोट
पिकाक	:	रामभक्त भोमि
न्हापांगु पिथना	:	ने.सं. ११३५ चिल्ला (ई.सं. २०१४, वि.सं. २०७१)
पिथना	:	५०० पा:

सर्वाधिकार	:	च्वमियाके

सेटिङ्ग	:	एस.बि. कम्प्युटर, बागबजार
मुद्रक	:	एन.एन. प्रिन्टिङ्ग एण्ड स्टेशनरी उद्योग त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं ।
मू	:	१५०/- तका
थाय्	:	ओन्थली (बानेश्वर), यें ।

धायमाःगु खँ

इलयव्यलय् च्वसु च्वयाच्वना । सफू पिकायगु कुतः मदु । छन्हु रामभक्त भोमी जिगु नेपालभाषा वाङ्मयसम्वन्धी सफू पिकायमाल धैदिल । च्वसु मुने शुरु याना व जिगु वेबसाइट नेपालमण्डल अर्गय् ततं वना । व्यवस्थित रुपं च्वयागु मखु, माःबले माःकथं च्वयागु थाय्थासय् पिदनाच्वंगु खः । सफुती मुनेवहगु नीन्हय्पु च्वसु दत । थुपिं जिं च्वयागु भाषा, वाङ्मय, संस्कृति, इतिहास आदि विषयमध्ये आःतक मुने फुगु वाङ्मयसम्बन्धी च्वसु जक खः । थुकी पासामुनां पिकाःगु सफू नेपालभाषाया आधुनिक कविता (नेसं १०९६) या भूमिकालेखनिसें (नेसं ११३१) तक स्वीन्यादँया सृजना दुथ्याःगु दु । च्वसुयात वाङ्मयया पुलां छसिंकथं (नेसं १५९-१०८६) न्ह्यथनागु दु । थन कालक्रम अनुसार च्वसुया मात्रा संतुलन मजू । थुकी प्राचीनकालया नीपु, माध्यमिक कालया प्यपु व आधुनिक कालया स्वपु जक च्वसु दु । थुकी दुथ्याःगु झिपु च्वसु प्रदीपमान श्रेष्ठ सम्पादित देशय्मरु भ्याः (वाःपौ)स नेसं ११२१ दँय् "पुलांगु नेपालभाषा वाङ्मय"नामं माःहनाः पिदंगु खः ।

थन च्वसुपतिं पिदंगु लिधँसायात छथाय् लिउने मुनागु दु । गुलिं च्वसुया दुने लानाच्वंगु लिधँसा थन विधिपूर्वक न्ह्यथने मछिन । च्वसु पिदंगु पत्रपत्रिकाया साभार सुचं नं लिउने तयागु दु । थुगु सफूयात आकार बीत मुनेज्या, टङ्कन व प्रेस ज्याय् गुहालि यानादीपिं मय्जु निजिरोस न्याछ्यों, ईश्वरमैयाँ श्रेष्ठ, राजितवहादुर श्रेष्ठ, मनिषमान श्रेष्ठ व समान्त श्रेष्ठयात सुभाय् ।

- काशीनाथ तमोट

ध्वसु धलः

नेपालभाषा वाङ्मय

१.	नेपालभाषाया महत्व	१
२.	पुलांगु वाङ्मय	४
३.	थ्विंछगूगु शदी हे नेपालभाषा छ्यले धुंकल खनि !	८
४.	नियमपरिभाषा पत्रिका म्हसीके	१०
५.	गुह्यकाली पूजाविधि	१३
६.	विचित्र कौतुक	१५
७.	हरमेखला	१७
८.	न्यायविकासिनी	१८
९.	अमरकोश	१९
१०.	गोपालराज वंशावली	२०
११.	चतुरङ्क रामायण नाटकया निर्देशन खँपु	२७
१२.	भागवत पुराण	३०
१३.	नेपाल–न्यायपाल–विधि	३३
१४.	तन्त्राख्यान	३४
१५.	इन्द्रविजयजात्रा गीत	३६
१६.	स्वस्थानी व्रतकथा	३७
१७.	रुक्माङ्गदचरित	३८
१८.	मूलदेव–शशिदेव प्याखंया बाखं	४०
१९.	मुद्राराक्षस	४१
२०.	अमृतानन्द वन्द्य (नेसं ८९४–९५४)	४२
२१.	माध्यमिक काव्य	४५
२२.	सिद्धिदासया 'समस्यापूर्ति'	४६
२३.	निष्ठानन्द वज्राचार्य व वय्कःया ललितविस्तर	४७
२४.	सिद्धिदासया कृति	५५
२५.	चित्तधर 'हृदय' या नेपालभाषा साहित्यया जातः	५७
२६.	आधुनिक काव्य	५९
२७.	नेसं १०८५-८६या भाषा आन्दोलन जुइन्ह्योया अभिलेख	७१
	लिधँसा	७३
	न्ह्यव पिथँ धलः	७७

नेपालभाषा वाङ्मय

१. नेपालभाषाया महत्व

नेपालभाषा निद्वः दँ न्ह्योनिसें उत्तर व दक्षिण एशियाया संस्कृतियात आत्मसात यानाः न्ह्यानावयाच्वंगु जीवन्त भाषा खः । नेवाः समुदायया निर्माण उत्तर, दक्षिण, पूर्व, पश्चिम एशियाइ क्षेत्रं नेपालमण्डल वयाः च्वं वःपिनि सम्मिलनं दःवःगु खः । उकिं थुकी अन्तर एशियाइ क्षेत्रीय सांस्कृतिक विशेषता समाहित जुयाच्वंगु दु ।

नेपालभाषा संसारय् दक्वसिबय् अप्वो जनसंख्या दुगु चीन–सँय् भाय् खलःया तःकचा सँय्–बर्मा भाय् दुने च्वापुगुं भाय् मध्ये छगू खः । दक्षिण एशियाय् थ्व दक्वसिबय् पुलांगु व च्वन्ह्याःगु सँय्–बर्मा भाय् खः । थुकिया प्राकृत कालया करीव ३०० खँग्वःपुचः नेपालया प्राचीन इतिहास (लिच्छवि) कालया निसः व जःछिति अभिलेखय् कियातःगु दु । थौंकन्हय्या नेपालभाषा धाःसा न्हूगु आर्यभाषा थें ११ शदीपाखें जक शुरु जुल । थुकिया न्हापांगु कथ्य अभिव्यक्ति अवलेया ललितविष्टर (थौंकन्हय्या यल–ललितपुर/पाटन)या मणिधरजीव महाविहारया सर्वसंघया नियम परिभाषित यानातःगु पत्रिका (ताडपत्र) नेसं २३५या लिखतपत्रय् खनेदत । थनंलि ग्रन्थय् न्हापांखुसि कर्मकाण्ड ग्रन्थ गुह्यकाली पूजाविधि (नेसं ४००)स निर्देशन वाक्यावली छ्यल । थथे हे लिखतपत्रय् व ग्रन्थय् संस्कृत नापनापं नेपालभाषा छ्यलावयाच्वंगुली हरमेखला (४९४) तान्त्रिक चिकित्सा ग्रन्थय् अनुवाद रुपय् खनेदत । अनंलि नारदस्मृति (५००), अमरकोश टीका पुत्रपौत्रादिबोधिनी (५०१), बालबोधिनीविवृति (५०६) च्वय्धुंकाः नेपालभाषाया मौलिक अभिव्यक्ति गोपालराज वंशावली (अ. ५०९) जुल । थुकी वंशावली खण्ड परम्परागत लेखन खःसा मूल वृतान्त (घटनावली) खण्ड मौलिक अभिव्यक्ति कथ्य खः । नेसं ४९४ हरमेखलानिसें ५२० (वैद्यक) तक १४ शदीया नेपालभाषा वाङ्मय ग्रन्थ नेपालभाषा व थुकिया साहित्यया मजबुत निग (जग) खः ।

वाङ्मय धुंकाः नेपालभाषाय् साहित्यया सृजना जुजु भुवन मल्ल (६२५–६३९) या म्ह्याय् देवकीदेवी ठकुरिणीपाखें भागवतपुराण (६२५) वाचन याकाः थुकिया शुभारम्भ यात ।

पञ्चतन्त्र लौकिक बाखंया नेपाल (व काश्मीर) संस्करण नेपालभाषाय् तन्त्राख्यान (६३८) लोकंह्वात । थ्व हे पलाखय् नेपालभाषाय् यलया तिभय जुजुपिं नरसिंह–पुन्दरसिंह–उद्धवसिंह–देवया वीरगाथा कनातःगु इन्द्रविजयजात्रागीत (६९१–६९४) काव्य विधा जाःवल । सिद्धिनरसिंह मल्लं (७३९–७८१) गीत गोपिनाथ काव्य तुलांपती किइकल । प्रताप मल्लं (७६१–७९४) गीतपञ्चविंशतिका (बी ८२७/११) च्वयाः कवीन्द्र उपाधिया औचित्य पुष्टि यात । ख्वपया जुजु जगत्प्रकाश मल्ल व मन्त्री चन्द्रशेखरसिंह जानाः

जगच्चन्द्र नामं न्यासलं मयाक नेपालभाषागीत (७९२) च्वया: थ:त "न्हुल जयदेव" घोषित यात । प्याखं विधा भचा लिपा खनेदत । न्हापां संस्कृत चतुरङ्ग रामायणनाटक (५३२) व मैथिली नाटक उषाहरण (६६० दशक)स निर्देशन वाक्यावली छ्यले धुंकातिनि मुकं नेपालभाषाया छधा: प्याखं एकादशी (रुक्माङ्गद) चरित (७५३) व पूधा: मूलदेवशशिदेव (७९२ न्ह्यो) न्ह्यब्व: वल ।

नेपालभाषाय् निगूभाय्या खँग्व:धुकू नेपालभाषा अमरकोशं (५०१, ५०६) शुरु जुल । थुकिया त:हाक:गु परम्परा न्ह्यात । अनंलि संस्कृत–फारसी–नेपालभाषाया पारसीप्रकाश (८२०) च्वत । कपुचिन पादरीतय्सं नेपालभाषा–इटलीकोश (८९२) दय्कल । चीचीधंगु खँग्व:धुकू दय्कावं वन । पुनर्जागरण कालय् जगत्सुन्दर मल्लं (१००३–१०७३) विश्वकोश पहया खँग्व:धुकू शुरुयाश । पुलांगु कोशय् हाय्न्स जोर्गेन्सनया पुलांगु नेपालभाषा खँग्व:धुकू (१०५६) सफुतिं पुलांगु ग्रन्थय् प्रवेश याय्त गुहालि यात । खँग्व:धुकूया विकासय् ठाकुरलाल मानन्धरया नेपालभाषा–अंग्रेजी खँग्व:धुकू (११०६), उलरिके कोयल्भर–ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्यया समसामायिक नेपालभाषा खँग्व:धुकू (१११४)या थ:गु हे थाय् दु । नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समितिं दय्कूगु अभिलेख ग्रन्थं मुनां पुलांगु नेपालभाषा खँग्व:धुकुतिं (११२०) जापानया निकि एशियाइ सिरपा: (ई. २000) हे त्याकल । सँय्–वर्मा भाषाया तुलनात्मक अध्ययन याय्त थ्व अत्यन्त उपयोगी जू ।

नेपालभाषा व्याकरणया आकार छुं भचा अमरकोशया अर्थ छ्या:बले जूवन । चान्द्र व्याकरणं ब्वलंगु नाम रुपावली पुच: स्याद्यन्तकोशं (६२०) व्याकरणया स्वरुप ब्वलन । पारसीप्रकाश (८२०) नं व्याकरण वर्गय् ब्वथला त:गुलिं थुकि नं नेपालभाषा व्याकरणयात चकंकल । सारस्वत व्याकरण (ह्)य् नेपालभाषा परिचायक खँपु छ्यल । जे. ए. एटनं नेपाली व्याकरण (ई.१८२०/नेसं ९५०) पिका:बले नेपालभाषा व्याकरण नं च्वय् धुंकुगु ख: । अमृतानन्द वन्धया त्रिभाषा (संस्कृत–नेपालभाषा–नेपाली) व्याकरण (९५१) तुलनात्मक व्याकरणया स्वरुप क्यन । शुक्रराज शास्त्रीया नेपालभाषा व्याकरणं (१०४८) राणाकालय् नेपालभाषाया इज्जत तस्सकं थकाल । पुलांगुली हाय्न्स जोर्गेन्सनया पुलांगु नेपालभाषा व्याकरण (१०६१) आ:तक नं बेजोड जुयाच्वनतिनि । थौंकन्हय् पुष्परत्न सागरया संक्षिप्त नेपालभाषा व्याकरण (१०७३) धुंका: डा. सुन्दरकृष्ण जोशीया नेपालभाषा वैज्ञानिक व्याकरण (१११५) उल्लेखनीय जू ।

नेपालभाषा नेपाललिपियात नं छगू अध्ययन क्षेत्र नाला:का:गु दु । थ्व लिपि गुस:ति दँतक नेपालमण्डलीय राष्ट्रिय तथा साझा लिपिकथं नेपालभाषाजक मखु संस्कृत, बंगाली– वङ्गलादेशी, मैथिली भाषाया समेत अभिलेख, लिखित ग्रन्थ सकतां याना: छगू लखं अप्पो लेख्य कृति च्वयात:गु दु । सँय् ग्रन्थ व पौभालय् मूल संस्कृत सूत्र वर्तु (भुजिंमोल) व लञ्जा (रञ्जना) लिपिं हे च्वय्गु परम्परा नेपाललिपिया असीमित प्रयोग जुयाच्वंगु दु । नेपाललिपिया समुचित

ज्ञानया अभावं नेपालया जक मखु भारत व वङ्गलादेशया समेत अमुल्य ग्रन्थ अभिलेखालयय् गाडधनया रुपय् सुलाच्वंगु दु । नेपाललिपिं गैह्र नेपालभाषा द्वलंद्व ग्रन्थ च्वयात:गुलिं नेपालभाषा अनुसन्धातापिंसं संस्कृत, बंगाली, मैथिली समेत प्रवेश याय्मा:गु दु । थुकथं हे पला:छीगु भ्वलय् जनकजानपद (जनकपुर)या रामचन्द्र झा च्व:गु मैथिली बंगाली साहित्यिक चर्चाय् मव:निगु काशीविजय (७१७) व पारिजातहरण (६७९–७३०) नाटक, वस्वयां अझ पुलांगु अज्ञात च्वमिपिनि विद्याविलाप (६७०–६७४) व उषाहरण (६५६–६७०) नाटक समेत लूगु दु । बंगीय (बंगाली– वङ्गलादेशी) भाषाया धा:सा आ:तक वङ्गलादेशय् हे पूबंक मलूनिगु अनन्त वडु चण्डीदासया श्रीकृष्णकीर्तन (१४ शदी) काव्यया मेगु अपूर्ण प्रति प्राप्त जूगु दु । थ्व काव्य मध्यकालीन बाङ्गीय साहित्यय् प्राचीनतम ग्रन्थ ख: ।

पुलांगु नेपाललिपिं नेपालभाषाय् राष्ट्रिय अभिलेखालयया सूचीपत्रय् वही (धरोत=धल:) व रागमालाया नामय् अनेकौं विषयया सामाजिक ज्याखँया विवरण च्वयात:गु दु । उकिया अध्ययनं अनेकौं सामाजिक–साँस्कृतिक विषयया रहस्य उद्घाटन जुवंगु दु । छगू निगू दसु काये । छक: बुखँपती बुखँ व:गु ख:– ख्वप तलेजुया मोहनि द्यो पलि ज्वया: अनया अंग: किपा नष्ट जुइत्यंगु दु । राष्ट्रिय अभिलेखालय (१–१०८६)या छगू ग्रन्थय् उथाय्या अंग: किपा: नेसं ८३५स खने मदया: वना: भूपतीन्द्र मल्लं स्वनिग:या ४४म्ह चित्रकारपाखें नेसं ८३५ पोहेला – ८३६ गुंला १९ लां ल्स्वने ज्या याकुगु पूर्ण विवरण व:गु दु । (माइक्रो फिल्म ए १२१८/२३) थथे हे नेसं ८१६ स मन्त धका: इतिहासकारतय्सं तायकाच्वंम्ह जुजु जितामित्र मल्ल (७९३–८१६)ला नेसं ८२९ थिंलागा १२/१३ या निभा: बीत्यंबलेतिनि मन्त खनि । उम्ह “ध्वकम्ह जुजु” (वडा राजा)या पूर्ण राजकीय अन्त्यकर्मया धरोतग्रन्थ (ए ६१३/१) लुयाव:गु दु ।

पुलांगु नेपालभाषाया मा:छि ज्ञान मदया: आ:तक नं इतिहासया महत्वपूर्ण कडी थ:गु हे न्ह्यने दया: नं म्हसीके मफयाच्वंगु दु । हालय् प्रा. हण्टिङ्गटन व मय्जु डिना वांगदेल जाना: चक्रसंवर (The Circle of Bliss) लेखमाला सूचीग्रन्थ दय्कुवले नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया अभिलेखविज्ञान विषय शिक्षक (काशीनाथ तमोट) भुजिंमोल लिपिं नेपालभाषां च्वयात:गु कलकत्ताया व्यक्तिगत संकलनय् दुगु जीवरामया प्रतिष्ठालक्षण रेखाचित्रय् (sketchbook) य् च्वयात:गु अभिलेखया व्याख्यां विशेष उपलब्धी जूगु दु । उकी च्वयात:गु नेपालभाषां विश्वया सुन्दरतम पौभा: मध्ये छगू 'रक्तगणेश' (ह्याउँम्ह गणेद्यो) या चित्रकार जीवराम (वज्राचार्य) धका: म्हस्यूवन । उगु चित्र नेसं ५५५स सँदेय्या सिगाचेया जिल्ला–प्रमुख पेल्जोर साङ्पोयात पौभालय् वया व्यक्तिचित्रनापं किया: च्वया व्यूगु जुयाच्वन (पौ ४९५–७) । आ: जीवराम अर्निको (३६५–४२६) धुंका: नेपालया त:धंम्ह कलाकार जू वल । आ: रक्तगणेश सँय् थांका मखु नेवा: पौभा: सिद्ध जुल ।

(नेसं ११२४ अनला(गुंला)गा १३/ईसं २००४ अगस्त १३ शुक्रबार)

२. पुलांगु वाङ्मय

न्ह्यागुं च्वयातःगु खँयात वाङ्मय धायगु चलन दु । थथे धायबले थ्व खँग्वलं साहित्य व साहित्येत्तर विषय कःघाइगु जुल । वाङ्मय दुने साहित्य नं दुथ्याइ तर साहित्येत्तर विषय नं दुथ्याइगुलिं थन शुद्ध साहित्य (बाखं, कविता, प्याखं आदि)यात "सृजनात्मक साहित्य" धयातःगु दुसा साहित्येत्तर विषययात "रचनात्मक वाङ्मय"धयातःगु दु । थुकथं थाय् अनुसार वाङ्मय खँग्वलं व साहित्य वाहेक मेगु धयागु निथी अर्थ थुइकी । अंग्रेजी धाःसा वाङ्मय व साहित्य निथिंयात 'लिटरेचर' धाइ । क्वय् पुलांगु नेपालभाषा वाङ्मयया सामान्य सरसरी परिचय बियातःगु दु ।

पत्र-अभिलेख

१. लिखतपत्र - थ्व नां छ्यलेगु याःगु आपाः मदुनि । न्हापा थुकियात तालपत्र/ताडपत्र, तालपत्र-तमसूक, प्रलेख तथा ताडपत्र-अभिलेख आदि नामं थ्वीकेगु याःगु खः । ताडपत्र खँग्वलं ग्रन्थ नं थ्वीके फैगुलिं उकिं न अंग्रेजीया 'डकुमेन्ट' थ्वीकीगु खँग्वःकथं छ्यले मछिनाच्वंगु खः । थ्व हे भ्वलय् भाजु देविचन्द्र श्रेष्ठं "आर्थिक नेपाल"(ल्याः १०/२०४१ वैशाख) स पिदंगु धनवज्र वज्राचार्यया "ताडपत्रहरुको ऐतिहासिक महत्व" (पौ १०-१४) या सम्पादकीय टिप्पणी थज्यागु अभिलेख ज्वलंयात "लिखतपत्र" धायबहगु खँ न्ह्यथंसेंलि थ्व खँग्वः छ्यलेगु पायछि तायकावयाच्वंगु खः । थुकिं लिच्छविकालया "लेख्यदान" (च्वयाबीगु) परम्परायात नं ज्वन ।

स्वनिगः, काभ्रे, सिन्धुपाल्चोक, मकवानपुरय् अर्थात् नेपालमण्डलय् पुलांगु ईया लिखतपत्र फिद्वलं मल्याक दु । नेपालय् आःतक नेसं १०३ मार्गया उकुबहाः यलय् लुयावःगु लिखतपत्र न्हापांगु खनेदु । लिखतपत्र थीथी दु, गथे - क्रयपत्र, दत्तपत्र, बन्धकपत्र, गोष्ठीपत्र, पारितोषिकपत्र, निक्षेपपत्र आदि ।

थन न्ह्यथनागु लिखतपत्रमध्ये नेसं २३५या गोष्ठीपत्र खः । नेपालभाषा क्रिया नेसं १५९, २११ (११ शदी)स हे संस्कृतपत्रय् क्वसं छ्यःगु खनेदःसां नेपालभाषां वाक्यावली छ्यःगु न्हापांगु अभिलेख थ्व हे खः । नेसं ५६५या लिखतपत्र पारितोषिक (हिलाबुला) पत्र खः व नेसं ७९८या पत्र चाहिं क्रयपत्रया नमूना खः । नेसं २३५ (१२ शदी)या लिखतपत्र तःता मिखां महत्वपूर्ण जू । थुकी लिच्छवि परम्पराया नाप तौल तथा मुद्राया उल्लेख दु धाःसा नेपालभाषाया सकतां विभक्ति प्रत्यय छ्यलातःगु नापं नेपालभाषा क्रियाया दक्वसिवय् पुलांगु रुप छ्यलातःगु दु ।

२. उत्कीर्णपत्र - नेपालमण्डल दुने पुलांगु इलय् तःगु उत्कीर्णपत्र (कियापौ) खुद्वलं मल्याक दु । उत्कीर्णपत्र थन अंग्रेजी "इन्स्क्रीप्सन" थ्वीकेभनं च्वःगु खः । थुकियात अभिलेख (पत्र) जक धयाः थ्वीकेगु चलन दुगु खः ।

तर अभिलेख खँग्वल ग्रन्थ-अभिलेख लिखत-अभिलेखसमेत थ्वीकीगुलिं ल्वहं, धातु वा सिँइ कियातःगु अभिलेख थ्वीकेत थन उत्कीर्णपत्र ना छुइगु ज्या जूगु खः । थ्व खँग्वलं ल्वहँतय्, धातुइ, सिँइ वा मेमेगु वस्तुइ आखः कियातःगुयात थ्वीकी । ल्वहँपौ, सिजःपौ, लुँपौ व सिँपौ व्यागलंव्यागलं थ्वीकेगु पलिसा इपिं सकल थ्वीकेत कियापौ (उत्कीर्णपत्र) धायगु ल्वः ।

नेपालय् मध्यकालया न्हापांगु कियापौ (उत्कीर्णपत्र) यँ, जैसीदेगः सत्तिक मञ्जुश्री मूर्तिया पादपीठय् कियातःगु नेसं ४० जःखःया जुजु शङ्करदेवया नां दुगु ल्वहँपौ खः धैगु सीदु । लिच्छविकालय् थें मध्यकालया शुरुइ नं अभिलेख संस्कृत भासं तइगु खः । नेपालभाषा दुथ्याकाः दक्वसिवय् न्हापां जुजु रुद्रदेवया नां उल्लेख यानाःतःगु साखु वज्रजोगिनीस छगू थामय् कियातःगु नेसं २९३या अभिलेख खः । न्ह्यो मध्यकाल (१-६०२) अथवा न्ह्यो मल्लकाल (३२१-६०२)य् नेपालभाषा दुथ्याकातःगु उत्कीर्णपत्र तस्सकं म्हो जक दु । थ्व भ्वलय् नेसं ४५४या मरुसतःया स्थिति व्यवस्था यानातःगु सिजःपौ तस्सकं महत्वपूर्ण जू । थुकी सकतां खँ नेपालभाषां हे धायत स्वःगु दु । थ्व सिजःपती रपे प्रत्यय (थिरारपे व पहह्रपे) या थीथी अभिव्यक्ति वयाच्वंगुया दसि न्ह्यथंगु दु ।

नेपालभाषायात मल्ल जुजुपिसं थःगु अभिलेखय् भचा लिपा जक मान्यता बिल । थ्वस्वया न्ह्यो उत्कीर्णपत्र जनस्तरं तःगु व जुजुया नां उल्लेख जूगु जक लुयावःगु खः । "नेपालभाषा" ना दक्वसिवय् न्हापां छगू ग्रन्थय् न्यायविकासिनी/नारदसंहिता (५००)स वःगु खः । व नं छम्ह पण्डितं च्वःगु खः । यक्ष मल्ल आःतक सीदुगुली दक्वसिवय् न्हापां नेपालभाषा छ्यम्ह जुजु खनेदु । वय्कःया नेसं ५६०स ख्वप तौमधी लुँहिति तयातःगु अभिलेखय् "देशभाषा" उल्लेख यानाः नेपालभाषा छ्यलातःगु दु । वय्कलं ख्वपयात गः दय्का प्यखेरं पःखाः ग्वयाः पुखू म्हुइकाः सुरक्षित याःगु खः । उगु गढ नेसं ५७३ स दय्कुगु खः ।

ग्रन्थ अभिलेख

पुलांगु नेपालभाषाय् साहित्य शुरु जुइ न्ह्यो खने दुगु ग्रन्थ अभिलेख क्वय्बिया कथं खः । गथे -

१. चिकित्साशास्त्र - विचित्रकौतुक (४९३), हरमेखला (४९४),

२. न्यायशास्त्र - न्यायविकासिनी (५००)

३. शब्दकोश - पुत्रपौत्रादिबोधिनी (५०१), बालबोधिनीविवृत्ति (५०६)

४. इतिहास, आदि - गोपालराज वंशावली (५०९) आदि

१. चिकित्साशास्त्र - थ्व शास्त्र दुने पुलांगु वाङ्मयया सामान्य चिकित्साग्रन्थ विचित्र कौतुक, तान्त्रिक-चिकित्सा (हरमेखला), वैद्य- चिकित्सा (वैद्यकम, माधवनिदान), तथा अश्व-चिकित्सा (अश्वायुर्वेद) आदि ग्रन्थ खः । हरमेखलायाा नां प्रतीकात्मक रुप तयातःगु दु । 'हर' धैगु महाद्यो व 'मेखला' धैगु जनी अर्थात् महाद्यवं जनी चिनातइगु सर्प धाःगु खः । वया न्हय्‌ग्वः छ्यं दुगु ल्याखं थुकिया मूल प्राकृत व संस्कृत अनुवादया न्हय्‌गू अध्याय दु । थन लूगु नेपालभाषा ग्रन्थ धाःसा अध्याय ३ व ४ या छुं छुं खँ त्वःफिकाः याःगु अनुवाद खः । थन भाय्‌ह्यूम्हेसिगु नां मदु । मूल ग्रन्थ च्वमि गुंगू शदीया वङ्गालया कवि माधुक खः ।

२. न्यायविकासिनी (नारदसंहिता)- नेपालभाषाय् थुकिया थीथी नां प्रचलित जुयाच्वंगु दु । थुकियात मानव धर्मशास्त्र नं धैतल । थ्व ग्रन्थ मनुस्मृतिया लँपुइ उकथं हे च्वःगु जक खः। ब्यागलं सफू जूगुलिं उकियात मानव धर्मशास्त्र वा मनुस्मृति धाय् मल्वः । नारदसंहितायात नारदस्मृति नं धाइ । 'संहिता', 'स्मृति'या पर्यायवाची खँग्वः न्यायशास्त्र खः । नेपालभाषां प्राप्त ग्रन्थ जयस्थिति मल्लया पालय् स्थिति सुधार याय्‌ल्याखं थुकिया नेपालभाषा अनुवाद पण्डित मणिकपाखें जूगुलिं थुकियात 'न्यायविकासिनी टीका' धयातःगु दु । थ्वहे सफुती दक्वसिवय् न्हापां "नेपालभाषया" (नेपालयाभाषां) व "नेपालवाचा" (नेपालया बोली) धयातःगु दु । थ्व नितां 'नेपालभाषा' धाय्‌त स्वःगु खः ।

स्मृतिकार नारदया ई न्हापांगु शदीनिसें न्यागूगु शदी दुने व मनुया वस्वयां नं न्हापा खः धैगु विद्वान्‌तय् धापू दु । नारदसंहिता संसारभरिया अभिलेख ग्रन्थ मुनाः सम्पादन यानादीम्ह लारिबियरें नेपालया न्ह्यथना ग्रन्थ दक्वसिवय् पुलांगु पाण्डुलिपि खः धैतःगु दु । थ्व ग्रन्थय् चौरप्रतिषेध (स्तेयं) व दिव्यानि निगू प्रकरण दक्षिण भारत व नेपालय् लूगु नारदसंहिताय् जक दु ।

३. अमरकोश - अमरसिंह नांयाम्ह खुगू शदी न्ह्योयाम्ह सुं छम्ह कोशकारं च्वःगु नामलिङ्गानुशासनम् नांगु सफूयात च्वमिया हे नां क्वकयाः अमरकोश धाय्‌गु चलन दु । उकी स्वंगू काण्ड (अध्याय) दुगुलिं उकियात त्रिकाण्ड नं धाइ । थ्व संस्कृत भाषाया विश्वप्रसिद्ध ग्रन्थ खः । थुकी २५गू वर्ग, उकी दुने १५३५ सिलः, उकी दुने करीव १२,४५० खँग्वःया धुकू दु । थुकी ४,३६० पर्याय (अर्थ-एकाइ) दु ।

नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समितिं (११००) ई. १९८३ (११०३) निसें १९९५ (१११५) तक ११गू अमरकोश नेपालभाषा हिला सफुतिं न्हापां नेसं ११०३-६ तक खँग्वः मुना (Lexicon), ११०७-१५ तक संगति ग्रन्थ (concordance file) दय्‌केज्या न्ह्याकल । थ्व दय्‌केत न्हापां जापानया टोयोटा फउण्डेशन व लिपा

अमेरिकाया सरकारया इन्डाउमेन्ट फर ह्युम्यानिटीज योजनापाखें गुहालि चूलाःगु खः । ई. १९९६निसें संगतिग्रन्थ इन्टर्नेटय् तःगु दु । उकिया इन्टर्नेट ठेगाना www.newari.net खः । खँग्वःमुना ई १९८७स पिकाःगु कम्प्यूटर प्रिन्ट जक दु । उकी ६० प्रतिशत ल्यया खँग्वः जक दुथ्याः । ११गू नेपालभाषा अमरकोशया पाठभेद व रुपावली नापं यानाः २६,९७३ खँग्वः दु ।

४. इतिहास - थुकिया विषय थीथी जुइफु । थुकिया छगू मुख्य आधार उत्कीर्णपत्र व लिखतपत्र खः, गुकिया ब्यागलं वयान च्वय् वने धुंकल । मेगु इतिहास विषय क्वय्विया कथं जुइफु । गथे -

   १. राजवंशावली/राजभोगमाला - मूल रुपं जुजुपिनि वयान यानातःगु खँ ।
   २. देववंशावली - छुं द्योया ऐतिहासिक घटना टिपोट यानातःगु खँ ।
   ३. भूतवृत्तान्त/ऐतिहासिक घटनावली - थुकियात अंग्रेजी व नेपाली भासं 'थ्यासफू' नं धाइ ।
   ४. पुष्पिकोत्तर टिप्पणी - सफू च्वयें क्वचाःगु खँ च्वय्धुंकाः तात्कालिक जुजुया खँ व अवलेया विशेष घटना टिपोट यानातःगु खँ ।

इतिहासया न्हापांगु दसु नेपालभाषाय् गोपालराज वंशावली (५०९ पाखे) खनेदुगु खः । थ्व नेपालभाषाया न्हापांगु मौलिक ग्रन्थ खः । थुकी न्हापांगु ब्वय् संस्कृत भासं राजवंशावली (१७क-३०क) दु धाःसा लिपाःगु ब्वय् मूलतः नेपालभाषां भूतवृत्तान्त (३०ख-६३ख) दु । ऐतिहासिक घटनायात "भूतवृत्तान्तर्" (३०क५) धकाः अनहे धयातःगु दु ।

सृजनात्मक साहित्य

पुलांगु नेपालभाषा साहित्ययात मल्लकाल (६२५-८८८) व शाहकाल (८८८-९६७) धकाः राणाकाल न्ह्यो तक नालेगु चलन नं दु । तर थन मल्लकालया साहित्यया जक नमूना साहित्य न्ह्यथंगु दु । इपिं प्रतिनिधिमूलक व न्हापांन्हापांगु नं खः । पुलांगु नेपालभाषा साहित्यय् सृजनात्मक साहित्य स्वथी दु । गथे :-

१. बाखं (कथा), २. चिँखँ (काव्य), ३. प्याखं (नाटक)

१. बाखं - खयतला पुलांगु नेपालभाषा बाखंयात नं स्वथी ब्वथले फु । गथे-
   १. धार्मिक बाखं - पुराण, रामायण, महाभारत, अवदान/जातक आदि ।
   २. औपदेशिक बाखं - तन्त्राख्यान कुशोपदेश, धर्मलक्ष्मीसंवाद, हितोपदेश आदि ।
   ३. लौकिक बाखं - वेतालपच्चीसी, मुद्राराक्षस, बत्तीसपुतलिका, शुकबहत्तरी आदि ।

नेपालभाषा साहित्यय् न्हापां भागवत पुराण (नेसं ६२५) च्वःगु लूगु दु । तन्त्राख्यान मेगु सृजनात्मक साहित्यया दसु खः । पूर्वीय साहित्यय् नं जाःगु पञ्चतन्त्र शैली च्वयातःगु उकिं हे नेपालय् ब्वलंगु थ्व तन्त्राख्यानय् ४४पु औपदेशिक बाखं दु । थुकिया ल्यंयया परम्परा लिपालिपा तक नं न्ह्याःगु खनेदु ।

नेपालभाषाय् रामायण, महाभारतया बाखं मल्लकालय् चल्ती दुगु खः । उकियात बिलंपौ (किपाहना बाखं) ल्याखं नं कीगु चलन दुगु खँ यलया नां जाःगु नेसं ७५७स दय्कुगु कृष्ण देगलय् छिंदीया निनालय् रामायण व च्वतया निनालय् प्यखेरं महाभारतया बाखं कियातःगु थन लुमंकेबह जू ।

२. चिँखँ - नेपालभाषाय् चिँखँ (चिनाखँ/काव्य)यात खास याना: मे (गीत) धाय्गु हे अप्पो चलन दु । पुलांगु चिँखँ फुक धैथें मे हाले परम्परां हे आःतक न्ह्याःवयाच्वंगु खः । थ्व मे हाले परम्परा कथं मे हाहां ल्ह्यल्ह्यं वःगु ल्याखं महेन्द्र मल्ल (यँ, ६८२-६९४) नेपालभाषाया न्हापांम्ह कवि खनेदु । तर वय्कःया तात्कालिक अभिलेखय् छुं काव्य लुयावःगु मदु । तात्कालिक अभिलेखय् लुयावःगु यलय् तिभय (स्वम्हजाना) जुजुपिनि (नरसिंहदेव, उद्धवसिंहदेव व पुरन्दरसिंहदेव (नेसं ६८०-७१७) इन्द्रविजयजात्रागीत (६९१-४) दु ।

पुलांगु नेपालभाषा चिँखँय् ख्वपया जुजु जगत्प्रकाश मल्ल व मन्त्री चन्द्रशेखरसिंह निम्ह जाना: जगच्चन्द्र नामं च्वःगु ५११९पु दुगु नेपालभाषा गीत (सङ्गीतभाषा नं धाइ) दक्वसिवय् तःधंगु काव्य संग्रह खः । गुकी मेल्याः ४९२ निसें ४९९ तक अष्टनायिका गीत दु । थुपिं मे ल्वंहपत्ती कियातःगु व स्वतन्त्र गीताष्ट (च्यापु मे) नामं ब्यागलं चल्ती जूगु नं लुयावःगु दु । नेपालभाषा गीत मे सफू नेसं ७९२ कछलाथ्व अष्टमीखुन्हु अनन्तसिंहं ल्ह्यःगु प्रति प्राप्त जूगु दु ।

नेपालभाषा पुलांगु काव्ययात लोककाव्यं थत यंका: शास्त्रीय काव्य अध्ययन परम्परा न्ह्याकेत थुपिं तात्कालिक प्रामाणिक काव्यं नेपालभाषाया पुलांगु साहित्ययात च्वछाया ब्यूगु दु ।

३. प्याखं - थ्व विधा नेपालभाषाय् बाखं व चिँखँ धुंका जक ब्वलन । नेपालय् ब्वलंगु प्याखनय् न संस्कृत व मैथिली प्याखं धुंका: जक मुक्कं नेपालभाषाया प्याखं खनेदत । निर्देशन वाक्य धाःसा नेपालभाषाय् संस्कृत प्याखं "चतुरङ्क रामायण" (नेसं ५३२) निसें खनेदत ।

नेपालभाषां च्वइतःगु दक्वसिवय् पुलांगु प्याखं नेसं ८३४स ल्ह्ययातःगु श्रीनिवास मल्लया दशावतार नाटक संग्रह दुने दुथ्याकातःगु सिद्धिनरसिंह मल्लया पालय्या "एकादशीव्रत"(खास नां रुक्माङ्गदचरित) खः । उकी नेपालसंवत् आखलं प्रतीकात्मक रुपं "शिवदिस्ति सिव सतुर असतर मुनिन सहित" धयातःगु दु । शिवदृष्टि -महाद्योया स्वंगः मिखा = ३; शिव शत्रु अस्त्र

(महाद्योया शत्रु अर्थात् कामदेवया अस्त्र अर्थात् वाण = ५; व मुनि = ७ थुकी उल्लेख जूगु दु । आखलं संवत् अःखतं च्वइगु ल्याखं थ्व नेसं ७५३ धाःगु खः । एकादशीव्रतचरित प्याखं छधाः प्याखं जक खः । थुकी लिउने मैथिली भाय् भचा नं दु । गीतिनाटक थ्व मूलतः नेपालभाषां च्वःगु सीदु ।

थ्वयां लिउ नेपालभाषाय् न्हापागु पूधाः प्याखं मूलदेवशशिदेव खनेदत । नेपालभाषाय् रणजित मल्लया ३० धाःया महानाटक शनैश्चररोहिणी (नेसं ८६२) नं खनेदु । मूलदेवशशिदेव प्याखं स्वधाःया जक खः । थुकी मिति मदु तर थुकिया मे जगच्चन्द्रया प्याखं नेपालभाषा गीतय् दुथ्याःगुलिं जगत्प्रकाश मल्लया थ्व प्याखं नेसं ७९२ न्ह्यो च्वःगु सीदु ।

मुक्कं नेपालभाषाया मल्लकालीन प्याखं थ्यंमथ्यं १००गूति दुगु अनुमान दु । संस्कृत व मैथिली भाषाय् नं प्याखंया निर्देशन खँ नेपालभाषां बी । नेपालभाषा अबले माध्यमभाय् जूगुलिं अथे छ्यःगु खः । निर्देशन खँ दय्‌वं उकियात नेपालभाषाया प्याखं धाय्‌मज्यू ।

(नेसं १११७ बछलागा ८-१२ ई. १९९७ मे २९-जून २

३. भिंछगूगु शदी हे नेपालभाषा छ्यले धुंकल खनि !

थौंकन्हय् नेपालभाषाया दक्वसिवय् पुलांगु छ्यला यल उकुवहालय् दुगु नेसं २३५या ताडपत्र अभिलेखय् जूगु दु धकाः धयावयाच्वंगु दु । वस्वयां न्ह्यो नेपालभाषा क्रिया छ्यःगु मदु धयागु मान्यता न्ह्यानाच्वंगु दु । ब्वने, ब्वंके, स्यने, कने न्ह्याथाय्‌सं थ्व खं न्यनावनाच्वंगु दु । नेसं २३५/ई. १११४ अर्थात् भिंनिगूगु शदीया शुरूइ जुइ । आः भिंछगूगु शदीया अभिलेखय् नेपालभाषा क्रिया खँग्वः छ्यलातःगु लुयावःगु दु । व नं उकुबहाःया हे तालपत्र मुनातःगु नेसं ११०५स पिकाःगु नेवाः विद्वान्‌तय्‌सं खनाच्वंगु धःथःपिंके दुगु सफुती हे लुयावःगु खः ।

थुगु इलय् नेपालभाषाया दक्वसिवय् पुलांगु अभिलेख गुकथं भन्-भन् पुलां लुयावयाच्वंगु दु, उकिया छत्वाःचा इतिहास कनेबह जू । दक्वसिवय् न्हापांगु अभिलेख धकाः न्हापां "मोतीटारको अभिलेख" नेसं ३५३यात धाइगु खः । थ्व न्हापां संशोधन मण्डलं पिकाःगु अभिलेख-संग्रह, निगूगु ब्व (विसं २०१८ श्रावण/नेसं १०८१ पौ १४) स पिहांवःगु खः । भिंछदँ तक थ्व दक्वसिवय् पुलांगु धकाः उल्लेख जुयाच्वन । उकी नेपालभाषाया छगू खँपु दु ।

नेसं १०९२ (विसं २०२९ साउन)स भाजुपिं धनवज्र वज्राचार्य व जगदीशचन्द्र रेग्मी निम्हसिनं "दक्वसिवय् न्ह्यवगु नेपालभाषा अभिलेख"(अंग्रेजी) पिकाल । व नेसं २९३या साखुया ल्वहंथां अभिलेख खः । व नेपाल अध्ययन संस्थानया सामयिक प्रतिवेदन, ल्याः १ (पौ ३-४) स पिदंगु दु । थ्व च्यादँतक दक्वसिवय् पुलांगु नेपालभाषाया अभिलेख जुयाच्वन ।

थुकि स्वभ्वःया छगू खँपु नेपालभाषां दु ।

नेसं ११०० (विस २०३७) स हेमराज शाक्यजुया शिवदेव संस्कारित श्री रूद्रवर्ण महाविहारस्थित तालपत्र अभिलेख पिहाँवल । उकी ल्या: १० नेपालभाषाया महत्वपूर्ण अभिलेख दु । थ्व नेसं २३५या अभिलेख ख: । आ:तक थ्व हे दक्वसिवय् न्हापांगु नेपालभाषाया अभिलेख जुयाच्वंगु ख: । थुकि आपाल खँपु दु । थ्व पूवंक हे नेपालभाषां च्वय्त स्व:गु ख: । थुकी नेपालभाषाया आपालं क्रिया व उकिया रूपावली व कारक-प्रत्यय नं दु ।

उकुवहालय् लुयाव:गु १४०गू ताडपत्र मध्ये हेमराजजुं विहारया नां दुगु ३७गू जक पिकयादिल । उकी दुथ्यागु नं तया: मेमेगु नं स्वाना: वर्नहार्ड कोयल्भर व हेमराज शाक्यजुपिसं रूद्रवर्ण महाविहार, यलया लिखत (अंग्रेजी) नामं ६८गू ताडपत्र अभिलेख नेसं ११०५/ई.१९८५/विसं २०४२स पिका:गु दु । उकी प्रत्येक अभिलेखया परिचय रोमन अभिलेख व अंग्रेजी अनुवाद व टिप्पणी नं बियात:गु दु । उकी नेसं १०३निसें ८८६ तकया अभिलेख दुथ्या: । थन न्ह्यथंगु नेसं १०३या अभिलेख ताडपात्रय् च्वयात:गु लिखतया इतिहासय् दक्वसिवय् न्हापांगु ख: । नेपालभाषाया बारे भूमिकाय् धयात:गु दु । "च्वया नेपालभाषाया खँय् न्ह्यथंगु मुनाय् आ:तक पिदंगु स्वयां दक्वसिवय् पुलांगु दसु दुथ्या: ।" (पौ २७) गुगु दक्वसिवय् पुलांगु ख: धका: धा:सा धया:त:गु मदु । नेसं २३५ या नेपालभाषाया अभिलेख धा:सा उकी दुमथ्या: ।

न्ह्यथना कोयल्भर व शाक्यजुपिनि रूद्रवर्णमहाविहार, यलया लिखत सफू गम्भिर रूपं ब्वनावले उकी नेसं २११ (ई. १०९१/११ शदी उत्तरार्ध)या लिखतपत्र (ल्या: ४, पौ १०६-१०७)या लिउने नेपालभाषां "रनिन चाती ठयु माल" (ऋणीं चाती धैगु कर पुले (?) मा:) धैगु च्वयात:गु खनेदत । अझ बांलाक मेमेगु लिखतपत्र ब्वनाबले नेसं १५९ (ई. १०३९/११ शदी पूर्वार्ध) या अभिलेखय् (ल्या: ५०, पौ १८९-१९०) मा:गु फुक व्यहोरा च्वय्धुंका: क्वय् "पण पु २०० पत्ति हेना" (पणपुराण धा:गु ध्यवा निस: लिखतपत्रय् च्वयात:कथं लित बियां ?) च्वयात:गु जुयाच्वन । थ्व निगुलिं अभिलेख हेमराजजुया नेसं ११००या सफुती मदु । बांलाक विचा: याय्बले 'हेना' धका: ब्वनात:गु पाय्छि मजूथें च्वं । तर थ्व नेपालभाषाया क्रिया धा:सा ख: । थुकियात बांलाक विचा: याय्मानि । न्ह्यागुसां आ: नेवा:तय्सं थ:गु भाय्या इतिहास भिंछगूगु शदीनिसें शुरू याय्फु ।

(नेसं १११२ दिल्लागा ५ सोमवार/ई. १९९२ जुलाइ २०)

४. नियमपरिभाषा पत्रिका म्हसीके

"नियमपरिभाषा पत्रिका" नेपालभाषाया थौं तक स्यूगु दक्वसिबय् पुलांगु नेसं २३५ थिंलागा ४या ताडपत्र अभिलेखया नां ख: । थ्व नां उगु अभिलेखय् हे च्वयात:गु दु । थज्यागु छपत्रया अभिलेखया नां छुइगु चलन मदु । थ्जयागु

लिखतयात ताडपत्र तमसुक, लिखतपत्र आदि नामय् दुथ्याकेगु चलन दु । अभिलेखय् हे दुगुलिं व त:हाक:गु नामं उगु पत्रया नां कया च्वनेगु पलिसा थ्व नां चल्ती याये द:सा वांलाइगु तायका । थ्व "नियमपरिभाषा" अवले यल तेग्वल (त्याग:) त्वालय् ला:गु जुजु शिवदेवं (नेसं २३१-२४३) संस्कार या:गु मणिधरजीव महाविहारया आर्य सर्वसंघया ख: । "आर्य सर्वसंघ" धयागु उगु महाविहारय् बरे छूपिं व विहारनाप स्वापू दुपिं भिक्षुनापया सम्बन्धित दक्व धा:गु ख: । थन 'पत्रिका' थौंकन्हय् थें साहित्य वा समाचार प्रधान पौ धा:गु मखु । उकिया अर्थ थन छपत्रय् च्वयात:गु प्रलेख ख:, अथे धयागु छुं महत्वपूर्ण खँ च्वयात:गु ऐतिहासिक लिखतपत्र ख: । रामायण-महाभारत हिन्दी फिल्मय् पौ (चिट्ठी)-यात 'पत्रिका' धाइगु सकसिनं न्यने-स्वये नंगु हे खँ ख: ।

थ्व नेपालभाषाया ताडपत्र अभिलेख गुकथं लुल सीकेवहगु खँ दु । नेसं १०९९स भिक्षु सुदर्शन नेपाली संस्कृति विषय कया: स्नातकोत्तर ब्वना बिज्यानाच्वंगु ख: । उगु पाठ्यक्रमय् आंशिक छपत्रय् अनुसन्धान-प्रबन्ध च्वय्मा: । भन्ते सुदर्शनं "पद्मपाणि लोकेश्वर" बारे मालेज्या याय्गु भ्वलय् यल उकुबहालय् आपालं पुलांगु ताडपत्र दुगु सीकल । तर उकिया ज्या काये मफु । व अथें हे जुल । थ्व नेसं १०९९ गुंला,यंलापाखेया खँ ख: । लिपा उकुबहा:या मू आगमय् लुयाव:गु उगु १४०गु ताडपत्र उकुबहा:या २५२४ बुद्ध जयन्ती समारोह समितिं आजुपिंके उजं कया: नेसं ११०० चिल्लाथ्व १२ खुन्हु लिपिविशेषज्ञ हेमराज शाक्ययात आलेखन याना: पिकाय्त बिल । उकीमध्ये थीथी बिहारया नां दुगु ३१गू जक भाजु शाक्यजुं "शिवदेव संस्कारित श्री रुद्रवर्ण महाविहारस्थित तालपत्र-अभिलेख"(नेसं ११००) पिकयादिल । उकी पिदंगु १०गूगु अभिलेख थ्व नियमपरिभाषा पत्रिका ख: । लिपा "यलया रुद्रवर्ण महाविहारया लिखतपत्र" (नेसं ११०५) अंग्रेजी बर्नहार्ड कोयल्भर व हेमराज शाक्यजुपिसं ख्वीच्यागु ताडपत्र अभिलेख पिका:ग्ले नेपालभाषाया थुइके थाकुगु थ्व नियमपरिभाषा पत्रिका पिमका: ।

हेमराज शाक्यजुं पिकयादीगु पाठं थ्व मुक्कं नेपालभाषाया अभिलेख ख: धका: थुइके थाकु । नेसं ११०० बछलां हेमराजजुया सफू पिदंसेलिं धनवज्र वज्राचार्यजुं व अभिलेख मुक्कं नेपालभाषाया ख: धयादिल । अथेसां उकिया विशेष अध्ययन याये हे मा: धका: जिं वारंवार वना: हेमराजजुयात व धनवज्रजुयात ब्वंके बीत इनाप याना । अमेरिकी पासा इयन अल्सपयात उगु अभिलेखया फोटो काय्त नं इनाप यानाच्वना । आपालं कुत: लिपा हेमराज शाक्यजुं व अभिलेख क्यनादिल । नेसं ११०२ यंलागा ५ (ईसं १९८२ सेप्टेम्बर ८) खुन्हु भाजु इयन अल्सपं भाजु हेमराज शाक्यजुया पुलांगु छेँया बैगलय् निभालय् ४६x४ सेन्टिमटरया उगु ताडपत्रयात सत्तिकं च्याकु कुचाय् फोटो कयादिल । उगु हे दिनय् जिं उकियात काचाकाचां नेपाल-जर्मनी पाण्डुलिपि संरक्षण योजनाय् माइक्रोफिल्म याका । उकिया ल्या: ख: - ई. १४०३/१३ नां तल - 'गोष्ठीपत्र' । पासा इयनं नेसं

२३५या उगु ताडपत्रया बांला:गु, त:ग्व: आख:या च्यापा फोटो भाजुपिं धनवज्र वज्राचार्य, प्रेमबहादुर कसा:, कमलप्रकाश मल्ल व काशीनाथ तमोटयात इनाबिल । थौं गुलि नं व ताडपत्रया ब्वँज्या जुल व फुक्क व फोटोपाखें जुयाच्वंगु ख: । धनवज्र वज्राचार्यजुं यंलागा ६ (सेप्टेम्बर ९) स व अभिलेख ब्वनादिल । उकियात वय्कलं भूमिका सहित नेसं ११०४ बछलां "ताडपत्रया ऐतिहासिक महत्व" नांगु च्वखँय् - नेपाली अनुवाद नापं आर्थिक नेपाल पत्रिकाय् पिकयादिल । उगु अभिलेखया विभक्ति प्रत्ययबारे जिं नेसं ११०८ अनलां जूगु न्हापांगु नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभागया:गु मुँज्याय् छगू टिप्पणी पत्रय् विशेष चर्चा याना (तमोट, ११०९) थ्वहे भ्वलय् डा. कमलप्रकाश मल्लजुं नेसं ११११या नेपाल भाषाविज्ञान समाजया भिंछक्व:गु मुँज्याय् देवनागरी आलेखन व अंग्रेजी अनुवाद नापं "नेपालभाषाया नेसं २३५ मिति दुगु दक्वसिबय् पुलांगु अभिलेख"या परिचय बियादिल ।

पुलांगु नेपाललिपिं च्वयात:गु थ्व नियमपरिभाषा पत्रिकाय् नेपालसंवत् अङ्कय् च्वयात:गु मदु, उगु ईया चलनकथं अन आख:यात हे अङ्कल्याखं अक्षराङ्क छ्यलात:गु दु । अन नेसं २३५ धाय्त आ ल हृ च्वयात:गु दु । आ धयागु २००, ल धयागु ३० व हृ धयागु ५ ख: । थन सिज:या पण मुद्रा छ्यलात:गु दु । लिच्छवि इलय् १६ पणया १ कार्षापण, ६४ पण वा ४ कार्षपणया १ पुराण मुद्रा चल्ती दुगु ख: ।

थ्व अभिलेखय् लिच्छवि कालया अन्नया परिमाण थ्वीकीगु मा/मानि/मानिका नं छ्यलात:गु दु । थ्व ३२ फा परिमाणया नां ख: धका: वर्नहार्ड कोयल्भरजुं थ्वीकादीगु दु (कोयल्भर-शाक्य, ई. १९८५, पौ ८७) अभिलेखया आखिरय् पं (फँ अर्थात् फँछि) छ्यलात:गु नं लिच्छवि इलंनिसेंया खँग्व: धैगु सीदु ।

नेपालभाषाय् फुक्क विभक्ति-प्रत्ययया छ्यले ज्या नेसं २३५या थ्व अभिलेखनिसें हे जूगु दु । व प्रत्यय "त, स, न, के, या" ख: । थ्वहे अभिलेखय् नेपालभाषाया थीथी क्रिया नं छ्यलात:गु दु । थुकी संयुक्त क्रियार्थक 'पे' नं छ्यले धुंकुगु दु ।

थ्व अभिलेखय् छखे दस(१०), तृ(३), त्रय सर(१००) संस्कृत मूलया ल्या: खँग्व: छ्यलात:गु द:सा मेखे ङैयु (७०), ने(२), ङ(५) संय्-वर्मा मूलया ल्या:खँग्व: नं छ्यलात:गु दु । थन ङैयु ल्या:ग्वलं थौंकन्हय् न्यय् (५०), ख्वी (६०), न्हय् (७०) धाइगुयात थ्व स्वयां न्हापा ङय्, खुय धाइगु जक स्यूगुली व स्वयां न्हापा उकियात न्ह्यव ङयु (५०), खुयु (६०) व ङैयु (७०) धाइगु तथ्य ध्वाथूव:गु दु ।

मूलपाठ

१. ? स्वस्ति । सम्बत आ ल हृ (२३५) मार्गसिर कृष्ण चतु(र्द)श्या श्री ललितब्रुमाया श्रीतग्वल्के श्रीसिवदेवसंस्कारित श्रीमनिधरजैवमहाविहारार्यसर्वसंघानां नियापरिभाषपत्रिकेयं । बन्धवुविहार

हावोंया चीवरि मानि २० पद्मभद्र दानभद्र पुन्नभद्र एतेषां चीवरि दस मानिका धा मा १०/१०/१०/१० पद्मभद्रया छु पनक

२. वछीन मुक्ति । स्थविरया स्थविरासन तंङ दुगुण भंट । अपरस सम भण्टल पन समचारिणि । कपहृ भृङ्गा प्रभृति ङा हंङा बंधबुविहार हावोंन तंङ क्रमण ङास परिभोग । लीछुयुवुस लुं वहलछी लगरपवु पत्रा संघसके सीसन उपाध्यायन न्हुसपं चीवरि बियु मालु । मरणकालस वहल-

३. छीन ढाको तृसंघष परिभोग । छु पुलेंग कीत्य बिपार वस्त्र बिवु मिखा तिवु मदुगुन छु सात दुगुन वल्है । निवासि भोजन वंकुविहार न्हुयु मालु । दानपति भारोष गालन ग्वय सरन ङैयु १७० । छु लें च्यकुट्टश परन कापिन खल्ल गागन चोंकोस । मोचा म्हंचमोंटों कुटुम्बानुरुपन बिसन सेष संघ दायाद

४. सकल कार्यजस समस्तसं संघ सम अभिपायन पच्चु मालु । सुन संघ कार्य सेङ विपरीतन वंगुया दानपति भारोष वंकुविहार संघ ज्वङ लु मंस त्रय दण्डपयु टेवु । वंबि ढुलवू सुन भोगय होङन दानभद्र पुन्नभद्र उभय वा मानि ३ बि मालु । वंबि ढुलवू नायिकिनि हावोंया जन्मछी नायकिनि हावोंया

५. परिभोग उस परस संघ परिभो । अत्राधिसाक्षिण । श्रीभारो वकोलि भारो साहु ढोकवु एते प्रमानेति ॥ वा नेपं तंङ स्थविरन कुट्ठन मलको आशीर्श गाल न्हुयु मालु ॥

(नेसं १११२/ई.१९९१)

५. गुह्यकाली पूजाविधि

राष्ट्रिय अभिलेखालयया लगत ल्याः ५या छसिंल्याः ३६०स दुतिनातःगु थुगु कर्मकाण्ड विषय ल्याः २५या अभिलेख-ग्रन्थस पत्र १४ दु व पूवं । २७.३x४.५ सेन्टिमिटर नापया ताडपत्रय् संस्कृत-नेपालभाषां नेसं ४०० सिलागा पञ्चमी अंगार (मंगल) वारय् च्वःगु थुगु ग्रन्थ ईसं १९८५ अप्रिल २५स नेपाली-जर्मन हस्तलिखितग्रन्थ संरक्षण परियोजनां ए ९९८/१२ ल्याखं माइक्रोफिल्म काःगु खः । ताडपत्र ब्यंसफूकथं च्वयातःगु थुगु ग्रन्थय् मेमेगुली स्वयां पाक्क खवय् ल्याःग्वः च्वयातःगु दु ।

संस्कृतिविद् जगदीशचन्द्र रेग्मीं थःगु पशुपति-गुह्येश्वरी माहात्म्य (काठमाडौं : नइ प्रकाशन, विसं २०५३) ग्रन्थय् गुह्येश्वरीसम्बन्धी आपालं सुचं मुंकादीगु दु । उकथं गुह्यकाली गुह्येश्वरीया हे पर्यायकथं अभिलेखय् छ्यलेगु याःगु खनेदु । शाक्त देवीकथं भिंछगूगु शदी पाखे च्वःगु देवीभागवत (७/३८/११)य् "गुह्यकाल्या महास्थानं नेपाले यत् प्रतिष्ठितम्"धकाः चर्चा वयधुंकल । नेसं

४३४स नेपालमण्डलया उपराज रुद्रमल्लया केहेँ देवलदेवी नाप इहिपा या:व:वले सिमरावनगढया जुजु हरसिंहदेवं ख्वप लाय्कूयात तुलजा भवानी देछासेंलि तलेजु मल्ल जुजुपिनि इप्टदेवी जुल । थ्वस्वयां न्ह्यो मल्ल जुजुपिनि इष्टदेवी गुह्यकाली ख: । प्रताप मल्लं गुह्यकाली व तुलजा समष्टि (एकाकार) याय्गु गुह्येश्वरी जात्रा याना: हनूमानध्वखाय् हय्गु परम्परा न्ह्याकल (धन शमशेर-कामकला रहस्य) गुह्यकाली शाक्त सम्प्रदायया वाममार्गया मुख्य केन्द्र ख: । स्वयम्भूपुराणय् थुम्ह देवीयात नैरात्म्ययोगिनी रुपय् खगानना "थस्वख्वा:" धका: त:धंकात:गु दु । भाषा वंशावलीकथं नेपालमण्डलया प्यम्ह काली (वत्सला, महा, दक्षिण व गुह्य) मध्ये थुम्ह छम्ह ख: । तन्त्रशास्त्रय् गुम्ह कालीया पुच: नाला: इमि उपासना पद्धति कनात:गु दु । इपिं ख: - दक्षिण, गुह्य, भद्र, कामकला, श्मशान, धन, महा, सिद्धि, चण्डी-काली ।

नेसं ४००स हे नेपालभाषां निर्देशन बिया: थुगु गुह्यकाली पूजाविधि च्व:गु खने दुगुलिं थ्व गपाय्सकं लोकं ह्वा: धैगु सी दु । तन्त्रशास्त्रय् गुह्यकालीबारे ब्यागलं ग्रन्थ लूगु थ्व दक्कसिवय् न्हापांगु ख: । नेपालभाषा वाङ्मयय् नं नेपालभाषां च्व:गु थ्व कर्मकाण्ड ग्रन्थ दक्कसिवय् न्हापला:गु दु ।

मूब्वँ (मूलपाठ)

न्ह्यपौ

? ॐ सिद्धगुरुपादुकेभ्यो नम: ॥
स्वंन नं नाङावो वय जुरों,
? ॐ परम शिवशक्ति श्रीश्रीनाथ अशेष पारप (१ लि १) र्यक्रम
स्वगुरु पादांवुजं यावत् प्रणौमि ॥
गुरु नमस्कार: ॥
ह्रीं सामानपात्र मंडल देके ॥
थुनवु थापरपे (२) जुरों ॥
ॐ फें ह्रीं विसेषपात्र मंडल देके ।
थुनवु थापरपे जुरों ।
फें सामानपात्र थंत्रे ॥
ॐ हु फें विसेषपा (३) त्र थंत्रे ॥
न मंत्रेन विना (म) त्र नं (मं) त्र मंत्रवार्जित: ।
उभयोरपि संयोगात सर्वसिद्धि फलप्रद: ।
ॐ ख्फ्रें प्रास (४) शयामि ॥
मुखसोधन ॥
ॐ आत्मासनाय नम: ।
थव आसन ते ॥
ओ लिव ।

ॐ ह्रीं हूं ह्रीं फें अंगुलीषु ॥
फें हस्तत (२न्ह्य१) लयोः ।
ॐ हृदयाय नमः ।
ह्रीं शिरसे स्वाहा ।

लिपौ

? सम्वत् ४०० माघकृष्ण पचोम्यां अंगारदिनेः ॥
शुभमस्तुः । (१४लि४)
(नेसं ११२४ सिला/ई.२००४ जनवरी)

६. विचित्र कौतुक

न्हापा राष्ट्रिय अभिलेखालया न्यायविकासिनी (नेसं ५००)–नारदसंहिताया नेपालभाषा हिला नेपालभाषाया न्हापांगु सफू जुयाच्वंगु खः । अनंलि केसर पुस्तकालयया हरमेखला (नेसं ४९४)–तान्त्रिक वासः सफू न्हापांगु जुल । आः राष्ट्रिय अभिलेखालय, लगत ५ ल्याः ७९९९या आयुर्वेद विषयया विचित्र कौतुक न्हापांगु सफू जूवःगु दु । थ्व ताडपत्रय् भुजिंमोल नेपाललिपिं च्वयातःगु नेसं ४९३ बछलाथ्व त्रयोदशी बिहीवार च्वःगु सफू खः । नाप २२.५x४ सेन्टिमिटर दुगु, न्हापांगु निपौ मदयाः पूमवंगु, आः १२ पाः जक दुगु व छपती ३–४ भ्वः च्वयातःगु दु । खंव किनारय् ल्याःग्वः च्वयातःगु ल्याः ३ व १३, १४ जक खने दनि, मेगु हुयावनेधुंकल । नेपाल–जर्मनी हस्तलिखितग्रन्थ संरक्षण परियोजनां (ई. १९७०–२००१) थुकिया माइक्रोफिल्म ई. १९७० अक्टोबर १६स बी ३०/९ ल्याखय् काःगु दु । लिपा हाकनं माइक्रोफिल्म ल्याः ए ९९२. ट कथं काःगु दु । निर्गुलिं माइक्रोफिल्मय् पत्र च्वय्क्वय् लाकातःगु दु । नेपाल–जर्मनी हस्तलिखितग्रन्थ सूचीकरण परियोजनां (ई. २००२–न्ह्यानाच्वंगु) इन्भेन्ट्री ल्याः ८४१३१ कथं ई. २०१० जून ८स भाजुपिं जेएम/केटीं थुकिया विवरणात्मक धलः (बृहत्सूचीपत्र) दय्कुगु दु । उकी विषय विचाः यानाः पत्र ३–१४या क्रम हंगु दु ।

लिपागु राणाकालय् सरकारी वीर पुस्तकालय (आः राष्ट्रिय अभिलेखालय), राजपुरोहित विद्वच्छिरोमणि हेमराज शर्माया सफूकुथि भारतीभवन व राजखान्दानी केसर शमशेरया केसर पुस्तकालय दथुइ सफू मुनेगु खँय् छगूकथं धेँधेँबल्ला न्ह्यानाच्वंगु खः । इमिसं छगू थासय् मदुगु मेथाय्या महत्त्वपूर्ण सफू ल्ह्ययूगु नं याः । नेसं १०७१ (२००७ साल) लिपा हेमराज शर्मा मदय्धुंकाः वय्कःया सन्तानं वय्कःया सफूकुथि राष्ट्रिय पुस्तकालययात मिल व ल्हातंच्वया सफू जक राष्ट्रिय अभिलेखालय यंकल गुकिं अनया लगत ल्याः ५ तयार जुल । थन न्ह्यथना नेपालभाषाया न्हापांगु सफू जूवःगु विचित्र कौतुक हेमराज शर्माया भारतीभवनया मुनाय् दुगु आः वया लूगु खः ।

विचित्र कौतुक आयुर्वेदया व्यावहारिक विषयया टिप्पण सफू खनेदु । थन 'विचित्र' धा:गु थीथी, 'कौतुक' धा:गु चाख दुगु अर्थात् व्यवहारय् मा:गु विषय थुइकाच्वंगु दु । थुकी स्‌रसरी स्वय्‌बले मचा बुइकेगु प्रसूति विधि, बिखं वास: याइगु संजोग विष, अञ्जन (अज:) फय्‌गु, नेत्ररोग (मिखा ल्वय्) गलण्ड (गल:) सम्वन्धी वास: व कुसिं न्या:गुया वास: सम्वन्धी खं दु ।

मुक्कं नेपालभाषाया थुगु सफू भाषा ब्वँज्यायात तस्सकं ज्याख्यले दुगु ख: । मुक्कं नेपालभाषाया नेस ५२०या वैद्यक (राष्ट्रिय अभिलेखालय, भ्रमवश औषधसर्वस्व धाय्‌गु या:गु) सफू नं दु व नेस ४९४या हरमेखला संस्कृतया नेपालभाषा हिला सफू ख: व तान्त्रिक पहलं वास: याय्‌गु सफू ख: ।

विचित्र कौतुकया न्ह्यब्व, दथुब्व व लिब्व क्वय्‌विया कथं दु:–

न्ह्यब्व

बलि वाके लंष्वस वालपा ॥ डो वदिपालहा, आदितवारकोह्‌नु कास्यं जंस चेचके, अरिहिनि मचायके ॥ (२) त्यंभुरिहा अक्षत कोखायके अरहीन मचायकेवुं ॥

ॐ ह्रुं हुं हुं फट स्वाहा ॥

ह्यंङो कात्वं ४ जाप ४ (३) वालपा गलस चेचकं ज्वर अदिसाररा रंख ॥ अम्बल चुन लवनिन वाल, पेटस पाके वालपा को(४)डलं ॥ ओ ॥

अथ प्रशुतविधि ॥ (fol= 3r1–4 /exp= 3t)

दथुब्व

अथ संजोगविष ॥ (exp. 5t2)
अथ पटल सिद्धिपा ॥ (exp. 5b3)
थुतेन अंजन फे, (exp. 6b3)
अथ नेत्ररोग ॥ (exp. 9t2)
अथ गलण्डविष फुटिपा ॥ (exp.10t4)
अथ डाक्वपा ॥ (exp. 13B1)

लिब्व

सविपे गलण्ड राक्व ॥ भोयोस्वानहा गलण्डस चेस्यं गलण्ड पुचके ॥ तोयो अपरादीतहा चोन यङ २) घ्यरस वाल त्रके गलण्ड राचके ॥ वलसेसिंहा अलण्डसोस बोल ती त्रके पोता मंग्वपा ॥ नींबह(३)लचा नेस्यं पाये पसफुडि राचके ॥ क्वरोंठहल सोंडन नेस्यं लेपन गलण्डपा: ॥ ओ ॥ इति विचित्रकौ (४)तुकपुस्तकोयं समाप्त ॥ सम्वत ४९३ वेसख शुक्ल त्रियोदस्या, स्वातिनक्षत्र बृहष्पतिवासरे ॥ शुभमस्तु ॥ (fol. 14r1-4 / exp. 3t)

७. हरमेखला

हरमेखला तान्त्रिक चिकित्साग्रन्थ खः । थुकियात उड्डीशतन्त्र नं धाइ । कक्षपुटतन्त्रया थ्व छगू स्रोत ग्रन्थ नं खः । थुगु सफूया मूल च्वमि माधुक चित्रकूट (वंगाल)या भिल्लामालपुरया खः । थःगु म्हसीकाय् वय्कलं थःत कवि मण्डनया छय् माधवया काय् धयातःगु दु । वय्कः न्हयगूगु शदीया माघया कुलय् वूगु नालातःगु दु । वय्कलं थुगु सफू प्राकृत भाषाय् च्वःगु खः । सुं गुम्हेसिनं थुकियात संस्कृतय् भाय् ह्यूसेलिं थ्व अप्पो लोकं ह्वाह्वां वन ।

हरमेखला नां प्रतीकात्मक जू । थुकिया अर्थ हर (महादेव)या, मेखला (जनी) अर्थात् नाग खः । उम्ह नागया न्हय्गः छ्यं दैगु ल्याखं थुकी न्हय्गु अध्याय दु । प्राकृत पद्य, संस्कृत भाय् हिला व संस्कृत गद्यात्मक व्याख्या नापं तयाः नेपाल राष्ट्रिय अभिलेखालयं कृष्णप्रसाद शर्माया सम्पादनय् हरमेखलाया अध्याय १-४ (पूर्व खण्ड, २०२९) व अध्याय ५ (मध्यम खण्ड, २०३०) पिदंगु दु । अध्याय ६-७ (उत्तर खण्ड) पिमदंनि ।

नेपालभाषाय् ह्यूगु नेसं ४९४या हरमेखला धाःसा अध्याय ३ व ४ जक खः । उकी नं स्वंगूगु अध्यायया ७२ सिलः मध्ये ५२ व प्यंगूगु अध्याया ४१३ सिलः मध्ये ३३५ सिलः जक ल्यया: भाय् हिलातःगु दु । थ्व नेपालभाषाय् च्वःगु शुरुया ग्रन्थ, अनुवाद सफू खः । थ्व छकः च्वय् धुंकाः मल्लकालय् व लिपा नं थुकियात ल्ह्ययां ब्वनेगु परम्परा न्ह्यात । ल्ह्यगु परम्परा दुगु राष्ट्रिय अभिलेखालयय् दुगु नेसं ५४१या निगू हरमेखला न्ह्यथनेबह जू । हरमेखला न्हय्गुलिं अध्याय हिलातःगु नं दु । नेसं ७८२ जेष्ठ कृष्ण १४ (तछलागा १४) या छगू ७७ पत्र, नेपालभाषा, नेपाललिपिया न्हय्गू अध्याय हरमेखला एशियाटिक सोसाइटी अफ वंगाल, कलकत्ताय् थ्यंगु दु । मिति मदुगु देवनागरीं भ्वंतय् च्वयातःगु न्हय्गू अध्याय दुगु छगू हरमेखला राष्ट्रिय अभिलेखालय (लगत षष्ठ, ल्याः २०१७ पत्र १२५, माइक्रोफिल्म ए १०९१/११) दु । थ्व छगू लोकं ह्वाःगु तान्त्रिक चिकित्साग्रन्थ खः । नेपाल-जर्मनी पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनां थुकिया ५०गू माइक्रोफिल्म याःगु दु, गुकी १४गू राष्ट्रिय अभिलेखालयया खः ।

न्हापां न्हापांगु हरमेखलाया ग्रन्थसूची विवरण (क्याटलग) क्वय्विया कथं दु -

१. हरमेखला - केशर पुस्तकालय, यँ, दराज ल्याः ६०, अभिलेख ग्रन्थ ल्याः १००१, पत्र ८०, पूर्ण, ताडपत्र भुजिंमोललिपि, नाप २८.५x३.३ सेन्टिमिटर, नेसं ४९४ जेष्ठ शुक्ल पञ्चमी वुधवार (तछलाथ्व ५) ल्ह्यःगु, माइक्रोफिल्म ल्याः सी १०६/५ ।

२. हरमेखला - राष्ट्रिय अभिलेखालय्, यँ, लगत प्रथम ल्याः १०७६, पत्र १-५, २६-११७, अपूर्ण, ताडपत्र, भुजिंमोल लिपि, नाप ३४x४.५ सेमि, जुजु

ज्योतिर्मल्लया इलय् नेसं ५४१ भाद्र शुक्ल (यंलाथ्व) तृतीया विहीवार ग्वलय् च्वंम्ह पदुमराजं ल्ह्य:गु माइक्रोफिल्म ल्या: ए ४५/१० तथा ए ९६७/३ ।

३. हरमेखला - राष्ट्रिय अभिलेखालय, यँ, लगत प्रथम १११४, पत्र ३९/२८-९४ मध्ये ५३-८० व ९१-९३, खण्डित, अपूर्ण ताडपत्र, भुजिंमोल लिपि, नाप x, जुजु ज्योतिर्मल्लया इलय् नेसं ५४१, माइक्रोफिल्म ल्या: ५/एम.एल. नं ३५ ।

(नेसं ११२१ चौलाथ्व १२ विहीवार/ईसं २००१ अप्रिल ५)

८. न्यायविकासिनी

नारदस्मृति (नारदसंहिता) सार्क देशय् आर्यतय् दथुइ कानून ल्याखं नालीगु धर्मग्रन्थ ख: । ईशापूर्वय् मूल धर्मग्रन्थकथं मनुस्मृति दुगु ख: । थुकियात सामयिक सुधार याना: व्यवहारय् ल्वयक: ईशाया शुरु शताब्दी नारद धैम्ह्स्यां धर्मशास्त्री मनुया स्मृतिया हे धाँचाय् मेगु स्मृति (धर्मशास्त्र) दय्कल । थ्व तस्सकं लोकंह्वात । थुकिया भाषा (व्याख्या) दक्षिण भारतया च्यागू शदीपाखेयाम्ह भावस्वामीं यात । भिंछगू शदी नेसं २१७स कर्णाटवंशी नान्यदेवं तिरहुट (मिथिला) राज्य नीस्वंसेलि अनं थ्व धर्मग्रन्थ नेपालमण्डलय् भिंनिगूगु शदी थ्यंगु जुल । राष्ट्रिय अभिलेखालयय् (लगत ४-७६३) नेसं २८९या नारदस्मृति दु । प्रचलित नारदस्मृति १८ अध्याय दु, त्तर दक्षिण भारत व नेपालय् चौरप्रतिषेध (खुँ बिसिकेगु) व दिव्य (दैवी न्यायिक परीक्षा) निगू अप्पो अध्याय दु । नारदस्मृतिया नेपालभाषा टीकायात न्यायविकासिनी धाइ ।

नारदस्मृति मुलुकी ऐन थेंन्यागु कानूनी ग्रन्थ ख: । राज्य शासनयात थ्व मजिमगा: । उकिं जयस्थिति मल्लया पालय् वया मन्त्री जयतं अवलेया राजपण्डित मनकु भारो (माणिक्यवर्द्धन)यात थ्व नेपालभाषां हीकेत ह:पा बिल व पण्डित माणिक्यं (माणिक) थुकियात "नेपालभाषां" हीकल । नेसं ५०० चिल्लाथ्व तृतीया बसु(बिही)वारय् लगंबहाल (कीर्तिपुण्य महाविहार) यँया लुन्तभद्र वज्राचार्यं ल्ह्य:गु प्रति राष्ट्रिय अभिलेखालयये् (लगत१-१२३१) लूगु दु । जयस्थिति मल्लं मध्यकालय् सामाजिक सुधार या:गु खँ इतिहासय् प्रशिद्ध जू । थ्व धर्मस्मृतिया ब: कया: जयस्थिति मल्लं शासन नं या:गु ख: । छगू दसु काये - ने.सं. ४९०स पशुपतिया भण्डार खूपिं यलया खुँतयृत थ्वहे ग्रन्थया ब: कया: बाहृपीण्टो खुशीस स्या:गु खँ गोपालराज वंशावली (पत्र ५६ लि ४-५) च्वयात:गु दु । थ्व ग्रन्थया चौरप्रतिषेध प्रकरणय् (पत्र १२० लि २-३) च्वयात:गु दु -

खुं लातडाव कुछंद यांड ला लि वत्तकं चेस्यं देश डोयकं यात याड छोयाव लोकं भिकसरपेकं स्याय मालाव । (खुँ लाना: बेरुप याना: ल्हा: तुति वत्तुक चिना: देय् चा:हुका: जात्रा याना: लोकयात क्यना: स्याय्मा: ।)

पण्डित माणिकं थ्व च्वय् धुंका: थ्व मल्ल कालभरि ल्ह्यया: ब्वनेगु यात । थुकिया प्रति यँया जुजु रत्न मल्लया पालय् नेसं ६३१स, यलया महापात्र जुजु

विष्णुसिंहया पालय् नेसं ६७०स, ख्वपया रानी गंगादेवी व कायूपिनि पालय् नेसं ७१४ व ७२१ स ल्य्य:गु लूगु दु । हायन्स जोर्गेन्सनं थ:गु नेपालभाषाया पुलांगु कोशय् नेसं ८२०या नारदस्मृतिं खँग्व: दुथ्याकुगु दु ।

पण्डित मणिकं थ्व सफू तत्कालीन समाज सुधारया लागिं दयकुगु संकेत याना: लिउने न्यायशास्त्र, न्यायवर्त्मन् (लँपु), न्यायधर्मपद, न्यायविकासिनी व न्यायटिप्पणी खँग्व: संस्कृत सिलकय् छ्य्य:गु दु । थुकिया हे आशयं भाजु शान्तहर्ष वज्राचार्यं नारदस्मृतिया थुगु - अनुवादया नां "न्यायविकासिनी" छुना: नेपालभाषा परिषद् (नेसं ११०७) पाखें पिथनादीगु दु । मूल संस्कृतया समीक्षात्मक संस्करण टेक्सास विश्वविद्यालय अमेरिकाया रिचार्ड लारिबिएरें निब्वय् ईसं १९८९स पिथंगु दु ।

पण्डित मणिकं नारदस्मृतिया नेपालभाषा टीकाय् मूल नारदस्मृति जक मखु, उकिया आखिरी प्रकरण दिव्य (दैवी न्यायिकदण्ड)स पितामह धैम्हस्यां दयूकुगु दिव्यशुद्धि धैगु ग्रन्थ नं तप्तमाष (क्वा:गु चिकं थलं मासा लुँवारा लिकायूगु) अंश नं भायूहिला: दुथ्याकुगु जुयाच्वन ।

(नेसं ११२१ चौलागा ४ विहीवार/इ. २००१ अप्रिल १२)

९. अमरकोश

अमरकोश संस्कृत भायूया आधारभूत ग्रन्थ ख: । पूर्वीय वाङ्मय सीके थ्वीकेत कोश (खँग्व:धुकू) या ज्ञान मदयूकं मगा: । संस्कृत भाषाया मांबौ थें च्वंक अमरकोश व अष्टाध्यायीयात नालेगु चलन दु । छगू धापू दु -'अमरकोशो जगन्माता अष्टाध्यायी जगत्पिता' (अमरकोश संसारया मां ख:, अष्टाध्यायी संसारया अबु ख: ।) अमरकोश अमरसिंहया नां क्वकया छुनात:गु ख: । थुकिया खास नां नामलिङ्गानुशासनम् (नाम खँग्व: उकिया लिङ्ग कनात:गु सफू) ख: थुकी क्रिया खँग्व: मदु । थ्व सफू मू स्वब्वय् व्वथलात:गुलिं त्रिकाण्ड नं धाइ । अमरसिंह खुगू शदी न्ह्योयाम्ह ख: । व गनयाम्ह ख: सी मदुनि । नेपालय् छगू धारणा दु - अमरसिंह नक्साल भगवती बहालया वंद्य ख: । व नेपालय् जक मखु भारतय् नं उत्तिकं लोकं ह्वा: उकिं वया जन्मस्थल थन हे धायू थाकु । अमरकोश पर्यायवाची (वहे अर्थया थीथी खँग्व: दुगु) खँग्व:धुकू ख: । उकी २५ वर्ग (विषय) दु व उकी अनुष्टुप् छन्दया १५३५ सिल: व उकी करीव १२४५० खँग्व: दु । च्वय् अष्टाध्यायी (च्यागू अध्याय दुगु) धा:गु पाणिनिया व्याकरण सफू ख: । गुगु प्राय: सकतां संस्कृत व्याकरणया आधार ग्रन्थ ख: ।

नेपालय् प्राचीन (लिच्छवि) कालय् संस्कृत राजकीय भाषा ल्याखं छ्यलेगु यात । मध्य (मल्ल) कालय् थुकिं विस्तारं नेपालभाषाय् राजकीय भाषाया पा:हिल व आधुनिक कालय् नेपालभाषां खय्भाय्यात राजकीय भाषा जुइगु पा: बिल । न्ह्यागु कालय् नं संस्कृतया महत्व थुइकेत नं अमरकोश मदयूकं मगा: । उकिं मध्यकालय् नेपालभाषाय् नं थुकिया हिलेज्या जुल ।

नेपालय् अमरकोश ब्वनेगु परम्परा न्हापांनिसें दु । नेसं ५०१ यंलाथ्व द्वादशी आइतवार यलय् 'पुत्रपौत्रादिवोधिनी' (काय् छय्पिसं थुइगु) अमरकोशया नेपालभाषा टीका ल्ह्यःगु राष्ट्रिय अभिलेखालय (लगत ४-५९०) दु । थुकिया नेसं ५५० ल्ह्यःगु प्रति (लगत ५-८९०) नं अन हे दु । थुकी थ्व टीका च्वःम्ह कलेह्नदेव खः धकाः अन्त्यय् संस्कृत सिलकय् यच्चुक च्वयातःगु दु, गुग नेसं ५०१या प्रती त्वःफित । थ्व टीकाया नेसं ६३७ स ल्ह्यःगु प्रति नं राष्ट्रिय अभिलेखालयय् (लगत ५-३४९०) लूगु दु ।

अमरकोशया नेसं ५०६ चौलागा त्रयोदशी बुधवारस ल्ह्यःगु प्रति क्याम्ब्रिज विश्वविद्यालय, वेलायतय् दु । थ्व टीकाया नां 'बालबोधिनी' खः । थुकियात विवृति (वर्णन यानातःगु) धयातःगु दु । थ्व जयस्थिति मल्लया मन्त्री जयतयात अबलेया राजपण्डित माणिक्यं च्वयाब्यूगु खः । थुकिया नेसं ६६२ व ८०३ स ल्हयःगु प्रति लुयावःगु दु । थुकिया मेमेगु मिति मदुगु प्रति नं लुयावःगु दु । नेसं ११०० सिलाथ्व ९ शनिबार च्वसापासा अन्तर्गत नेपालभाषा शब्दकोश निर्माण समिति स्वनाः नेसं ११०३ निसें ११०६ तक जापानया टोयोटा फाउण्डेशनया गुहालिं भिंछगू अमरकोश (नेसं ५०१-८३१)या छगू धुकू दय्केज्या जुल । उकियात नेसं ११०६ निसें १११५ तक सम्पादन व हाकनं दक्व खँग्वःया संगति-ग्रन्थ तयार याय्त अमेरिकी सरकारया मानविकीया लागि राष्ट्रिय अनुदान प्राप्त याय्त भाजु इयन अल्सप सफल जुल । व ग्रन्थ इन्टर्नेटय् नेसं १११६ निसें तयातःगु दु । अमरकोशया भिंछगू कोश थुगु धुकुती जम्मा ३३० दँया १०४६ पत्रया खँग्वः मुंगु दु । थुकी करीव ४३६० पर्याय दु, २७ द्वः नेपालभाषा खँग्वः - पाठान्तर, रुपावलीनापं) दु । थुगु अमरकोशया संकेत थुकथं दु - अ१ (नेसं ५०१), अ२ (५०६), अ२क (X), अ२ख (X), अ३ (५५०), अ३क (६३७), अ४ (५९१), अ५ (६६२), अ६ (७१८), अ७ (८०३) अ८ (८३१) । थ्व अमरकोश खँग्वः धुकूया मू मुँमि काशीनाथ तमोट, सम्पादक इयन अल्सप व कम्प्यूटरया सकतां ज्या मय्जु मिमि चर्च यानादीगु खः । थ्व इन्टर्नेटय् www.newari.net स दु ।

(नेसं ११२१ चौलागा ११ विहीवार/ई. २००१ अप्रिल १९)

१०. गोपालराज वंशावली

१. परिचय

नेपालया इतिहासबारे दक्वसिबय् पुलांगु सफू गोपालराज वंशावली खः । थ्व नेसं १०१९ चिकुलां बेलायती संस्कृतविद् सेसिल बेण्डालं (नेसं ९७६-१०२६) वीर पुस्तकालयय् (थौंकन्हय् राष्ट्रिय अभिलेखालय) लुइकूगु खः । वयांलिउ उकियात अंग्रेजी माध्यमं च्वइपिसं 'बेण्डाल वंशावली' धाय्गु यात । वय्कलं थुकिया परिचय पिकाल (बेण्डाल, १९०३) विसं १९७९ (नेसं १०४२) स वीर पुस्तकालयया पण्डितपिसं अनया ग्रन्थया न्हापांगु लगत दय्काच्वंबले थुकिया

नां 'गोपालवंशादि प्राचीन राजवंशावली' धका: नां छुत । विसं २०१० (नेसं १०७३) जेठय् योगी नरहरिनाथं थुकियात 'गोपालवंशावली' धका: चीहाकलं नां तलधा:सा थौंकन्हय् अप्पो मात्राय् विसं २०१० माघं धनवज्र वज्राचार्य व ज्ञानमणि नेपालं उल्लेख या:गु 'गोपालराज वंशावली' नां छ्यू: । (पन्त, २०४४:७-८) महेशराज पन्तं थज्यागु पहया वंशावलीयात भारतन्यंक राजभोगमाला वा थथे हे पहया मेगु छुं नां तय्गु चलन दुगु खँ कनादी । (२०४४:१०) ज्ञानमणि नेपालं (२०४५:५) न्ह्यथना वंशावलीयात 'नेपालवृत' धाय्गु च्वमिया आशयकथं जुइ धयादी ।

गोपालराज वंशावली मूलरुपं नेपालमण्डलया ऐतिहासिक घटनावली ख: । थुकी नेपालमण्डलनाप स्वापु दुगु ज:लाख:ला राज्य खसिया (सिंजा), डोय (तिरहुत), सँदेय् जक मखु तापालँ (विदेश) बंगाल, दिल्ली तथा कर्णाटकया इतिहासया खँ च्वय्गु ज्या नं जूगु दु ।

वाङ्मय ग्रन्थ काल (४९३-६३८) य् इतिहास विषयया ग्रन्थ थ्वहे गोपालराज वंशावली छगू जक लूगु दु । थुकिया विवरण क्वय् बियाकथं दु -

राष्ट्रिय अभिलेखालय, यँ, ल्या: १-१५८३, पत्र ४८ (पत्र १७-६३ व तँसा छपत्र ५०), अपूर्ण, ताडपत्र, भुजिंमोल लिपिं, नाप २८x५ सेन्टिमिटर, माइक्रोफिल्म ल्या: बी १८/२३ ।

आ:यात मलूनीगु पत्र १-१६ मेगु हे विषयया जुइफु, यदि थुकिया अंग जूगु ख:सा उकी सृष्टि वा पौराणिक विषयया वर्णन दय्मा: । न्हापायागु पूमवंगु ल्यंगु अंशं शुरु या:गु पत्र १७ स युधिष्ठिरया राज्य तथा नेपाल नाप स्वापु दुगु पशुपति प्रादुर्भाव जूगुया खँ दु । लिउनेया पत्र ६३ ख: भ्व: ५ स खँपु पूमवंगुलिं वयांलिउ नं मेगु छुं दय्मा: । अन्तिम पत्रया अन्तिमय् नेसं ५०८ दिल्लाथ्व १०या घटना न्ह्यथनात:गु दु । लूगु राजवंशावलीया दक्वसिबय् लिपांगु मिति नेसं ५०९ चौलाथ्व १२ (पत्र ५८क:१) दु । थ्व छसिंकथं नेसं ४९८ जुइमा:गु ल्व:मंसे ५०९ जूवंगु जुइफु ।

२. च्व:गु ई

गोपालराज वंशावलीया मुनेज्या जयस्थितिराज मल्ल (नेसं ५०२-५१५) शक्ती वसेंलि जूगु खँ थीथी प्रसंगं थुइकेफु । ज्ञानमणि नेपालं (२०४५:४-५) 'नेसं ५०२ स जयार्जुनदेवया अन्त जूगु व उकिया १२ दँ लिपा स्थिति मल्लया उदयय् नेसं ५१४-५१५ पाखें थ्व ग्रन्थ दय्कुगु ख: धका: थुइकेमा:' धका: या:गु तर्क पाय्छि खनेमदु । जयार्जुनदेव भग्न (विस्थापित जूगु १२ दँ लिपा नेसं ५०१ थिंलागा १२ शुक्रवार (गोवं ३० क:२३ व ५९ख:२-३) स जयस्थिति मल्ल शक्तिशाली जूगु मिति बियाच्वंकं उकियात मिखा तिस्सिना: नेपालजुं उकिया लिपा १२ दँ तायकल । थुगु १२ दँ न्ह्योया मिति नं गोपालराज वंशावली

(५४ख: ५) स संकेत रुपं ब्यूगु हे दु - नेसं ४८९ कछलाथ्व १० । लूगु गोपालराज वंशावलीया लिउनेया अंश उगु खँ पूमवंगु संकेत या:गु दु । दुगु अंश अनुमान याय्गु ख:सा थ्व नेसं ५०३ निसें ५०८ दुने मुगु सीदु ।

३. मुंकुगु पह

गोपालराज वंशावली छगू हे इलय् छगू हे ल्हातं च्व:गु ख: वा वंशावली वंश च्वच्वं व:गु छथी वंशावली मजूसे थ्व च्वय् न्ह्यथना इलय् थीथी स्रोतं मुंकुगु मुना ख: धैगु थुइकेफु । थुकियात क्वय्बियाकथं ब्वथलेफु । गथे -

खण्ड १ :	राजवंशावली ,	पत्र १७ क-३० क
	क) पारम्परिक वंशावली	पत्र १७ क-२८ ख
	ख) परिपूरक वंशावली	पत्र २८ ख-३० क
खण्ड २ :	भूतवृत्तान्त	पत्र ३० ख-६३ ख व तँसा पत्र
	क) पत्र ३० ख-३६ क	
	ख) पत्र ३६ क-६३ ख	
	ग) पत्र तँसा ५०	

गोपालराज वंशावलीया थुपिं ब्वथलायात वेण्डालं ब्यागलं पहलं स्वब्वय् थ:गु दु । गथे -

वंशावली १ - पत्र १७ क-३० क
वंशावली २ - पत्र ३० ख-३६ क
वंशावली ३ - पत्र ३६ ख-६३ ख

योगी नरहरिनाथं (२०१६:३२) गोपालराज वंशावलीया च्वय् न्ह्यथना निब्वयात हे निगू परिच्छेद नालात:गु दु । वज्राचार्य व मल्लं (१९८५) थुकियात हे वंशावली १ व वंशावली २ नालाका:गु दु ।

३.१ राजवंशावली

गोपालराज वंशावलीया न्हापांगु ब्वयात थ्व नां ब्यूगु कारणं थुकी मूलत: जुजुपिनि वंशक्रम बिइगु कुत: अप्पो जूगु दु । थुकी जुजुया मेमेगु सम्वद्ध उल्लेख याय्बहगु घटना छुं छुं जक दु । थज्यागु वंशावली च्वय्गु, च्वकेगु चलन लिच्छविकालनिसें जूगु खनेदु । मानदेवया चाँगु अभिलेख (शसं ३८६), जयदेवया पशुपति अभिलेख (मासं १५७) थुकिया दसु ख: । अझ थ्व स्वया न्ह्यो पुराणय् सूर्य वंशावली बीगु चलन खनेदु । पशुपति अभिलेख व गोपालराज वंशावलीं ब्यूगु जुजु 'लिच्छवि' स्वयां न्ह्योया सूर्यवंशी जुजुपिनि नां पुराणं का:गु यच्चुक सीदु ।

राजवंशावली थें लिपा देववंशावली नं च्वय्गु चलन जुल । थुकी गुगुं द्योसम्वन्धी जूगु घटनाया छसिंकथं टिपोट दै, गथे- मत्स्येन्द्रनाथया वंशावली

(राष्ट्रिय अभिलेखालय, ५-७६५२, माइक्रोफिल्म बी २४७/११, नेसं ७७४ या शुरु घटना दुगु) आदि ।

आ: लूगु गोपालराज वंशावली व थुकिया चिहाक:गु संस्करणय् नेसं ४७० थिंलाय् नेपालय् सुल्तान शमसुद्दीन हता:व:गु घटना टिपोट लिपा वयानया मोड ह्यूगु दु । थुकिं उगु इलय्तक छगू प्रारुपया गोपालराज वंशावली न्ह्या:गु सीदु । अबलेया वयानय् 'महाकष्ट भवामि: भक्तापुरे' (पत्र २८ख:५) धका: 'भवामि' (जिपिं जुये) खँग्व: छ्यलात:गुलिं वंशावलीकार थम्हं हे व भोगे या:गु छुमां बी । उकिं न्ह्यथना गोपालराज वंशावली मूलधाराया प्रतिनिधित्व याइ धा:सा मेगु चीहाकलं च्व:गु खनेदु । थुगु न्ह्यो परम्पराया वंशावलीयात न्ह्याकेत तदनन्तरे (वयालिउ, पत्र २८ख:५) धका: खँ छुना: देवलदेवीं जयस्थितिराज मल्लयात ह:गु वयान ब्यूगु दु । मूलरुपं संस्कृत भाषाय् च्वय्गु कुत: यायां पत्र २९क:५निसें नेपालभाषां च्व:वंगु दु । थुगु परिपूरक वंशावली (२८ख:५-३०क)स तिथिमिति छसिंकथं मच्वसे च्वय्क्वय् लानाच्वंगु दु । बेण्डालं पत्र ३०ख:५स 'स्वस्ति: भुतवृत्तान्तर लिखितञ्च श्रृणु' स्वयां न्ह्योतक थुकियात थ्यंकुगु दु । धात्थें ला पत्र ३०क:५या ल्यं व पत्र ३०ख:१या शुरु ब्वया स्वापु मदुगुलिं थुकिया छ्यनय् शुभ संकेत 'ऊँ' पाखें न्ह्याकुगु प्यम्ह नारायण स्वनाया मिति मदुगु प्रसंग राजवंशावली (वेण्डालया वंशावली १) या अन्तिम ब्व मजुसे भूतवृत्तान्त (बेण्डाल वंशावली २) या प्रारम्भिक अंश ख: धैगु सीदु ।

३.२ भूतवृत्तान्त

गोपालराज वंशावली भूतवृत्तान्त नां ब्यूगु विचा: यायबह जू । थुगु खँग्वलं वंश-आवली स्वयां पा:गु अर्थ थुइकुगु खनेदु । थुकी अप्पो तिथिमिति बीगु व छुं अप्पो वयान बीगु कुत: या:गु दु । शुरुइ वंशावली थें सामान्य नांया क्रम स्वा:सां लिपालिपा प्रत्येक जुजु तथा घटनाया अप्पो वयान यानात:गु दु । थुगु भूतवृत्तान्त थीथी तथ्य मुना: च्व:गुलिं इलय्ब्यलय् थुकी संवत् च्वय्क्वय् ला:गु दु । वास्तवय् थ्व ब्वथले मा:गु मखु, ब्वथ:गु ब्व च्वय्क्वय् ला:गु जक ख:, घटना लिसा का:गु मदु । बरु राजवंशावलीया घटना भूतवृत्तान्तय् लिसा व:गु दु । उकिं थुपिं निगू पा: अतिरिक्त पत्र ५० पाखे क्रमहना च्वय्मा:गु भुले जुया: लिपा अन तँछ्या:गु ख: । वेण्डालं वया वंशावली २ व ३ पा:गु क्यंगु पत्र ३५ख व ३६कया संवत् ३८६, ३९६ या घटना लिपा मव: । उकिं थुपिं क्वय् वय्मा:गु **च्वय् व:गु जक ख: । बज्यागु क्रम अप्पो भासय् पाक्क व:गु दु ।**

गोपालराज वंशावलीया न्ह्यव राजवंशावली स्वयां लिब्व भूतवृत्तान्त अप्पो प्रामाणिक जू । थ्व दय्केज्या क्वय्बिया स्रोतं जूगु आभास ब्यू । गथे -

१) लाय्कूया राजज्योतिषीतय् टिपोट
२) द्योथाय् व लाय्कुली त:गु पुलांगु अभिलेख
३) परम्परागत नीति, धर्मशास्त्र तथा राजपण्डिततय् काव्य
४) पुष्पिका घटना टिपोट

१) थुगु खण्डय् सामान्यतया: संवत्, महीना, तिथि व वार जक न्ह्यमथंसे घटनाया अवलेया नक्षत्र, योग व गुगुंया ला वेला, घडी व लग्न समेत न्ह्यथनीगु जूगुलिं थुकी पक्कां हे राजज्योतितिषीतय् ल्हा: दैगु सीदु । थ्व इमि छगू पहलं पेशागत ज्या नं ख: । इमि टिपोटं थ्व भूतबृत्तान्तय् तथ्य मुनेज्या जूगु दय्मा: ।

२) थ्व मुंबले परम्परागत देगलय् तथा लाय्कुली तयात:गु पुलांपुलांगु छुं ल्वहं वा सिज:पौ अभिलेख नं स्व:गु दय्मा: ।

३) थुगु गोपालराज वंशावली छुं संस्कृत पद्य नं दु, गथे - शुरुइ हे च्वयात:गु दु ।

क) स्वस्ति संव्रद्धते देह: स्वक्षेमे कालप्रेरिणम् ।

विकल्प पापवृज्जं नो क्षेमायुश्च प्रशीदति: ॥ (१७क:१)

थुगु पद्यया आ:तक सुनानं अनुवाद, स्रोत सूचना संकेत तथा ब्याख्या मया:नि ।

ख) नेसं ४९९ यंलाय् स्थितिराज मल्ल व राजल्लदेवीं लक्ष्मीव्रत का:गु वयान । (पत्र २९क:४-५)

ग) जुजुया न्यागु ज्याबारे वराहमिहिरया योगयात्रा अध्याय २ पाखें ल्ह्य:गु पद्य (पत्र ३० क:२/पन्त २०५४:४८-४९).

घ-ङ) जयार्जुनदेव विस्थापि जूगु झिंनिदँय् जयस्थिति मल्लं ख्वपय् शासन यानाच्वंगु व थ्व घटना नेसं ५०१ थिंलाय् जूगु वारेया पद्य ।

(पत्र ३०क:२-५)

पद्य ख, ग, घया अनुवाद वज्राचार्य व मल्ल (१९८५)स जूगु दु धा:सा पद्य ङया ब्याख्या पन्त (२०४४)स जूगु दु ।

न्ह्यथना पद्यय् क व ग नीति वा धर्मशास्त्रं का:गु जूसां ख, घ, ङ अवलेया पण्डितं च्व:गु जुइमा: छाय्धा:सा इपिं अबलेया जुजु तथा उपराजबारे च्वयात:गु ख: । थथे जूगुलिं नेसं ४९७निसें ५०६ तक सक्रियम्ह गोपालराज वंशावली हे नं स्वक: नां का:म्ह मनकु भारो अबलेया राजपण्डित माणिकं थुपिं पद्य च्युंगु जुइफु । जुइफु, थ्व जयस्थिति मल्लबारे च्वयात:गु मलूनिगु गुगुं प्रशस्ति काव्य वा अभिलेख पत्रं लिका:गु जुइफु ।

४) नेपालय् सफू च्वइबले लिउने सफू सिध:गुया सुचं जक मखु, अबले सु जुजु दुगु ख:, गन च्वंम्ह लेखक (ल्ह्यमिं) सुयात छाय् सफू च्वया वा ल्ह्ययाब्यूगु ख: व नं न्ह्यथनेगु बांलागु चलन दु । थुकिं नेपालया

प्रामाणिक इतिहास च्वयूत तःधंगु गुहालि जूवंगु दु । थज्यागुली लिपालिपा अबलेया राजनैतिक वा सामाजिक विशेष मेमेगु घटना नं च्वय्गु यात । जुजुं जुजुं अन्यागु घटना छगुलिं अप्पो च्वय्गु ज्या जुल । थज्यागु पुष्पिका (सफूलिउ) टिपोटं नं थ्व भूतवृत्तान्त दय्कुगु जुइमाः । लिपा थज्यागु टिपोट याय्गु ब्यागलं व्यवस्था नं जुल । गुकियात थौंकन्हय् ऐतिहासिक घटनावली वा नेपाली व अंग्रेजी 'ठ्यासफू' धकाः थुइकी । नेपालभाषाय् थुकिया अर्थ सामान्य 'थ्यानातःगु सफू' धैगु थुइ ।

४. पिथना

नेसं १०१९स बेण्डालं थःगु देय् लिहाँ वनेत्यंबले गोपालराज वंशावली लुइकुसेंलि वय्कलं उगु मूल ग्रन्थ हे स्वला थःथाय् तय्गु प्रबन्ध यात । न्यादँ लिपा नेसं १०२४स वय्कलं थुकिया म्हखँ (परिचय) पिकाल । (बेण्डाल, १९०३:१-५) छुं किपाः नं पिकाल । नेसं १०७८स पेटेकं (१९५८) थःगु नेपालया मध्यकालया इतिहासय् थुकिया २२ख-२९क पत्र रोमन आलेखनं पिकाल । थुकथं इतिहासकारपिसं थःथःगु पहलं थ्वपाखें ज्या कयावयाच्वंगुली नेसं १०७९स योगी नरहरिनाथं (२०१६) 'गोपालवंशावली' नां छुनाः थुकिया संस्कृत ब्वया भावार्थ नापं पूरा पिकाल ।

गोपालराज वंशावलीया पाठ ब्वनेगु सम्बन्धय् केशर पुस्तकालयय् दुगु, संभवतः बेण्डालं ब्वनाच्वंगु इलय्या बांलागु नेगेटिभ फोटोया थःगु हे महत्व दु । थुकी नेसं १०७९ (विसं २०१६)स शनिवारपतिकं खुलातक संशोधन मण्डलया धनवज्र वज्राचार्य, रामजी तेवारी, देवीप्रसाद भण्डारी व शंकरमान राजवंशीपिं जानाः ब्वंगु पाठ नं न्ह्यथनेबह जू । (पन्त, २०४४:२-३) थुकिं उगु मण्डलया इतिहासकारपिंसं आपालं ज्या काल । इमिगु पाठं द्वितीय व तृतीय स्रोतं इतिहास च्वइपिसं नं ज्या कयाः उगु पाठयात प्रसार यात । नेसं १०९९स नेपालभाषा पत्रिकाया सम्पादक फत्तेबहादुर सिंह (१०२०-११०२) याथाय् गोपालराज वंशावलीया पोजितिभ फोटो (पत्र १७-२८, ४७-५२, ५९-६३) लूगु खः । उगु केशर पुस्तकालयया मूल नेगेटिभं दय्कुगु प्रति खः धैगु सीदु ।

योगी नरहरिनाथलिपा दक्वं गोपालराज वंशावली डा. दिल्लीरमण रेग्मीं (१९६६, III:११२-१५७) नेसं १०८६स पिकाल । रेग्मीया पाठयात जुजुपिं व मेगु खँकथं ब्वथलाः डा. जगदीशचन्द्र रेग्मीं नेसं १०९५ (विसं २०२९) स 'प्राचीन नेपाल' (पूर्णाङ्क २१ व २२) स न्ह्यथन । थुपिं पाठं लुमधनाच्वंगुली नेसं ११००स त्रिभुवन विश्वविद्यालयया नेपाल तथा एशियाली अध्ययन केन्द्रया वरिष्ठ इतिहासकार धनवज्र वज्राचार्य थुकिया देवनागरी आलेखन व नेपाली अनुवादया दच्छिया योजना सम्पन्न यात । थ्व संशोधन मण्डलया पाठय् अप्पो भिंकुगु वज्राचार्यया व्यक्तिगत पाठ खः । थुकियात डा.

कमलप्रकाश मल्लं अंग्रेजी हिल व वय्कलं नेपालभाषा ब्वया सुधार नेपालभाषाविद्‌पिनि गुहालि कया: यात । वज्राचार्य व मल्लया नामय् थुकियात नेपाल रिसर्च सेन्टरपाखें नेसं ११०५स पिकाल । थुकी पाण्डुलिपिया किपा (फ्याक्सिमिलि) देवनागरी आलेखन, नेपाली व अंग्रेजी भाय्हिला व छुं ज्याख्यले दुगु तँसा दुगुलिं थ्व थौंकन्हय् दक्वसिबय् अप्पो कामचलाउ पाठ्य जूगु दु । थुकिया समीक्षात्मक सम्पादन जुइ मानि, गुकी गहन इतिहासकार, संस्कृतज्ञ, नेपालभाषा विशेषज्ञ नापं ज्योतिषविद्‌पिं जाना: कुत: जुइमा:गु दु ।

५. मौलिक ग्रन्थ

गोपालराज वंशावली नेपालभाषाया न्हापांगु मौलिक ग्रन्थ ख: । थ्व स्वयां न्ह्योया ग्रन्थ हरमेखला (नेसं ४९४), नारदस्मृति (५००), अमरकोश (पुत्रपौत्रादिबोधिनी ५०१, बालबोधिनी ५०६), संस्कृतभाषाया हिला ख: । थुगु वंशावलीया थ्यंमथ्यं ७५ प्रतिशत (पत्र २९-६३) नेपालभाषा व २५ प्रतिशत (पत्र१७-२९) संस्कृतय् च्वयात:गु दु । थुकिया नेपालभाषा अबलेया खँल्हाबल्हा भाषा थें च्वं, तर पण्डिततय्सं च्व:गुलिं पण्डितपहया दय्का खँग्व: नं दहे दु । थुगु सफुती थ्यंमथ्यं ४५० ब्यक्तिनां दु, थ्यंमथ्यं ३०० थाय्नां व निद्व: निद्व:ति संस्कृतया व नेपालभाषाया खँग्व: दुथ्या:गु दु । थुकिया संस्कृत नेवा:संकर संस्कृत (नेवा:पहया संस्कृत) ख: ।

गोपालराज वंशावली न्ह्यपुलां नेपालभाषाया विशेषता ज्वनाच्वंगु क्रियार्थकय् च/ज रुप जुइगु १८ ग: खँग्व: छ्यलात:गु दु । गथे - च्याच (च्याये), थाच (थाये), चोच (छ्वये), जोज -ज्वने), डेंज (ध्यने) आदि । मेगु भाषाया खँग्वलय् पे प्रत्यय स्वाना: रुपावली छ्यलात:गु ३७ ग: खँग्व: नं थुकी दुथ्या: । थुकी नेपालभाषां निनेगु छि, नसि, स्व आदि ल्या:ग्व: त्व:ता न्हूगु आर्यमूलया चारि (चार), सय, आठ आदि खँग्व: नं छ्यलात:गु दु ।

नेपालभाषाया पदक्रम मूलत: कर्ता, कर्म, क्रिया छसिंकथं च्वनीगु ख: । थ्व चीन-सँय्भाय्खल:या सँय्-बर्मा भाय् जूगुलिं थुकी न्हापां थ्व क्रम अनिवार्य मजूगु खनेदु । थज्यागु अनिर्णित अवस्थाया अनेकौं दसु गोपालराज वंशावली दु । थुकिं पुलांगु इलय् नेपालभाषाया वाक्य-गठनय् क्रियान्त जुइगुली संस्कृत अनुबाद तथा न्हूगु आर्यभाषाया सम्पर्क नं भ्व:छ्वगु खनेदु ।

खय्तला गोपालराज वंशावली टिपोट शैलीं च्वयात:गु दु । थुकी वाक्यया नियमकथं पूवंक अभिव्यक्ति मजूगु जुइफु । आ: थुकी खनेदुगु वाक्ययात अन्त याइगु खँग्व:या ताजि (प्रकार) थन न्ह्यथनेबहजू । इपिं स्वथी दु । गथे -

१) पदभेदं अन्त जुइगु
२) विभक्ति प्रत्ययं अन्त जुइगु
३) ज्योतिषी खँग्वलं अन्त जुइगु

पदभेदयात नं (क) क्रियान्त व (ख) अक्रियान्तकथं ब्यागलं याय्‌फु । क्रियान्तयात नं (अ) समापिकान्त व (आ) असमापिकान्त ब्वथलेफु । विभक्तिया प्राय: फुक प्रत्ययं (कर्ता, करण, अधिकरण, आदि) अन्त जुइगु खँग्व: दु । वंशावली जुगुलिं ज्योतिषी खँग्वलं (वर्ष, तिथि, न्हि, वेला, योग, ल्या:) सिधःगु प्राय: दु । सामान्य चलनया समापिका क्रिया त्व:ता मेगुलिं अन्त जुइगु छुं दसु क्वय्‌बियाकथं दु । गथे -

असमापिका क्रियान्त-युरा भारसन कासनता लिकास्यं (३७क:३/युरा भारों कयात:गु लिकासे) (-शास्ति याङा कोथछेंस मि ल्होस्यं ला ङ्यङन (४५ख:४/शास्ति यात कोथछेँय्‌ मिखा ल्स्वका: ल्हा: ध्यना:)

संज्ञान्त

दुर्भिक्ष चवु भागस छ भाग शिक्व लोक (४४क:५/अनिंकालं प्यब्वय्‌ छब्व सित मनू)

क्रियाविशेषणान्त - त्यंखोशीधारे लो डव जासन लिव/ ३७ख:१/ त्यंखोशीपाखे ल्वापु जुल मिलेजुल लिपा)

कर्तान्त

नवक्वाठ दल खण्डन फुङा तिपुरण । (४४ख:३/नुवाकोटया दलयात खड्‌गं फुकल (त्याकल) त्रिपुरं)

(लिस डण्डकास्यंनि सङ्को मे चोया खशियानं । (४८क:५/लिपा दण्ड कासेंलि साँखु मि छ्वय्‌कल खसं)

अधिकरणान्त - लिस म्रकाह मजुव: देशश । (३२क:२/लिपा महामारी मजू देशय्‌)

थथे हे आपालं वाक्यावली (खँपुमा:) थुकी दु ।

११. चतुरङ्क रामायण नाटकया निर्देशन खँपु

राष्ट्रिय अभिलेखालय (राअ)या लगत ५, ल्या: ७८३ विषय नाटक ल्या: १४स चतुरङ्कगीतिनाटक दु । ताडपत्र २६ पा: दुगु २२ x ५ सेन्टिमिटर नापया रञ्जना लसिव:गु प्रचलित नेपाललिपिं च्वयात:गु थुगु प्याखं सफू नेपाल - जर्मनी पाण्डुलिपि संरक्षण योजना पाखें बी १५/१६ कथं माइक्रोफिल्म जूगु दु । उगु ग्रन्थय्‌ 'नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय/काठमाडौं/नेपाल/२०१३' छाप दुगुलिं व नेरापुपाखें राअय्‌ व:गु सीदु ।

भाजु जनकलाल वैद्यजु थ्व सफूयात म्हसीकेज्या क्वय्‌बिया कथं यानादीगु दु :

'चतुरङ्क गीतिनाटक (संस्कृत, मैथिली र नेवारी), बी १५/१६ पञ्चम ७८३ नेसं. ५६१ ज्योति मल्ल, पत्र २५/ (राष्ट्रिय अभिलेखालयस्थित नेपालभाषा/नेवारीअभिलेखग्रन्थ, काठमाडौं: अनुसन्धान महाशाखा, त्रि.वि., नेसं ११०५, पौ ६४) ।

थुकी थ्व प्याखं मूलतः संस्कृतया व नेपालभाषां निर्देशन बियातःगु खनेदु । छुं संस्कृत खँग्वः प्राकृतीकरण जूगुयात थन मैथिली भाय् नं दुथ्याःगु धाय्‌मछिं । लिउने नेसं ५६१या यक्षमल्लया खँ तनातःगु वास्तवय् थ्व नेसं नयन वह्नि वाण (५३२) यागु खः । थुकी आःतक अभिलेख दसि मलूनिगु ज्योतिमल्लं नेसं ५३१स पशुपती ध्वाँय् छ्याःगु, नेसं ५३२स स्वयम्भू ल्स्वंगु खँ दुथ्याः ।

मे जक मुनातःगु थ्व सफूयात राअ व माइक्रोफिल्मय् 'चतुरङ्क गीतिनाटक' धाःसां लिउने 'चतुरङ्क नाटकगीत' नां छुनातःगु दु । प्येधाः (चतुरङ्क) या न्ह्यागुं विषय जुइफुगुलिं जिं थन 'चतुरङ्क रामायण' नां छुनाबियागु दु ।

मूल पाठ (माःछि जक)

(पत्र१लि१) (सिद्धम्) ॐ नमो नाट्येश्वराय ।
॥ नमस्कार जोंने ॥
॥ राग तरावलि ॥
अमृतकिरण परिमण्डित मौलि १
ललितविलासि(?)त नवरसभास २
विसमलोय तिपुराशुदलन ३
नाग जक्ष शुर नर वदित ४
तरुनारुन विभ्रा(३)भिकिरण ५
नानाभरन विभूशित देह ६
हर प्रमथाधिप परमानन्द ७
दहहित अङ्ग ८
नाचयि नाट्येश्वर कामस ९ ॥
॥ नचना जोन्ने ॥
(२लि१) ॥ ध्वनवु नचना जोंने ॥ (५)
नेपालाअवद भुवन वह्नि वाना २
पद्मासनतारा रविवासरा
माघ शितपक्ष क(६)दर्प्यतिथोवरा
प्रीतिजोगा पशुपतिध्वजारोहना
जक्षजात्रा सङ्गीत महोछवा....

(३न्त्य२) च(३)तुर अङ्क श्रीरामचरिता
नृत्यसिद्धि भामिया गणेश्वर ॥
(६न्त्य६) ॥ थ्वनबु पयि (जोंने) ॥
(७न्त्य१) ॥ थ्वनबु पयी जोंने ॥
(६) ॥ थ्वनबु म्ययी जोंने ॥
(९न्त्य१) पहिलि अङ्कः समाप्त ॥ .... पहिलिसबु जोंने ॥
(९लि६) दैत्यनाराय(ण) तनयवरा
श्री जय जक्ष मल्ल देव..
(१०न्त्य१) थ्वनवु पयी जोंनो ॥
(१४लि१) दुजया धुंग्व जुरों ॥
(२) पहिलिस जोंङाबु जोंने ॥ पहिलिस ज्वंङाबु
ना(३) चना ॥
(१५न्त्य५) ॥ थ्वन(६)वु म्ययी ज्वने ॥ पयि जोंने ॥
(१६न्त्य३) ॥ थ्वनवु म्ययी जोंने ॥
(६) सर जों हा ॥
(१७न्त्य२) ॥ थ्वनवु पयि जोंने ॥
(१९न्त्य६) ॥ थ्व(लि१)नवु म्ययी जोंने ॥
(४) ॥ थ्वनबु पयि जोंने ॥
(२१न्त्य२) ॥ थ्वनवु म्ययि जोंने ॥ ... ती जय २
(३) धुंग्व ॥ .... जोंने ॥
॥ नमस्कार जोंने ॥
पहिलिस जोङाबु जोने ।
थ्वनवु पयी जोंने ॥
॥ राग मालव ॥ ताल झप ॥
नेपालावधि नयन (२) वह्नि वान
फालगुणशित नारानतीथो पक्षतारा
अतिगुण्ड योगायुधाकुशवारा
च(३)तुर अङ्क रामायना
मोहनी साधव दिवसोतमा
जयतु जयस्थिति मलराजतनयाः
(४) आभनित किरति दह दीसा ॥
श्री धर्म्मधातु वागीश्वर स्वयम्वुचित म
ध्यष्टिथापन महो(५)छवा
जयजोति मलदेव रामाअवतारा
संसारदेवी जानकिकलया ॥ धु(६)वा ॥
॥ इति चतुरअङ्क नाटकगीत समाप्तः ॥
शुभमस्तु सर्व्वदा(का)ल सकस्य ॥

(२६लि१) सम्वत ५६१ जेष्ठ शुदि १२ श्री जयजक्ष मलदेवस्य
विजयराज्यं जेलं टोल
वंथो बहीर ननि चुकुलि (२) गृहे
लिखिता अक्षराजेन ॥ शुभ ॥
(नेसं ११११६/ई. १९९५)

१२. भागवत पुराण

पुलांगु नेपालभाषा सिर्जनात्मक साहित्यय् स्वंगू विधा खनेदु-आख्यान (बाखं), काव्य (मे), व नाटक (प्यांखं) । थुकी दक्वसिवय् न्हापां आख्यानय् पुराण विषयया ग्रन्थ च्वःगु खनेदु । संस्कृत साहित्यय् १८गू पुराण नां जाः । इपिं ब्रह्मा, विष्णु, महेश आधारित खुगू खुगू पुराण खः । विष्णु आधारित पुराण खः - विष्णु, भागवत, नारदीय, गरुड, पद्म व वराह । थुपिंमध्ये नं भागवत पुराण नेपालमण्डलय् तस्सकं लोकं ह्वाःगु खनेदु । राष्ट्रिय अभिलेखालयं पिकाःगु बृहत्सूचीपत्रम् (अष्टम भाग : पुराण-इतिहास, वि.सं.२०२५ जेठ)स १२०गू भागवतया धलः दु - नेपाललिपि, देवनागरी, मैथिली, बंगाली लिपिं ताडपत्र व भ्वँतय् च्वयातःगु । उकीमध्ये नेपालभाषा दुगु भागवत खः - लगत २-३५५ (पाः १०३), १-३६४ (पाः ८९), १-८८२ (पाः ४६), १-१६७१ (पाः ४५५, नेसं ६३५), १-९९९ (पाः ३४), ६-९३ (पाः ११५) आदि । अथे हे आशा सफूकुथिया सफू धलः (नेसं ११२०)स ७गू भागवत पुराण दु, गुकी छगुली (हम १.८७/डिपिएन ४३८१) नेपालभाषा दु । नेपाल-जर्मनी पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनां (ई. १९७०-२००१) व्यक्तिगत संकलनं न सच्छिगूति भागवत पुराणया जःकिपा (माइक्रोफिल्म) काःगु दु । उकी नेपालभाषा दुथ्याःगु मिति दुगु छुं भागवत दु - जी ९७/२२ (पाः २०, नेसं ७२०,ख्वप), सी ७७/६-७८/१ (पाः ४२२, नेसं ८१३, केशर पुस्तकालय), ई २६/४ (पाः १५७, नेसं ८२० यँ) । भागवतय् १२गू स्कन्ध (तःकचा) दु । थुकी भिगूगु कृष्ण विषयया स्कन्ध तस्सकं लोकंह्वाः व उगु स्कन्ध जक दुगु भागवत आपालं दु ।

राष्ट्रिय अभिलेखालय (लगत १-१६७१, विषयाङ्क ३४४, नाप २३.५x८.५ सेमि)या भागवत पुराण मार्च ३,१९७२स बी २२८/२ कथं माइक्रोफिल्म जुल । उकी अन्तिम पाः(पत्र) ६५९ दु, तर शुरुइ पत्र १-१०० व दथुइ २३५-२७९ मदु व ल्यं जम्मा ४५५ पत्र दु । क्वचा खँ थथे दु -

(पत्र ६५९ ख भवः ३) ॥ द्वादश स्कंध १३ (अध्याय) ॥ सम्वत् ६२५ मार्ग्गशिर शुक्ल एकादशी (४) अश्विनीनक्षत्र वरियान्योग सोमवासरे भागवत संपूर्ण्णन (५) डेङा दिन शुभं ॥ श्रीश्री देवकीदेवी ठकुरिणीस्यं ल्हाचका ध्व खं ।

थुकथं ध्व सफू नेसं ६२५ थिंलाथ्व एकादशी सोमवारखुन्हु बाखं न्यने क्वचाःगु व थुकियात अबलेयाम्ह जुजु खलकय् शक्तिशाली देवकीदेवी ठकुरिणीं ल्हाकुगु

(ककुगु) सी दु । पुराण कनेगु चतुर्मास दिल्लाथ्व (आषाढशुक्ल) हरिशयनी एकादशीनिसें कछलाथ्व (कार्तिकशुक्ल) हरिबोधिनी एकादशीतक खः । थन गथे जुयाः लच्छि लिपा थिंलाथ्व एकादशी जुल मालेमाःगु दु । बाखं कंकुम्ह देवकीदेवी ख्वपया जाना (संयुक्त) जुजु राय मल्ल(६०२-६३९) या काय् जुजु भुवन मल्ल (६२५-६३९)या म्ह्याय् तथा तिभय जुजु प्राणमल्ल (६४४-६६८)या तता खनेदु ।

— — — — —

नेसं १११९ थिंला १६ शुक्रवार खुन्हु राष्ट्रिय अभिलेखालयय् दुगु मुक्कं नेपालभाषाया नेसं ६२५या भागवत पुराण स्वय्खन । प्रामाणिक ज्वलंया आधारय् नेपालभाषाया सिर्जनात्मक साहित्य दक्वसिवय् न्हापांगु राष्ट्रिय अभिलेखालयया हे तन्त्राख्यान(ने.सं. ६३८) जुया च्वंगुली आः थ्व भागवत न्ह्योने वःगु दु ।

राष्ट्रिय अभिलेखालयया वि.सं. १९७९ (ने.सं. १०४२) आश्विन १७ निसें दय्कुगु लगती सूचीपत्रया लगत प्रथम संख्या १६७१ स "श्रीमद्भागवतस्य नेवारभाषा"नामं दय्कातःगु सूची थुकिया विवरण थथे वियातःगु दु - ग्रन्थकार व्यास, विषय पुराण, आदिमध्यखण्डित, नेपाली कागज, पत्राङ्क १०१ निसें ५५६, नाप ८.७५ x ३.१२ इञ्च, पंक्ति ९, ग्रन्थ संख्या ५४००, नेवारी अक्षर, यावत् पृष्ठ ४५५, ने.सं. ६२५ ।

थुकिया विवरण रा.अ.या बृहत्सूचीपत्रम् (अष्टमो भागः, वि.सं. २०२५ जेष्ठ, सं. बाबुकृष्ण शर्मा)स विषयाङ्क ३३४ (वास्तवय् जुइमाःगु ३४४ विया नां छुनातल - भागवतम् (नेवारी भाषमयम्) ।

थन भागवत पुराण विष्णु मुख्य जुगु सात्विक पुराण खनेदु । थ्व पुराण मध्ये अप्पो प्रचलित जू । थुकी १२गू स्कन्ध तःकचा दु । थुकी १८००० सिलः दु । थुकी दश अवतारया खँ दु । उकी नं भिगूगु स्कन्ध कृष्ण चरित्रया खँ अप्पो लोकं ह्वाः । थुकी कपिल व बुद्धयात नं विष्णुया अवतार नालातःगु दु । (Vettam Mani 1974: 617)

लूगु नेपालभाषा भागवत पत्र १०१-२३४, २८०-५६९ (छुं थपघट नापं) जक लूगु खःसां थुकी भागवतया फुक्कं १२ स्कन्ध, अध्याय १३ दुगु सी दु । थुकी आः नं ४५५ पत्र, ५४०० ग्रन्थ अर्थात् १,७२,८०० आखः (३२ गः आखःयात छगू ग्रन्थ अथवा सिलः नाली) दनि । प्रचलित नेपाललिपिं, नेपाली मःभ्वँतय् बांलाक न्ह्याइपुक बाखं गद्यं न्ह्याकातःगु दु । नेपालभाषाय् लिपा खने दुगु दशावतार आदि प्याखं व मेमेगु बाखं, प्याखंया थ्व आधार ग्रन्थ थें च्वं ।

छुं नं ग्रन्थया प्रामाणिकताया पुष्टि लिपि, वस्तु, भाषा शासन अवधि ज्व: लाय्वं तिनि जुइ । थुकिया नेपाल लिपि, भ्वं, भाय् तात्कालिक जुइफु । थन छम्ह "ठकुरिणी"या नां नं व:गु दु । वय्क: देवकीदेवी सु ख:, गुम्हेसिन थ्व भागवतपुराणया बाखं ल्हाके (कंके) बिल । नेपालया राजनैतिक इतिहासय् खास याना: मिजं पात्रया हे नां न्ह्यथनेगु चलन दु, लानितय् नं नां वइ, अनंलिपा मेमेपिनि नां वय् थाकू । तर धर्मचित्त दुपिं मिस्तय्सं देग: देगलय् छुं धार्मिक ज्या याना: छुं छ्यानात:गु दइ । थज्यागु छता लुँसिया सिज:पौ (सुवर्णपत्र) चाँगु नारायणया भण्डारय् दु । उकी थुगु भागवतय् थें "श्रीश्री देवकीदेवी ठकुरिणीस्यं"धका भुखाचं स्यंगु चाँगुनारायणया गृहद्वार(संस्कृत खण्ड) तथा देवल (नेपालभाषा खण्ड) ल्ह्वनेज्या ने.सं. ६२७ आषाढ शुक्ल तृतीया आदित्यवार या:गु खँ दु । न्ह्यभ्व:या थुगु लुँपती देवकीदेवीयात जुजु राय मल्ल(६०२-६३९) या पौत्री (छय्) धया: "कमलोपमा" (कमला=लक्ष्मी थें च्वंम्ह) व "गुणमती" (गुणदुम्ह) धका: च्वछ्याया त:गु दु । (मोहन प्रसाद खनाल - चाँगु नारायणका ऐतिहासिक सामग्री । कीर्तिपुर: नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द, वि.सं. २०४०, अभिलेख संख्या ५२, पृ २०१-२) थुगु ल्याखं देवकीदेवी राय मल्लया काय् जुजु भुवन मल्ल (६२५-६३९)या म्ह्याय् तथा जुजु प्राण मल्ल(६४४-६६८)या तता जुइगु संभावना दु । शासनया ल्याखं थुगु नेपालभाषा भागवत पुराण जुजु भुवन (गुलिं बंशावली सुवर्ण) मल्लया पालय् बाखं कंके ब्यूगु खने दु ।

— — — — —

नेपाल-जर्मनी हस्तलिखितग्रन्थ संरक्षण परियोजना (ई. १९७०-२००१) क्वचाय्का: उगु हे ग्रन्थया नेपाल जर्मनी हस्तलिखितग्रन्थ सूचीकरण परियोजना (ई. २००२-२०१४) न्ह्यानाच्वंगु दु । उकी सूचीकरण (क्याटलग) याय्गु भ्वलय् न्ह्यथना भागवत पुराण स्कन्ध ८-१२ जक दुगु उत्तरार्ध खण्ड धका: सीदत । स्कन्ध १-७ पूर्वार्ध खण्डला राष्ट्रिय अभिलेखालयय् मेथाय् हे लानाच्वंगु लुल । भाजुपिं के.टी./आर.एस.पिसं सूची दय्कुगु भ्वलय् क्वय्बिया तथ्य सीदत -

विवरण	पूर्वार्ध	उत्तरार्ध
राअ लगत ल्या:	१-३६४	१-१६७१
माइक्रोफिल्म ल्या:	बी २३१/४	बी २२८/२
प्राप्त पत्र	९०	४५९
फिल्म का:गु न्हि	मार्च ५,१९७२	मार्च,३,१९७२
इन्भेन्ट्री ल्या:	७७६४	६८८४२
सूची निर्माण न्हि	नवेम्बर १८,२००४	नवेम्बर ३,२००४

(नेसं ११२१ दिल्लाथ्व ८/ईसं २००१, जून २४, नेसं १११९ थिंलाथ्व ७/ई. १९९८ नवेम्बर २६)

१३. नेपाल–न्यायपाल–विधि

ईशाया न्हापागु सहस्राब्दिया पूर्वार्धय् सुं नारदया नामय् मंगु ईशापूर्वया मनुस्मृतिया भाष्य ल्याखं ब्वलंगु, दक्षिण एशिया उपक्षेत्र (नेपाल, भारत, बङ्गलादेश)स नारदस्मृति ब्वँज्या जूगु खनेदु । थुकियात माणिकवर्द्धनं नेपालभाषां ह्यूगु व जुजु जयस्थति मल्लया पालय् १४गू शदी मन्त्री जयतपाखें मुलुकी ऐनकथं छ्यःगु खः । नेपालया सामाजिक व्यवस्थायात विचाः यानाः दयकुगु मखुगु थुगु सैद्धान्तिक ग्रन्थयात विश्वया प्राचीनतम कानून जुइमाः धकाः बय्बय् जुयाच्वंगु इलय् नारदस्मृतिया हे बः कयाः नेपालया चाय् ल्वय्क दय्कातःगु अबले न्याय पालन याय्गु हेतुं संहिताबद्ध विधि ग्रन्थ लूगु दु । थ्व न्यायशास्त्र/धर्मशास्त्र ग्रन्थ खः –नेपालन्यायपालविधि । थ्व नेपाल–जर्मन हस्तलिखितग्रन्थ संरक्षण परियोजनां (नेजहसंप, ई. १९७०–२००१) काःगु केसर पुस्तकालयया लगत ल्याः ३६९स दुगु माइक्रोफिल्म सी ४०/२स दु । थ्व आःतक म्हमस्यूनिम्ह च्वमि श्येनमुनिं (पत्र ९३भ्वः६) च्वःगु खः । स्वंगू पाठ्य सफू दुथ्याःगु उपलब्ध ८१ पाः मध्ये थुगु ग्रन्थ ८ पाः (पत्र ७५–७७, ८३–८५, ९३–९४) जक प्राप्त जूगु दु । थुगु ग्रन्थया च्वस्सं संस्कृत–नेपालभाषा नारदसंहिता दु, गुकी संवत् बियातःगु दु – नेसं ६३१ माघ शुक्ल पञ्चमी । छम्ह हे ल्ह्यमिं छसिंकथं छपँय् ल्ह्ययातःगु ल्याखं थ्व ग्रन्थ नं लिपिकार रथनसिंह दैवज्ञं अबले हे ल्ह्यःगु नालेफु ।

थुगु नेपालन्यायपालविधि लिपा नेसं ७१४ ज्येष्ठ वदि ५खुन्हु बिरकोछेँ ख्वपय् च्वंम्ह विष्णुसिंह दैवज्ञं ल्ह्यःगु प्रति नेजहसंप ई ७११/३स प्राप्त जूगु दु । थ्व ३८ पत्र दुगु प्रति धाःसा पूवं । थ्व हे लिपिकार विष्णुसिंह नेसं ७२१या संस्कृत–नेपालभाषा नारदसंहिता ख्वपया युवराज जगत्ज्योतिर्मल्लयात च्वयाब्यूगु खँ नं थन लुमंकेबह जू । (नेजहसंप वी ४३१/४, पत्र ९२ लि १)

केसर पुस्तकालयया नेसं ६३१या नारदसहिताय् पाल्पाया जुजु मुकुन्दसेनं स्वनिगलय् त्यःगु वृतान्त च्वयातःगु प्रमाण वाक्य फ्याक्सिमिलिनापं ब्यूबले महेशराज पन्त–दिनेशराज पन्त (नेसं ११००:७)जुपिसं उगु संहिताया पुष्पिका वाक्य (पत्र ७५ न्ह्य १–४) नं बियादीगु दु । ('नेपालखाल्डोमा पाल्पाली राजा मुकुन्दसेनको हमला', पूर्णिमा ४५/विसं २०३७ ज्येष्ठ, पृ. १–२४) तर थुगु नेपालन्यायपालविधि उगु पुष्पिका धुनेवं पत्र ७५ न्ह्य भ्वः ४ निसें हे 'ॐ नम धर्मदेवाय नमः' धकाः शुरु ग्रानातःगु वयक:पिसं मुक्कं नेपालभाषां च्वयातःगु व उकिया आखः भचा बुलुगलिं म्हसीके मफत । थ्यंमथ्यं स्वंगू दशक न्ह्यो हे लिपिविद् तथा इतिहासकार निम्ह पन्त फुकीपिंपाखें छले जुयाः लिबाक्कसां नेपाली–जर्मन हस्तलिखितग्रन्थ सूचीकरण परियोजना (नेजहसूप) ज्यां आः वयाः नेपालया मौलिक प्राचीनतम कानून ग्रन्थ म्हसीके खंगु लय्ताया खँ खः ।

लूगु निगू नेपालन्यायपालविधिया विवरण क्वय्बियाकथं दु–

नेपालन्यायपालविधि (नेसं ६३१)

केसर पुस्तकालय, लगत ल्या: ३६९,नेजहसंप रील ल्या: सी ४०/२, छ्विचित्र का:गु मिति जनवरी १४, १९७६ त:पाठ्यग्रन्थ (पा: ८१), स्वंगू ग्रन्थमध्ये स्वंगूगु, च्वमि श्येनमुनि, (ल्ह्यमि रथनसिंह दैवज्ञ) धर्मशास्त्र, नेपालभाषा, नेपाललिपि, ताडपत्र, पूमवं, जम्म पा: ८ (दुगु पा: ७५–७७, ८३–८५, ९४–९५) भ्व:ल्या: ६, नाप ३४.२हx४.९ सेमि, दथुइ प्वा: दु (जुजु रत्न मल्लया पालय्, नेसं ६३१ सिलाथ्व ५), नेजहसूप लगत ल्या: ४५७८५ (न्हूगु), धल:मि जे.एम./के.टी., मिति नवेम्बर २७, २००६ ।

पुष्पिका

भो भो लोक समष्ट अनितिस लोभ मटेर पाप अदेख ख थ्वते जुव खोडस प्ल द्रव्य तृष्णा मटेर । (९२न्ह्य६) ल्हाक्वसके ङेनव सेक्व खं कोडारपे । । शेनमुनीसन न्यायपाल नाम याङ । नेपालस विद्धि विचार याङ अनमिति मयास्य सिद्धयकं (९४लि१) तथा । । थ्व रिखिस वाक्य ग्रन्थस पिकास्यं जोतपुर सहश्रकानु: निअपराद्धि सास्ति यातङान विसन फुररपयेकं श्रीश्रीश्री इश्वरस्यं । फुर(२)रपं भुक्ति शास्थन प्रसादारपा । । परलेखरपे माल्व अवगत याचवु माल्व ॥ थ्व शास्त्रवो लोयकं याचमाल्व । । । ।

नेपालन्यायपालविधि (नेसं ७१४)

व्यक्तिगत (रमेश राजोपाध्याय, ख्वप), नेजहसंप रील ल्या: ७११/३, छ्विचित्र का:गु मिति नवेम्वर २३, १९७८, धर्मशास्त्र, नेपालभाषा, नेपाललिपि, व्यंसफू, भ्वं, पूमवं, पा: ३८, (२७गूपा: मदु), भ्व: ७, नाप २२x७.५ सेमि, ल्ह्यमि विष्णुसिंह दैवज्ञ, नेसं ७१४ तछलागा ५, नेजहसूप लगत ल्या ४५७८८, धल:मि के.टी./आर.एस, मिति डिसेम्वर १३, २००६ ।

पुष्पिका

सम्वत् ७१४ ज्येष्ठ वदि ५ लिखिति बिरकोछे दैवज्ञ-विष्णुसिंह शुभं । । (३६लि६)

(नेसं ११२७ थिंला २६ शनिवार/ईसं २००६ डिसेम्वर १६)

१४. तन्त्राख्यान

दक्वसिवय् पुलांगु नेपालभाषा साहित्यमध्ये भागवत पुराण (नेसं ६२५) धुंका: तन्त्राख्यान (नेसं ६३८) नीतिबाखंया पा: वइ । मल्लकालय् थ्व बाखं सफू नीति शिक्षाया छगू स्रोत ज्वलं ख: । संस्कृत साहित्यय् नां जा:गु पं विष्णु शर्माया पञ्चतन्त्र (ई.पू. २०० पाखे)या परम्पराय् बङ्गालय् जुजु धवलचन्द्र (अ ई.

१३००)या लायक् पण्डित नारायणं हितोपदेश दयकल । इपिं निगुलिंपाखें नेपालय् तन्त्राख्यान ब्वलन । नेपालय् नेपालभाषां पञ्चतन्त्र छुं भचा, हितोपदेश प्रशस्त ब्वँज्या जूगु सी दु । अय्नं नेपालया थःगु हे पह्या नीतिबाखं तन्त्राख्यान ब्वलन, गुकियात नेपालया पञ्चतन्त्र धायगु याः । जैन धर्मावलम्वीं तन्त्राख्यायिका ब्वलंकल ।

पञ्चतन्त्रय् न्यागू तन्त्र (ब्व) दु - मित्रभेद (पासा फाये), मित्रप्राप्ति (पासा लुये), सन्धि-विग्रह/काकोलूकीय (क्वः व उल्लुया शत्रुता), लब्ध-प्रणाश (लूगु मदैगु) व अपरीक्षित-कारक (परख मयाइम्ह) । अथे हे हितोपदेशय् प्यंगू परिच्छेद दु- मित्रलाभ (पासा दये), सुहृद्भेद (पासा फाये), विग्रह (ल्वापु) व सन्धि (स्वापु) । तन्त्राख्यानय् थथे पुचः तन्त्र (ब्व) मदु । फुक बाखं स्वतन्त्र, बाखनय् दुने बाखं हनातःगु मदु । पञ्चतन्त्रय् ७२पु, हितोपदेशय् ४३पु, तन्त्राख्यानय् ४४पु उपाख्यान दु । न्हापांगु भिपु बाखं थथे खः -

१. निम्ह राजहंसं काउलेयात स्वर्ग यंकुगु २. मुर्ख माकलं राजकुमारयात स्याःगु, ३. मन्दविसर्पिणी सि व धँय् ४. निगः छ्यं, छगः प्वाः दुम्ह भैरुण्डा भंगः ५. धनुषं कयाः सीम्ह ध्वं ६. धुँयात न्हिथं पूजा याइम्ह मालि ७. क्वखं उपाय यानाः कृष्ण वि स्याःगु ८. सिंहयात खराचां तुंथी क्वब्वाकुगु ९. लुँया बिखू त्वःतिम्ह नाग व ब्राह्मण १०. लिथु दुम्ह ब्राह्मणीयात भिक्षुणीया उपदेश ।

तन्त्राख्यान तस्सकं लोकंह्वाःगु नीतिबाखं सफू खः । थुकिया दक्वसिवय् न्हापांगु नेसं ६३८ पोहेलाथ्व ८या प्रति राष्ट्रिय अभिलेखालयय् (१-१५९३), ४३ पत्रया ३६.८ X ५.५ सेन्टिमिटरया ताडपत्रय् नेपाललिपिं च्वयातःगु दु । थुकिया माइक्रोफिल्म मे २४, १९७२स बी २८१/२ कथं काःगु दु । अभिलेखालयय् नेसं ७२५, ७७९या मेगु तन्त्राख्यान नं दु । थुकिया नेसं ६३९या प्रति लस एन्जेल्स म्यूजियम, क्यालिफोर्निया, अमेरिकाय् दु । थुकिया मेमेगु प्रति आशा सफूकुथी (६९६, ८०७, ८१२, ८१६, ८४४, ८९५), स्टेट लाइब्रेरी बर्लिन (८०७, ९०१) आदि थासय् नं दु । थ्व स्वनिगलय् व्यक्तिगत संकलनय् (६९१, ८१५, ८३२, ८८३, ८८८ आदि) नं दु । नेपालीभाषाय् नं नेसं ९५७ (विसं १८९३ मार्ग) निसें थ्व दत । थ्व नं राष्ट्रिय अभिलेखालयय् (३-२०१) दुगु खः ।

तन्त्राख्यानय् फयांफक्व स्थानीय नां, पात्र नां म्हो बियातःगु दु । न्हापां छपु बाखं दुगु संस्कृत सिलः बिइ, अनंलि उकिया नेपालभाषानुवाद, वयांलिउ "थ्वया उपाख्यान" धकाः "ग्वछिन देशस/वनस" खँपुं बाखं शुरु याइ व अन्त्यय् कथा सन्देश बियाः "धारडा" (धाल) धयाः बाखं ल्याः बिइ ।

पञ्चतन्त्र, हितोपदेश व तन्त्राख्यान दानाः ब्वँज्या यायबह जू ।

(नेसं ११२१ तछलाथ्व ९ विहिवार/ ई. २००१ मे ३१)

१५. इन्द्रविजयजात्रा गीत

नेपाल - जर्मन पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनाय् नेसं १०८७ दिल्लाथ्व ३स यलया मदनमोहन मिश्रजुं छगू थ्यासफू माइक्रोफिल्म थाय्त हयादिल । अबले सूचीविवरण (क्याटलग) दय्केगु ज्याय् नेपालभाषाविज्ञ ठाकुरलाल मानन्धरजु संलग्न जुयाच्वनादीगु खः । जुलाई १९, १९७७स व माइक्रोफिल्म ई २९५/२६ए कथं जुल । उगु थ्यासफुती नेपाललिपिं नेपालभाषाया स्वंगू सफू दुगु जुयाच्वन- १. तन्त्राख्यान (न्ह्यब्व, पत्र १२) २. धर्म-लक्ष्मीसंवाद (प्रथमअध्याय) (लिब्व, पत्र ६) व ३. इन्द्रविजयजात्रा (गीत) (लिब्व, पत्र ४) । थुकी गीत (मे) प्यपु दु - स्वपु इन्द्रविजयजात्रासम्बन्धी, मेगु छपु लोकनाथयात प्रार्थना यानातःगु दु ।

थुकी ठाकुरलालजुं इन्द्रविजयजात्रासम्बन्धी मेया महत्त्व थुइकाः नेसं १०९७ कौलाया भी पत्रिका (दँ २०:७ ध्यं १७०) स अबले वय्कलं न्ह्याकाच्वंगु स्तम्भ "किलंमनः पौ"स न्ह्यपती पिकयादिल - "प्यसः दँ मयाक पुलांगु लोकगीत" । थुकी सिलः १३-१७ जक ल्यंदुगु नेसं ६९१स स्वनगल (स्वनिगः) चाःबले च्वःगु छपु, नेसं ६९२स च्वःगु छपु व नेसं ६९४ चोगाम क्वाथ दंबलेया छपु जम्मां स्वपु इन्द्रविजयजात्रासम्बन्धी मे दु । थ्वयां लिउ नेपालभाषाय् थुकिया तस्सकं चर्चा जुल । डा.कमलप्रकाश मल्लं थुकियात कयाः नेपाल साहित्य समाजया प्यंगूगु दँ मुँज्या (नेसं ११०४) जूवले सामाजिक इतिहासया रुपय् लोककाव्य (Folk poetry as social history) पौ न्ह्यथना दिल । उकिया हे निपुं मे वय्कलं लिपा सितु (६७/११०५ कछला- थिंला व ६८/पोहेला - सिला) ऋतुपती "पुलांगु छपु म्ये" नामं पिकया दिल ।

थ्व स्वपु मे नेपालभाषाया दक्वसिवय् न्हापांगु मे खः। थुकी अबलेया यलया स्वम्ह (तिभय) जुजुपिनि नां दु व छपु मे ला इमिगु हे रणकौशलबारेया खः। थुकथं नेपालभाषा वीर काव्यं शुरु जूगु दु , नापं थुकी लोकचरित्रया वयान नं दुगुलिं व्यङ्ग काव्यं शुरु जूगु नं धायफु । थन न्ह्यथना तिभय जुजुपिंमध्ये नरसिंहदेव (नेसं ६७८) शुरुइ याकचां लिपा पुरन्दरसिंहदेव (७०२-७१७) याकचा यलया जुजु जूगु खनेदुसा दथुइ उद्धवदेवसिंहनापं स्वम्ह फुकीया शासन (६८०-६९७) न्ह्याःगु खनेदु । थन न्ह्यथना मे थ्वय्कःपिं स्वम्ह जुजुया पालय् इमिगु हे बहादुरीया वयान यानाः च्वःगु नेपालभाषाया सिर्जनात्मक , मौलिक काव्य खः । थुकिया नां मदु न्हापांगु झ्वः खः -

१. जि प्यासनव जय जरा (६९१)

२. प्रनमति श्रीजुगपति (६९२)

३. अमल सहस्रनाम श्रीबुगमलोक्येश्वर ।

थुपिं मे थुइकेत "नेसं ६९० दशकया यल तिभय जुजुवारेया मे" धाय्गु यानावयाच्वंगु दु, तर थुपिं स्वंगुलिं मेय् "इन्द्रविजयजात्रा" खँग्वः दुगु व कविताया केन्द्रीय भाव नं व हे जूगुलिं थन अथे नां छूगु खः ।

थ्व मे नेपालभाषाया सिजनात्मक साहित्यया इतिहासय् तस्सकं महत्त्व दु। मेमेगु मे थें थ्व भक्तिकाव्य मखु। थुकी प्राचीन नीति बाखं, सूक्ति आदिया सार खँ दु। थुकी तत्कालिन समाजया व्यङ्गात्मक चित्रण दु। थ्व मेया छत्वाःचा अंश दु -

"मानुख जरम अथिर संसार
लंख वोंवो लिथ्यं ता चोने मदु रे २
असत्य अधर्म्म ईर्ष्या मते रे,
पाप पुने जुको तु द्वायिव ॥
धन संशरग मजु रे ॥ ९ ॥
(नेसं ११२१ तछलाथ्व १ /ई. २००१ मे २४)

१६. स्वस्थानी व्रतकथा

स्वस्थानी परमेश्वरीया व्रतकथा नेपालमण्डलय् ब्वलंगु मौलिक बाखं खः। थ्व दक्वसिबय् न्हापां नेसं ६९३ फाल्गुन शुक्ल ५ विहीवारस सुं पण्डितं संस्कृत भासं च्वत व थ्व लिङ्गपुराणया खः धकाः धैबिल। थुकियात नेसं ७२३ माघ शुक्ल श्रीपञ्चमी शुक्रवारखुन्हु नेपालभाषाय् हीकल। अनंलि थ्व नेपालमण्डलय् न्यनावन व ईकथं तःधंकाः यन। संस्कृत मूल स्वस्थानी भाजु ऐश्वर्यधर शर्मा (यँः नेराप्रप्र, विसं २०४९) व नेपालभाषाया न्हापांगु स्वस्थानी भाजु काशीनाथ तमोट (देशेमरु भ्याः : १:२-१४/ नेसं १११४ पोहेला १५-चौला १०)पिथने धुंकुगु दु। थुपिं निगुलिं स्वस्थानी राष्ट्रिय अभिलेखालयय् (संस्कृत, लगत ३-१९१ व नेपालभाषा, १-३८२) लूगु खः। स्वस्थानी थौंकन्हय् नेपालया राष्ट्रिय बाखं जूगु दु। थ्व संस्कृत, नेपालभाषा, नेपाली, मैथिली (प्याखं, नेसं ८३१) व हिन्दी (प्याखं, नेसं ९९२) भासं च्वःगु दु। थुपिं थ्यंमथ्यं ६५०गू माइक्रोफिल्म जूगु दु। स्वस्थानी थौंकन्हय् छगू उपपुराणकथं तःधने धुकुंगु दु। उकी क्वय्बिया अंग दु-

१. श्रृष्टि क्रम श्रृंखला	अध्याय १-२
२. महादेव-सतीदेवी श्रृंखला	अध्याय ३-११
३. शिव-पार्वती श्रृंखला	अध्याय १२-१८
४. गोमा-नवराज श्रृंखला	अध्याय १९-३१

थुपिं श्रृंखलाय् गोमा-नवराजया बाखं जक मूल स्वस्थानी खः। मेगु लिपा लिपा लिङ्गपुराण, स्कन्दपुराण, पद्मपुराण, वा शिवपुराणं काल व स्वस्थानीयात उगु उगु पुराणया बाखं धाय्गु चलन जुयावल।

स्वस्थानी मूलतः शैव बाखं खः। नेपाली भाषाया न्हापांगु स्वस्थानी परमेश्वरीका धर्मव्रत (विसं १८६७/नेसं ९३०) पाल्पाय् लुयावःगु थीथी पुराणं मेमेगु बाखं श्रृंखला स्वाय्धुंकाया खः। थ्व तस्सकं लोकं ह्वासेंलि बौद्ध स्वस्थानी नं दय्केज्या जुल। स्वस्थानी विषयय् पी.एच.डी. याःम्ह मय्जु लिण्डा इल्तिसं थःगु शोध-

प्रबन्धय् नेपालभाषाया बौद्ध स्वस्थानीया छपौ किपा दसु वियादीगु दु । उकिया केन्द्रिय चरित्र शाक्यमुनि बुद्ध व स्वस्थानी चाहिं महामायायात दय्कूगु दु । यँ सप्तमुनि वद्राचार्यथाय् दुगु उगु स्वस्थानी नेसं ९५१ यागु खः ।

शुरुइ नेसं ६९३स छपु बाखं ताडपत्रय् ८ पाःया संस्कृत स्वस्थानी व ३२ पाःया भ्वँतय् नेपालभाषा स्वस्थानी (नेसं ७२३) लुयाःवःगुली नेसं१०४० या छगू स्वस्थानी ५७ दुगं ४५८ पाःतकं तःधन । थौंकन्हय् स्वस्थानी सामान्यतया ३१ अध्याय दइ, तर गुगुं स्वस्थानी ध्व स्वयां अप्पो नं दइ ।

मूल बाखनय् नं आपालं ह्युपाः वय् धुंकल । मूल बाखनय् नाङ्गां स्वानय् म्हिताच्वंम्ह गोमा थौंकन्हय् मांबौया लागि आखय् ल्ययाच्वनी । मां छेँ दुबले छम्हं जोगीं वःगुली आः मांयात पिने छ्वयाव्यूगु दु । न्हपा छम्ह ऋषि गोमाया थाय् थ्यंगुली आः सप्तऋषि थ्यनी । नवराजया नां न्हापा मदुगुली नेसं ७५५या असनय् लूगु स्वस्थानी नन्दिनी जुल, अनंलि आः चन्द्रावती जुल । न्हापा बाखनय् नवराजपिं च्वंगु थाय्या नां मदुली आः लावण्यदेश जुल । मूल बाखनय् लावण्यवती मदु, आः नवराजयात वहुविवाह याकल । नवराजया जहान थःछेँनं त:बले खुसिया नां मदुगुली आः व शालीनदी जुल व सांखुइ दुगु जुल । थुकथं मूल बाखंयात स्थानीयकरण यानाः थौंकन्हय् स्वस्थानी बाखं अप्पो न्ह्याइपुल, सिक्क तःधन । नेपालय् स्वस्थानी व्रतकथाया परम्परा बारे भाजु काशीनाथ तमोटं विशेष च्वखँ मधुपर्कय् (२३:९:२६०/२०४७ माघ पौ ५-१६) पिथंगु दु ।

(नेसं ११२१ बछलाध्व ३ विहीवार/ई २००० अप्रिल)

१७. रुक्माङ्गदचरित

मल्लकालय् एकादशीव्रतया धलं दनीबले दशार्ण देय्या राजधानी विदिशाया जुजु ऋतुध्वजया काय् रुक्माङ्गदया बाखं कनीगु परम्परा दुगु खः । वेत्तम मणिं सम्पादन याःगु पुराण विश्वकोशय् (प्यकःगु, ई. १९७४) रुक्माङ्दया काय् धर्माङ्गदं थः अबुया मतिनामि मोहिनीयात थःगु छ्यं लःल्हानाः एकादशीव्रतया महिमा कायम यानाः पितृ व विष्णु-भक्ति क्यंगुलिं वयात म्वाकं वैकुण्ठलोक यंकुगु बाखं पद्मपुराणय् (अध्याय २१) दुगु खँ कनातःगु दु । माइक्रोफिल्म जूगु संस्कृत रुक्माङ्गदचरित बाखं नारदीय उपपुराणं लिकयातःगु क्यनातःगु दु । नेपालभाषाय् ध्व एकादशीव्रतबले कनीगुलिं एकादशी (व्रत) चरित धाइगु व प्याखं रुपय् छ्यलेगु यात । थुकथं स्यूगु नेपालभाषाया दक्कसिवय् न्हापांगु प्याखं ध्व हे एकादशीव्रत (चरित) जूगु दु । ध्व राष्ट्रिय अभिलेखालय (लगत ४-२४९७)स पत्र ३१ दुगु थ्यासफूया श्रीनिवास मल्ल कालया दशावतार नाटकसंग्रहदुने (पत्र १० न्ह्य-१५ लि) दुथ्याकातःगु दु । नेपाललिपिं च्वयातःगु ध्व ए ३४६/१८ ल्याखं ई. १९७२ मे ११ स माइक्रोफिल्म जूगु खः । (ध्व देशय्मरु भ्याः, ३:४४-४:७/ने.सं.१११७स नं पिदंगु दु ।) थुकी च्वःगु मिति "शिव दिस्ति(३),

सिवंसतुंरअसतंर(५), मुनि)७)न सहित नेपाल संवतसर”अर्थात् ने.सं. ७५३ बियात:गु दु । न्यागू लु (दृश्य) दुगु थुगु छधा: प्याखनय् रुक्माङ्‌दचरित बाखंया लिपाया मोहिनीसम्बन्धी घटनायात न्ह्यथनात:गु दु । अन्तिमय् मैथिली कवि विद्यापतिया छपु पद्य नं दुथ्याकात:गु दु । थ्व प्याखं सिद्धिनरसिंह मल्लं च्व:गु धका: यच्चुक सीमदु, आखिरय् सिद्धिनरसिंह सभाय् वंगु खँ जक दु ।

राष्ट्रिय अभिलेखालयय् (लगत १-१६९६) यलया जुजु राज्यप्रकाश मल्लं (८५६-८७८) च्व:गु ९ पत्रया थ्यासफुती नेपालभाषाया निधा: एकादशीचरित प्याखं दु। उकी प्रस्तावना-नास:द्यो, बुंगद्यो, व्याघ्रभैरवया स्तुति व देशवर्णना (पद्मकाष्ठपुर, किपू), राजवर्णना व जुजु रुक्माङ्‌दया सभाप्रवेश न्हापांगु धाय् दुसा निगूगु धाय् ब्रह्मा, विष्णु, नारदया प्रसंग व मोहिनीया सुन्दरताया वयान दु । जुजु-मोहिनी नाप ला:गु व राजकुमार धर्माङ्गदं थ:गु छ्यूं मोहिनीयात ब्यूगु खँ अपूर्ण जूगुलिं थुकी मव: । थथे सिद्धिनरसिंहया पालय्‌या व राज्यप्रकाश मल्लया नितां एकादशीव्रतचरित प्याखंया बाखं पूमवं । थुकिया पूवंक बाखं अमेरिकाय् न्यूयोर्कया ज्याक व म्युरिएल जिमरम्यानया नेपालया कलावस्तुया संग्रहय् दुगु बिलंपती दु । मल्लकालया स्वपा: त:पागु किपातय् २५किपा: क्वथाय् क्वय् च्वयात:गु उगु बाखंया सार थथे ख: -

जुजु रुक्माङ्गद, लानि सन्ध्यावली सभा दय्‌का: एकादशीया बाखं न्यनाच्वंथाय् प्रजापिंतनं न्यनेत स:ती । पुण्य याना: प्रजापिं छक्वलं वैकुण्ठ वनी । चित्रगुप्तं यमलोक उजाड जूगु खँ कंसेंलि यमराज व नारद ब्रह्माथाय् वना: मोहिनी सृष्टि याकी । जुजु रुक्माङ्गद काय् धर्माङ्गदयात जुजु साला: मन्दराचल पर्वतय् अहल वंबले मोहिनी खना: मोहित जुया: नारदपाखें ह्वंकेज्या जुइ व छैंय् लिहां वया: जुजुलानिपिं दुथाय् एकादशीव्रतय् वय् ल्व:मनला धका: धा:वंबले मोहिनी तंम्वया: काय्‌या छ्यूं पालेत रुक्माङ्गदयात धाइ, सत्य वाचाय् लाना: जुजुं अथे हे याइ व लानि संध्यावलीं मोहिनीयात थ:काय्‌या छ्यूं बिइ । धर्माङ्गदयात विमान हया: वैकुण्ठ यंकी । (इयन अल्सपया जुलाइ ३, १९९० या इमेल किपापाखें)

नेपालभाषाय् छगू मेगु रुक्माङ्‌दचरित प्याखं नेपालभाषा दुथ्या:गु न्हापांगु प्याखं ख: धका: भ्रम न्यनावनाच्वंगु दु । दक्कसिवय् न्हापां शान्तहर्ष वज्राचार्यजुं मल्लकालया मुक्क नेपालभाषा नाटकया धल:पौ (यँ : विमला, ११०५) पिका:बले नेपाललिपिं मैथिली - नेपालभाषाया रुक्माङ्गदचरित प्याखं जुजु जयस्थिति मल्ल च्व:गु, माइक्रोफिल्म बी ६/३ (१२३ पत्र, थ्यासफू, राअ १-१६९६)स दु धका: च्वयाबिल (पौ४४) । थुकिया हे ब: कया: प्याखंया इतिहास कनेगु भ्वलय् डा. चुन्दा वज्राचार्य (११०८) थ्व “दकलय् न्हापांगु” धैदिल । अनंलि मेमेपिसं नं धाधं वन । व माइक्रोफिल्म स्वयाबले सीदत-व ला राअ ६-७५४ या ताडपत्रय् मैथिली लिपिं च्वयात:गु जुयाच्वन । अन्तिमय् नेपाललिपिं निभ्व: अस्पष्ट खँ

च्वयातल । उकी ख्वपया तिभयमध्य छम्ह जुजु त्रैलोक्य मल्ल (६७९-७३०) या नां नं च्वयात:गु दु ।

(नेसं ११२१ बछलागा ३ विहीवार/ ई.२००१ मे १०)

१८. मूलदेव–शशिदेव प्याखंया बाखं

मूलदेव–शशिदेव प्याखं ख्वपया जुजु जगत्प्रकाश मल्लं (नेसं ७६३–७९३) च्व:गु नेपालभाषाया दक्वसिवय् न्हापांगु पूधा: प्याखं ख: । थुकी स्वधा: दुने २० लु (दृश्य) दु । नेपाललिपिं, नेपालभाषां च्वयात:गु थुगु प्याखं राष्ट्रिय अभिलेखालयय् लगत १–३७७, पत्र ५२, २०.५X७.५ सेन्टिमिटर भ्वँतय् च्वयात:गु दु । नेपाल–जर्मन हस्तलिखितग्रन्थ संरक्षण परियोजनां (नेजहसंप) थुकियात मे १५, १९७२स ए३५१/७ ल्याखं माइक्रोफिल्म का:गु दु । ध्व प्याखनय् पत्र १–५० तक मूल प्याखंया पाठ, अनंलिं ५१–५२ निपत्रय् पत्राङ्क (विषयसूची) मे–धल: वियात:गु दु ।

थुगु ग्रन्थय् मिति मदु । थुकिया ४० पु मे दक्वं जगच्चन्द्र (जगत्प्रकाश–चन्द्रशेखरसिंह) च्व:गु ५१९ पुया मे पुच: नेपालभाषागीतसंग्रहय् (राअ लगत १–३३६/नेजहसंप बी २८८/२६) दुथ्याकात:गु दु । उकिया मिति ख: नेसं ७९२ कार्तिक शुदि ८ । उकिं ध्व प्याखं नेसं ७९२ कछलाथ्व अष्टमी न्ह्यव च्व:गु सीदु । नेपालभाषागीतसंग्रहय् थीथी छ्यं बिया: मे मुनात:गु दु । मूलदेव–शशीदेवया मे थाय्थासय् थथे मेपुचलय दुथ्याकात:गु दु (नान्दीमे–मेल्या: १), प्रवेशगीत (१७–२३), राजवर्ण्णना (७२), देशवर्ण्णना (८५), निस्सार–पैसार (९९–११८), श्रृंगारगीत (३०७–३१०), स्त्रीयोक्ति श्रृंगार (३५२–३५५) व स्त्रीविरह (४३०) ।

मूलदेव–शशिदेवया बाखं वेतालपच्चीसीया छपु बाखंपाखें ब्वलंगु सीदु । प्याखं रुपय् हिउबले थुकी थीथी खँ स्वात, मखुसा मूल वीज बाखं 'त्रयोदश वेताल' बाखनय् छुं भच्चा पाक्क दु । (स्थापित, ११२०:३५–३८) वेतालपच्चीसीया बाखं गुणाढ्य (ईपू २००) या बड्डकहा (बृहत्कथा)पाखें नेपालया बुधस्वामीं (लिच्छवि अभिलेखय् बुद्धकीर्ति ई. ७३३) मुंकुगु बृहत्कथाश्लोकसंग्रहपाखें ब्वलंगु सीदु ।

मूलदेव–शशिदेव निम्ह ब्राम्हण दाजु–किजा ख: । इमिसं श्वेतकेतु जुजुथाय् थ: बनय्ज्या वंवले सिसि तयाथकुम्ह शंकरदत्त वनियाया कला: अनङ्गसेनायात कुटुनी कल्पलताया चलाखीं थ:थाय् बिस्क: हयृत सफल जुइ । थुकी सामाजिक कूटनीतिया भलकबियात:गु दु ।

थुगु सफू नेसं ११०७स जर्मनीया प्रा.डा. होर्स्ट ब्रिन्कहाउसं रोमन आलेखन, जर्मनभाषाय् हिला:, जर्मनभासं परिचय व ५७१ खँग्व:या पुच: सहित पिकयादीगु दु । थुकियात मय्जु सरस्वती तुलाधरं बाखंया सारांश सहित सम्पादन याना:

पिकयादीगु दु । प्याखंया सफूया नां प्रायः 'उपाख्यान' तइगुली थुकी 'व्याख्यान' धयातःगु दु – 'इति श्रीश्री जगत्प्रकाशकृतं मूलदेवशशिदेवव्याख्याननाटकं समाप्तं । ।' (पत्र ५० लिउः ५:६)

(नेसं ११२१ यंलागा ५ विहीवार/ईसं २००१ अगस्त ९)

१९. मुद्राराक्षस

संस्कृत साहित्यय् नाटक परम्पराय् विशेष रुपं पाःगु राजनीति विषयया प्याखं मुद्राराक्षस तस्सकं नांजाः । थ्व छम्ह सामन्त वटेश्वरदत्तया छय् महाराज पृथु (भाष्करदत्त)या काय् विशाखदत्तं न्यागूशदीपाखे च्वःगु खः । प्याखंया विषय धाःसा ईपू प्यंगू शदी मौर्य कालया जुजु चन्द्रगुप्त (ईपू ३२२–२९८) ईया तक्षशिलाया ब्राम्हण विष्णुगुप्त (चाणक्य/कौटिल्य) व नन्दवंशी जुजु उग्रधन्वाया मन्त्री राक्षस(बुद्धि शर्मा)या राजनीति कौशलयात काल ।

मुद्राराक्षस नाटक लोकंह्वासेलिं मिथिलाया वटेश्वर मिश्रं मुद्राप्रकाश, गणपति उपाध्यायं मुद्रादीपिका, दुण्डिराज व्यासयज्वन्पाखें मुद्राक्षसनाटकव्याख्यान (ई.१७१३) टीका च्वज्या जुल । मुद्राराक्षस हे नामं लिपा अनन्त पण्डितं १७ शदी बाखं च्वत । रविकर्तनं मुद्राराक्षसकथासार च्वत । नेपालभाषाय् उद्धृत बाखं थुकीमध्ये गुकिं विकास जूगु खः आः थथें धाय्मफुनि । संभवतः नेपालभाषाय् अनन्त पण्डितया बाखनं विकास जुल, छाय्धाःसा उकिया प्रति राष्ट्रिय अभिलेखालय (६–१६३७, शसं १७४१ = नेसं ९३९) लूगु दु । उकी सफूया नां मुद्राराक्षसाभिधानकनाटक–पूर्वसंकथानकय् च्वयातःगु दु । (ए १०२५/१९, पत्र ३३)

नेपालभाषाय् विशाखदत्तया मुद्राराक्षसनाटकया अनुवाद जूगु सी मदुनि । थ्व संस्कृत नाटक धाःसा अर्जुनदेवया पालय् नेसं ४९१स हे ल्ह्यःगु खनेदु । (शास्त्री, १९०५:८८) क्याम्ब्रिज विश्वविद्यालय,वेलायतय् नेसं ४९६या थ्व नाटक दु । (पेटेक, १९८४: १३१)

नेपालभाषां च्वःगु मुद्राराक्षसकथा दक्वसिवय् न्हापांगु नेसं ८२१ सिलाथ्व १० शुक्रवारस च्वःगु राष्ट्रिय अभिलेखालयय् दुगु खः । थुकिया अन्तिम अंश भाजु छत्रबहादुर कायस्थं (११०८:३२) थःथाय् दुगु 'मुद्राराक्षसकथा' (नेसं ८३९) साहित्यया मूलुखां पिकाःबले ब्यूगु दु । थुगु सफूबारे 'गल्लीमा फर्याँकिएका कसिंगर' सफूया उपोद्घात च्वःबले पण्डित नयराज पन्तं स्वयादीगु जुयाच्वन–

मुद्राराक्षस प्याखंया नेवाः अनुवाद वीरपुस्तकालय् दु धैगु जिं न्यना व जिगु हःपालं धनवज्रं उकिया छुं अंश ल्ह्ययाः हल । विसं १७५७ (नेसं ८२१)स नेवाः भाषाय् च्वःगु उगु सफू जुयाच्वन । उकिया नां मुद्राराक्षसकथा जुयाच्वन । विशाखदत्तया मुद्राराक्षस नाटकया अनुवाद व सफू मखु खनि । मुद्राराक्षस प्याखंया पूर्ववृत्तयात कयाः च्वःगु बाखं व जुयाच्वन । (पौडेल व वज्राचार्य, १०१८:१६३)

थ्व धापुतिं सीदत नन्दवंशी उग्रधन्वा जुजुया मन्त्री राक्षस(न्हापाया नां बुद्धि शर्मा)या पूर्ववृत्त (न्ह्यव वर्णन) मुद्राराक्षसकथाय् व उत्तरवृत्त (लिउ वर्णन) मुद्राराक्षसनाटकय् दुगु जुयाच्वन । थ्व बाखनय् उग्रधन्वाया अबु जुजु सुधन्वायात वया मन्त्री सकटालं शिकारबंबले स्याःगु, व खँ सीकाः उग्रधन्वां सकटालयात शास्ती याःगु सकटालया काय् विकटालं ब्वला सायत जुजुया संवत्सर पिण्डय् विष्णुगुप्त सःता तंम्वय्के बियाः नन्दवंश नाश याय्गु प्रतिज्ञा याकी व लिपा चन्द्रगुप्तयात जुजु याइ । नन्दवंश प्रति बफादार राक्षसयात चन्द्रगुप्तया मन्त्री दय्केगु ग्वसाः हे थुगु बाखंया मू विषय खः । थ्व बाखंया छम्ह पात्र सकटालयात मू विषय यानाः नेपालभाषाय् 'सकटाल मन्त्रीया कथा' (नेसं ८३४ तछलाथ्व १ मंगलवार च्वःगु) कार्तिक माहात्म्य (अध्याय ११–२०) नापं च्वयातःगु राष्ट्रिय अभिलेखालय (६–३४९६/माईक्रोफिल्म ए १३९८/१५) स लुयावःगु दु । कायस्थजु (११०८) पूवंगु नेसं ८३९या मुद्राराक्षसकथा पिकया हे दीधुंकूगु दु । भाषानिभाः प्रेमबहादुर कंसाकारं ईसं १९८० अगस्त ६स नेपाललिपिं पत्र ५३ दुगु नेसं ८७३या संस्कृत–नेपालभाषा मुद्राराक्षकथा माइक्रोफिल्म (ई १०७९/१६) याकादीगु दु । ख्वपं माइक्रोफिल्म जूगु (जी २०६/१३) विसं १९७१ (नेसं १०३४)या देवनागरीं पत्र २१ दुगु नेपालभाषा मुद्राराक्षसकथा नं उपलव्ध जूगु दु ।

मुद्राराक्षस नां राक्षस नांया मन्त्रीया मुद्रा (छाप) पाखें च्वंगु खः । थ्व मुद्रां (छापं) बाखं वा प्याखनय् ऐतिहासिक मोड काइ । थ्व हे बाखंया वीज खः । राक्षसया मुद्रा चाणक्यं प्राप्त यानाः राक्षसया पासा शकटदासं च्वःगु पत्रय् मुद्रांकित यानाः राक्षस व मलयकेतु जुजु (प्रतिनायक) फायाबीगु व चन्द्रगुप्त (नायक)या मन्त्री जुइत वाध्य याइगु हे थुकिया मू ज्या खः । थथे राजनितिया परिपञ्चं जाःगु बाखं जूगुलिं मल्लकालय् नेपालमण्डलय् थ्व राजनीति थुइकेगु छगू स्रोतज्वलं जूगु खनेदु ।

(नेसं ११२१ बछलागा १० विहिवार /ईसं २००१ मे १७)

२०. अमृतानन्द वन्द्य (नेसं ८९४–९५४)

अमृतानन्द वन्द्य पूर्व आधुनिक काल (नेसं ८८८–९६६) या सामाजिक क्षेत्रया छम्ह ऐतिहासिक पुरुष खः । वय्कः विश्व प्रसिद्ध नेपाःया महाबुद्ध देगः संस्थापक अभयराज शाक्यया बुद्धगयाय् बूम्ह चीधीम्ह काय् बुद्धजुया गुत क्वय्या वंशज खः । नेपालया इतिहास मध्यकालं (१–८८८) आधुनिककालय् ह्यूबले पृथ्वीनारायण शाह (८८८–८९५) या शासनकालय् जन्म जुयाः, प्रतापसिंह शाह (८९५–८९७) या कालय् वाल्यावस्था, अनं रणबहादुर शाह (८९७–९१९) या इलय् किशोरावस्था हनाः गीर्वाणयुद्धविक्रम शाह (९१९–९३६) या इलय् युवावस्थाय् सक्रीय जूम्ह वय्कः राजेन्द्रविक्रम शाह(९३६–९५७) या कालय् उच्च प्रतिभा क्यंम्ह न्याम्ह जुजुपिनि जीवनकालतक ६० दँ म्वाःम्ह वहुप्रतिभाशाली व्यक्तित्व खः ।

वय्कःया कृति विश्व न्यनाच्वंगु दु– नेपालया राष्ट्रिय अभिलेखालय, केशर पुस्तकालय, आशा सफूकुथि, नेपालभाषा परिषद्, भारतया एशियाटिक सोसाइटी अफ बङ्गाल कलकता, बेलायतया इण्डिया अफिस लाइब्रेरी, रोयल एशियाटिक सोसाइटी, क्याम्ब्रिज विश्वविद्यालय पुस्तकालय, लण्डनय् अथे हे फान्सय् विब्लियोथेक नेशनाले, पेरिसय् थ्यनाच्वंगु दु ।

दक्वसिबय् न्हापां जुजु गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहया शुभ राज्याभिषेकया इलय् निमन्त्रणा यानाः भ्वाःम्ह पाल्पाराज्यया जुजु पृथ्वीपाल सेनयात यल लाय्कुली कुनातःबले अमृतानन्द वन्द्यं नां जाःगु संस्कृत नाटक हनूमानयात नेसं ९२० (ईसं १८००) स भाय् हिलाः नेपालभाषा स्यनाब्यूगु खः । नेसं ९३२ (विसं १८६८) स नेपालीभाषां मल्लकालय् नेपालभाषाय् लोकंह्वाःगु संस्कृत वेतालपंचविंशतिकायात हिलाः बेतालपच्चीसी च्वयादिल । वय्कलं मौलिक रुपं अनेक भजन मे नेसं ९२६–९५४ दुने च्वयादीगु दु । चरपतिपादं संस्कृतं च्वयादीगु नीन्यापु सिलःया अवलोकितेश्वरस्तोत्रयात वय्कलं १५ मात्राया समछन्दय् नेपालभाषां हिलादीगु 'देव मनुष्य' तस्सकं लोकंह्वाः ।

अमृतानन्द वन्द्यया 'नेपालीय देवताकल्याण पञ्चविंशतिका' अबले हे नेसं ९६३ व ९७७ (ई. १८४३ व १८५७)स हे अंग्रेजी अनुवाद जुयाः एशियाटिक सोसाइटी अफ बङ्गालया जर्नलय् (ल्याः १२) पिदने धुंकल । थ्व मूलतः स्वयम्भूपुरायणया सारसंक्षिप्त काव्य तस्सकं लोकप्रिय जूगु खनेदु । वय्कःया जीवनकालय् नेसं ९४८ (ई. १८२८) स वय्कलं च्वयादीगु नेपालया इतिहास फारसीभाषाय् हिलेज्या जुल ।

पण्डित अमृतानन्दया जीवनय् ह्युपा यल हःखाया भाजुधनं नेसं ९३५ (ई. १८१५) स बुद्धगया तीर्थयात्राय् वय्कःयात पथ–प्रदर्शक रुपं यंकुसेलि जुल । अन विष्णुपादुका धकाः पूजा यानाच्वंगु वास्तवय् बुद्धपादुका खः धकाः शास्त्रार्थ यानाः प्रमाणित यासेंलि वय्कःया पाण्डित्य प्यखेरं न्यन । वास्तवय् थ्व विश्वया बौद्धधर्मावलम्वीपिनि लागि पुलाः पुले मफैगु ऋणस्वरुपया अमृतानन्दया योगदान खः । थ्व घटनाया लुमंती दाता भाजुधनं बुद्धपादुका प्रतिमा पौभाः थाकाः दँय्दसं गुलां ब्वय्त गुथि स्वना थकुगु व उकी तीर्थयात्रीपिनि किपा कियातःगु दु, गुकिं 'श्रीअमृतानन्द पण्डित'या किपा प्राप्त जूगु खः ।

थ्वयां लिउ पं. अमृतानन्द ब्रिटीश रेसिडेन्सी पण्डित जुल व रेसिडेन्ट ब्रायन हफ्टन हड्जसन (ई. १८००–१८९४/नेसं ९२०–१०१४) यात थःस्वयां २६ थँम्ह पण्डितं नेपालया सांस्कृतिक सम्पदाबारे जीवित विश्वकोषं थें जानकारी बिल । हड्जसनं व ज्ञानयात विश्व न्यंकाबिल । अमृतानन्दया विद्वतायात कनेकथं हड्जसनया जीवनीकार विलियम विल्सन हण्टरं थःगु Life of Brain Houghton Hodgson' स च्वत–

(1) the greatest Pandit in Nepal
(2) the highest type of ancient native Scholar (p .273)
(3) the great Nepalese Pandit (p . 275) etc .

पं. अमृतानन्दया नेपाल संस्कृतिया छगू मेगु विशिष्ट योगदान वय्कःया नेसं ९४६स हड्जसन साहेवयात च्वयाब्यूगु 'अमृत-शाक्यशासन-कोष' खः । थुकियात 'धर्मकोषसंग्रह' धाय्गु यानावयाच्वंगु दु । थ्व नेसं ७७२स यलया टोल टोलया देवस्थल वयान यानातःगु कुनु शर्माया 'कीर्तिपताका'या पलाखय् न्ह्यज्यानाः व हे शैली न्ह्यथनातःगु स्वनिगःया बौद्ध सम्पदास्थलया परिचयकोष खः, गुगु थासय् यंकाः अमृतानन्दं हड्जसनयात क्यनेयंकुगु खः । थ्व हे पर्यटन दर्शनया भ्वलय् न्हापां खुसि नेसं ९४६ गुंलागा सप्तमी (ई. १८२६ अगस्त)स हड्जसन महाबुद्ध दर्शन याःभ्काःगु अभिलेख तयाः तत्कालिन 'महाबुद्ध सेवा समिति' आगन्तुक पुस्तकया शुरुवात याःगु दु । उगु इलय् महाबुद्ध देगःया वंकुलि (पूर्वोतिर) कुनय् अनसं लाःगु श्रीघनवहालय् थःगु छेँय् अमृतानन्दं थः हाकिम हड्जसनयात दुस्वकल जुइ धकाः अनुमान याय्फु ।

न्हापांगु शदीया संस्कृत महाकवि अश्वघोषया बुद्धचरित्र महाकाव्यया २८ मध्ये दथुइ प्यंगू सर्ग तनाच्वंगु नेसं ९५० (ई. १८३०)स परिपूर्ति याःगुलिं नं पूर्वीय साहित्य संसारय् पं. अमृतानन्दया महत्ता_थहांवनाच्वंगु दु । उगु प्यंगू सर्ग खः १४ बुद्धत्व प्राप्ति, १५ धर्मचक्रप्रवर्तन, १६ शिष्यपिंत दीक्षा व १७ महाशिष्यपिनि सन्यास । काव्य च्वज्याय् ल्हाः जःगुलिं वय्कलं थःगु पहलं 'छन्दोमृतलता' हे च्वयादीगु दु । थुकी मञ्जरी (चुलि) दु- प्रथम मुखबन्ध, द्वितीय समवृत्त, तृतीय अर्धसम, चतुर्थ विषम, पञ्चम मात्रावृत्त व षष्ठ गद्यप्रभेद ।

थःगु जीवनया अन्त्यपाखें नेसं ९५१/ई. १८३१स पं. अमृतानन्दं ब्रायन हफ्टन हड्जसनया इनापकथं अमृत व्याकरण च्वयादिल । थ्व देवभाषा (संस्कृत), पर्वतियाभाषा (नेपाली) व नेपालीभाषा (नेपाल/नेवाः-भाषा) स्वता भाषाया व्याकरण खः । ऐतिहासिक दृष्टिं त्रिभाषिक व्याकरण संस्कृत व्याकरण परम्पराय् नं छगू तँसा खः । पं. अमृतानन्दं दिव्यावादानपाखें अष्टमीव्रत (वीरकुशावदान) नं नेसं ९४७ स भाय्हिलादीगु दु ।

थुकथं पूर्व आधुनिक इतिहासकालय् स्वंगू भाषाया विशिष्ट वाङ्मय स्रष्टा अमृतानन्द वन्धं अनूदित, काव्यिक, भाषिक व सांस्कृतिक रचना नेपाल मांयात देछानाः-थःगु विशिष्ट थाय् दय्कुगु दु । थुकथं वय्कलं आधुनिक नेपालया वाङ्मय निर्माणय् स्वता भाय् संस्कृत, नेपालभाषा, नेपालीया विशेष थाय् दुगु खँया नं पुष्टि याःगु दु । थज्याःम्ह प्रतिभायात राष्ट्र व स्थानीय निकायं उचित व याकनं सम्मान याय्माःगु दु । थथे सम्मान वय्कःया हुलाक टिकट पिकयाः वय्कःया संग्रहालय दय्काः याय्फु ।

(नेसं ११२२ बछला ५ शुक्रवार/ईसं २००२ मे १७)

२१. माध्यमिक काव्य

खास याना: प्यंग: थांनिस्यं माध्यमिक काल शुरु जुल धका: मती तयाच्वनापिं भ्हीसं छक: वालाक विचा: याना: स्वय्बले न्हापा नेस १०२७सं थासा आखलं पिदंगु संस्कृत सफू स्तोत्र समुच्चयम्या नेपालभाषां पिका:गु विज्ञापनंनिस्यं नेसं १०६१सं पिदंगु नेपालभाषाया च्वमिपिं कारांगा:य् दुहाँ वने न्त्यो स्वीप्यदँ जकयात थ्व काल भा:पेगु नेपालभाषा थें प्राचीन साहित्यया खँय् त:मिगु भाय्यात मल्व:गु खँ ख: । उकिं भ्हीसं भचा न्त्यव वना: थ्व समस्या समाधान याय्गु स्वय्माल ।

छगू युगयात प्यम्ह न्याम्ह च्वमितय् दथ्वीजक सीमित याना: च्वनेगु भचा थिक मताया: ज्वीफु, त्रिभुवन विश्वविद्यालयया नेपालभाषाया विषय समितिं पाठय्क्रम दय्कुगुली प्यंग: थांयात त्व:ता: मेपिं कविपिन्त नं थ्व कालयापिं धका: वय्क:पिनि कविता दुथ्याकात:गु दु । इपिं कविपिं ख: हरिभक्त माथेमा (९४३-१०१५), मानबहादुर जोशी (९३७-१०३७), रामजी प्रधानाङ्ग (९९४-१०६६), मानलाल मास्के (९९७-१०३७) आदि । अथे हे याना: मेमेपिं कविपिं नं दु । थुकी हरिभक्त माथेमा व मानबहादुर जोशीयात प्यंग: थांया समकालीन धाय्मछिं, छाय्धा:सा प्यंग: थांया थकालि निष्ठानन्द वज्राचार्य (९७८-१०५५) स्वया इपिं थकालि ।

माध्यमिक कालया प्रारम्भ नेसं ९६७ राणाकाल शुरु पाखें जूसां पुनर्जागरण अबलेनिस्य जूगु मखु । उकिं नेसं ९६७-१०२६ तकयात भ्हीसं पूर्व माध्यमिक काल धाय्बह: जू । थ्व इलय् मेगु मखुसां परम्पराया ल्यू जक मवंस्य स्वतन्त्र चिन्तन याना: च्वय्गु व पुलांगु विषय-वस्तु हे जूसां थ:गु पहलं न्त्याकेगु कुत: जूगु खनेदु । थ्व ईया ल्व:मंके मज्यूम्ह कवि ख: तुलसीदास, गुम्हस्यां 'दोलछि व श्रंषु'.(१०१६) सालं ७७ पु सिल: (श्लोक) या माधव-सुलोचनाया छगू न्त्याइपूगु बाखं दुगु खण्डकाव्य हे च्वयादीगु दु । (पुलांगु मे-स्वंगूगु, १०८८, म्ये ३६) थ्वयां अपो थ्व ईया उदाहरणया लागी भ्हीत कविकेशरी चित्तधर 'हृदय'जु भ्हीगु साहित्यया तँसा (१०९४)हे न्त्योने तयाब्यूगु दु । उत्तर माध्यमिक काल भ्हीसं धया: वयाच्वनागु पुनर्जागरण काल ख:, गुगु ईया काव्य साहित्यया नां जा:पिं कवि प्रतिनिधि ख: सिद्धिदास अमात्य (९८७-१०५०) व योगवीर सिंह (१००६-१०६२) । वय्क:पिनि ल्यूल्यू नीलवज्र वज्राचार्य (१०००-१०६७), रत्नभक्त जोशी (१०१२-?), धर्मादित्य धर्माचार्य (१०२२-१०८३) पिंसं नं नेपालभाषाया माध्यमिक काव्यात ब्वलंका दिल । सिद्धिदासया सज्जन हृदयाभरण (१०४०) नापं बास:गूति सफू व सफूचा व योगसुधा (१०७१) य् मुंगु योगवीरसिंहया कवितां खास याना: काव्यय् पुनर्जागरणया ध्वाँय् ब्वय्का: च्वन ।

थ्व पुनर्जागरण कालय् धर्मादित्य धर्माचार्य (१०२२-१०८३) या सम्पादन व प्रकाशनय् पिदंगु बुद्धधर्म्म (१०४५-१०४६) व बुद्धधर्म्म व नेपालभाषा (१०४७-

१०५०) न्ह्यागु दृष्टिं नं महत्वपूर्ण जू । थ्व पत्रिका पिदंसांनिस्यं नेवाः च्वमिपिं कारागारय् लानाः मेगु न्हूगु जागरण पिदने न्ह्यो नेसं १०४५ निस्यं नेसं १०६१ तकयात माध्यमिक कालया चरम-सीमा व आधुनिक कालया गर्भावस्था धायुल्वः । थ्व पुलांपिंके न्हूपिसं पाःफयाः काःगु ई खः । थ्व ईयाम्ह न्ह्यलुवा खः वैकुण्ठप्रसाद लाकौल (१०२६-११२७), वयूकःया सक्रियताय् वयूकःया छ्थ्वः पासापिं कृष्णलाल डंगोल (१०२६-१०४७), विक्रमानन्द, गोरक्षबहादुर, भवानीभक्त, चूडानन्द, इन्दुनाद, पूर्णनारायणपिसं थःथः दथ्वी काव्य साधना यानाच्वन । थ्वयूकःपिनि ल्यंपुल्यं कवितात थुलिंचा (१०७४, लिद्याः) य् पिदंगु दु । थ्व हे इलय् झी कविकेशरी चित्तधर 'हृदय'जु थःगु काव्य-यात्राया न्हापांगु निपलाः पद्यनिकुञ्ज (१०५३) व हृदय-कुसुम (१०५३) छित । माध्यमिक व् आधुनिक कालया समागम जूगु थ्व ईया अन्तिम दँपाखे नेसं १०५९ मिलापुन्हिखुन्हु फत्तेबहादुर सिंहजुया सम्पादन व संकलनय् "नेपाली विहार" पिदंगु नेपालभाषाय् युग-परिवर्तनया घोषणा हे याय्थें जुल –

"थौं झीगु भाषाया सम्मान देशं मिटे जुया वना चोन, उकिया शक्ति मन्त, उकियात जवर्जस्ती दबे याना तल, मनूतसें कक्कु तिना पितिना चोन ।" (भूमिका पौ २)

थ्व सफुलिं भुमिकाय् व कविताय् मग्यासे जनआवाज पिकयाः थ्व आधुनिक युग माःहनेत भूमिका जक खः । धात्थेंला थ्व व मेमेगु कारण छपुचः नेवाः च्वमित कालकोठरी स्वथने यंकुस्यंलि अन इमिसं याःगु साधनांनिस्यं हे जक नेपालभाषाय् आधुनिक युगया नसंचा वल ।

(नेसं १०९६/ई. १९७६)

२२. सिद्धिदासया 'समस्यापूर्ति'

नेसं १०२६ कोलागा अमाइ (विसं १९६३ कार्त्तिक संक्रान्ति) खुन्हु नेपाली भाषाया लयूपौ 'सुन्दरी' (१:५) या ख्वाः–पौया लिउ पिदंगु क्वय् बियातःगु नेपालभाषा समस्यापूर्ति खः–

> धाई जिथे नं फुकई अथेंस्या ।
> उदार बुद्धी सुजुलं वकास्या ॥
> छंगू जिगु थो धकइम्हलास्या ।
> समान यासा मन नं फुकस्या ॥

थ्व सिद्धिदासं "सुन्दरी" (१:३)या विसं १९६३ भदौ संल्हुखुन्हु आह्वान याःगु "विन्दु समस्या"अर्थात् "स–म–स्या" या दुने आखः दुथ्याकाः उपजाति छन्दय् च्वयूमाःकथं च्वयाः छ्वयाः (काशी) व बिषयया मेगु २९ गू नेपाली व संस्कृत

श्लोकनाप (१:५, पौ ३९–४२) पिमकासे अलग शीर्षक बियाः पिकाःगु समस्यापूर्ति खः । (नेसं १०२६ शुरु जुइ छन्हु जक न्ह्योया थ्व सिलकय् "स (मान यासा) म (न नं फुकं) स्या कथं "स–म–स्या" पूर्ति जूवंगु दु ।

थौतक सिइदुगु ल्याखं थ्व नेपालभाषा व सिद्धिदासया दक्वसिबे न्हापां थासा आखलं पिदंगुया दसु खः ।

(नेसं ११०० कछला/ईसं १९७९ अक्टोवर)

२३. निष्ठानन्द वज्राचार्य वं वय्कःया ललितविस्तर

१. न्ह्यखँ

छन्हु यँय् भ्राःगु ताकय् धनकुटाया भाषाजवाः गजेन्द्रबहादुर प्रधानाङ्ग (नेसं १०२६) जु नापलाःवनाबले वय्कलं धयादीगु खँ जिगु मनय् दिनाच्वंगु दु । वय्कलं धयादिल - नेपालीत नेता-पूजा याये मसः, बङ्गालीत याये सः, उकिं इपिं न्ह्यानाच्वन । इमिसं थः नेतातय्त थकाय्त स्वइ, नेपालीतय्सं फयांफक्व क्वफाय्त स्वइ ।

खः, थः स्वयाँ न्हापायापिसं यानावंगु खँयात लुमंकेगु वय्कःपिं प्रति श्रद्धा तय्गु जक मखु, उकिं समाज छस्वाकी अले भिंगु ज्या याय्त न्हूपिन्त हःपा बिइ । थकालिपिंसं याइगु हनावनां समाजया मंकाः भावनाया स्वांमाः हनी । नेवाःतय्सं थः नेतातय् पूजा याय्गु सय्कावयाच्वंगु दु । आःयात थ्व ज्या नेपालभाषाया मूपुला ई (पुनर्जागरण काल नेसं १०२०-६१)या च्वमिपिनि दथुइ सीमित जुयाच्वंगु दु । ई न्ह्याः वंलिसे व स्वयां न्हापा व लिपायापिनि नं बुदिं हनेगु ज्या जुजुंवनीतिनि । नेवाःतय्सं मूपुला ईया छगः थीगू नगू निष्ठानन्द वज्राचार्यया बुदिं हनेगु नं यानावयाच्वंगु दु ।

२. छगः थां

नेपालभाषाय् "प्यंगः थां"या चर्चा धात्थेंला संयोगवश न्ह्यानावन । पुलांगु 'नेपाल'(नेसं १०७२-७६) ऋतुपती "सम्पादक मण्डल"नांया न्ह्याबलें न्ह्योने तइगु छापय् खुम्हसिगु नां दु । व छसिंकथं थथे खः - श्री चित्तधर, श्री सिद्धिचरण, श्री ठाकुरलाल, श्री हृदयचन्द्रसिंह, श्री रत्नध्वज जोशी व श्री प्रेमबहादुर । तर थुकी मुख्य ज्या याइम्ह खास मनू चित्तधर 'हृदय' हे खः धकाः सकसिनं स्यू । 'हृदय'जुं 'नेपाल'या नीन्यागू ल्याः तकं खुम्ह पुलांपि थकालि साहित्यकारपिनि किपा व जीवनी पिकयादिल । व छसिंकथं थथे खः - योगवीर सिंह (ल्याः ३ किपा जक), जगत्सुन्दर मल्ल (ल्याः ४, किपा व कैलाशराम श्रेष्ठया "संस्मरण"), सिद्धिदास अमात्य (ल्याः ५, किपा, स्मृति अंक), निष्ठानन्द वज्राचार्य (ल्याः ६, किपा व जीवनी), रामजी प्रधानाङ्ग (ल्याः १७, किपा व सन्देश कुञ्ज, नगदेशपाखें जीवनी), हरिभक्त माथेमा (ल्याः २२, किपा) । थ्वयां

लिपा नेसं १०७६ शिशिग्या 'नेपाल'२४ (दँ४, ल्या: ६) स न्हापा दय्कात:गु मध्ये प्यम्ह साहित्यकारतय् ब्लक छकलं ख्वा:पती पिथन । पत्रिकाया "धुकूपिकू"नांया धल:पतीं ख्वा:पौया परिचय थथे बिल :-

"नेपाल भाषा देग:या प्यग: था"

अँ, थुलि हें ख: 'नेपाल' थ्यं ल्या: २४ स ब्यूगु न्हापा दिवंगत हनेबहपिं साहित्यकारतय् परिचय । आ: व परिचय-वाक्य नेपाल भाषाया इतिहासय् ऐतिहासिक खँपु जुल, अले व खँपुया लिब्व प्यंग: थां थौं नेपालभाषाय् विशेष चर्चा वादविवादया विषय जुल ।

संयोगवश च्वंवंगु नां जूसां व "प्यंग: थामं" नेपालभाषाया मूपुला ईया आपालं प्रतिनिधित्व या: । आ: भीसं वय्क:पिंत थथे प्रतिनिधि भा:पे ज्यू । गथे-

१. निष्ठानन्द वज्राचार्य (९७८-१०५५) - नेपालभाषाया गद्य साहित्यया प्रतिनिधि

२. सिद्धिदास अमात्य (९८७-१०५०) - नेपालभाषाया पद्य साहित्यया प्रतिनिधि

३. जगत्सुन्दर मल्ल (१००२-१०७२) - नेपालभाषाया शैक्षिक क्षेत्रया प्रतिनिधि

४. योगवीरसिंह (१००६-१०६२) - नेपालभाषाया सामाजिक जागृतिया प्रतिनिधि

थुकी त्व:फी मज्यूम्ह भा:पा: धर्मादित्य धर्माचार्ययात नं दुथ्याका: छक: "न्यागः थां"या मंका: दिवस न्याय्कूगु खँ थनं लुमंकेबह जू । (कर्माचार्य, १०९६ : १६९-१७१) धर्माचार्य (१०२२-८३) नेपालभाषा पत्रकारिताया अबु ख: ।

थ्व "थां"तय् प्रसंग थन त्व:मफ्यूनि । रत्नध्वज जोशी(१०३६)जुं थ्वयां लिपाया हानं प्यंग: थां न्ह्यथनां दीगु दु । गथे :-"प्यंग: थांया उत्तराधिकारी नं प्यम्ह हे न्ह्यलुवा जुया: भाषा साहित्यया ज्यायात न्ह्यज्याकावं यनेगु ज्या यँदेशं यात । प्यम्हसिया नां ख: - श्री फत्तेबहादुर सिंह, श्री वैकुण्ठप्रसाद लाकौल, श्री चित्तधर 'हृदय'व श्री सिद्धिचरण श्रेष्ठ । (जोशी ११०२ : २३)

थथे भाषा, साहित्यया थां नालेगु प्रवाह न्ह्यानावं वनीतिनि । लिसा कया: छक: बिचा याना स्वये - निष्ठानन्द वज्राचार्ययात नेपालभाषाया छग: थां नालाका:गु पाय्छि मजूला ? थीथी मनूतय् थीथी बिचा: दय्फु, तर थन वय्क:या समग्र जीवनी व ज्याखँयात विचा: याय् बले वय्क: छग: थां ख: धइगु अनुभव जू । निष्ठानन्द वज्राचार्यया महत्व व वय्क:या देन नेपालभाषा व थुकिया साहित्यया ऐतिहासिक परिप्रेक्षय् जक यच्चुक सी दइ । वय्क: नेपालभाषा गद्य साहित्यया

दसु च्वमि खः, वय्कः नेपालय् महायान व स्थविरवादी बौद्ध धर्मया न पुनर्जागरणया केन्द्रविन्दु खः । वय्कलं नेपालभाषायात समयानुकूल वर्णमाला कथं नेपाललिपिं स्वयां छुं मपाःगु मुद्रण सुविधायुक्त देवनागरी आखलं न्हापां सफू पिकया दिल । वय्कः थौं भिंप्यसः सफू खाःगु नेपालभाषाया प्रकाशनय् थकालिम्ह गुरुजु खः ।

३. न्हिछ्या

मां थकुमति, अबु मुक्तानन्दया काय् भाजु निष्ठानन्द वज्राचार्यया जन्म नेसं ९७८स यँय् वंबहाःया नःबहिली जूगु खः । वय्कः संयोगवश न्ह्यन्ह्यदंय् वैशाख पुन्हिखुन्हु भगवान् बुद्ध थें जन्म व मृत्यु छगू हे तिथि थिलाथ्व चौथी (नेसं १०५५) खुन्हु मदुगु खः ।

चित्तधर 'हृदय'जुं (१०७३:२-५) बियादीगु जीवनीं अप्पो वय्कःयावारे विशेष खँ सीके ज्या मजूनि । वय्कःया न्हिछ्या पूवंक सीकेबह जू । हृदयजुं बियादीगु जीवनीकथं निष्ठानन्द वज्राचार्यजुया १५दँय् नेसं. ९९३स रत्नप्रभानाप इहिपा जुल, नेसं ९९८तकं निम्ह मस्त दत, साधारण पाठ पूजा याये सय्वं गाकाच्वंम्ह वय्कःया प्रतिभा व वज्राचार्यत्व वय्कःया फुकी दाजु आशामदुं ग्वाकाबिलं । वय्कलं मेम्ह थः फुकी दाजु मानहर्ष स्वयां छुकी नं पाः जुइमखु धइगु मती दृढ भावना कयाः मचाखाचाया अबु जुइ धुंकाः नं अफ थः काय् नापनापं आखः ब्वनाः छम्ह तःधँम्ह पण्डित जुयाः पिहाँवल । अनंलिं वय्कलं नेसं १०२१निसें संस्कृतया ललितविस्तर, भद्रकल्पावदान आदिया बाखं कने शुरु यानादिल । थ्व हे सालं थः जहान मदयाः लिपा वय्कलं हाकनं क्वाःबहाःया द्योमय्जुनाप इहिपा यानादिल । वय्कलं अबलेया गोरखाभाषा प्रकाशिनी समितिपाखें दय्कुगु पाठ्यक्रमकथंया "नेपाली पास"बियाः "राइटर" (लेखनदास) पदय् जागीर नयाः सेती अञ्चल वाजुरा जिल्लाय् स्वदँ च्वना फाल । वय्कलं नेसं १०२६-३० प्यदँ त्वःमफीक ललितविस्तरया बाखं कना बिज्यात । वय्कलं न्हापां जनबहाल (१०२१) व अनंलि लिपा लिपा लगं बहाः, जोरगणेश, ज्याथा, न्हू सतक वंगलसिमाय् नं बाखं कनादिल । नेसं १०२९ निसें वय्कलं थःम्हं हे थानाः सफू पिकाय्गु ज्या छुनादिल । थ्व ज्या वय्कलं नेसं १०४३ तक १४दँ यानादीगु खनेदु । जीवनया अन्तय् वय्कलं स्वयम्भूया वसुन्धरादेवी स्थानय् च्वनाः अन सफूकुथि चाय्काः मस्ततय्त आखः ब्वंकाः न्हिं छ्यानादिल, अले पुरश्चरण व योगाभ्यास याय्गु नं यानावं च्वन । थुकथं थःगु जीवनकालय् सामान्य तर सार्थक जीवन हनाः वय्कलं थ्व लोक त्वःताः फाल ।

४. याज्या

नेपालभाषाया लागि निष्ठानन्द वज्राचार्यया देन दक्वसिवय् न्हापां वय्कलं नेपालभाषाया न्हापांगु थासा आखलं सफू श्री प्रज्ञापारमितादेवीयागु एकविंशति श्लोकया भाषा सहितं (१०२९) पिकयादीगुली दु । अनंलि वय्कलं नेपालभाषाय्

जक मखु नेपालया बौद्धधर्मय् हे पुनर्जागरण ह:गु सफू ललितविस्तर(१०३०-३४) पिकयादिल । वय्कलं बोधिज्ञान (१०४३) व भद्रचरि नं पिकयादीगु दु । भद्रकल्पावदान(१०६८) वय्क: मदये धुंका: भिंचा ज्ञानरत्न व छय् अभयानन्द वज्राचार्यपिसं पिकयादिल ।

नेपालया वौद्ध धर्मय् पुनर्जागरण ह:पिं स्वयनगु नालाकाये बहपिं स्वम्ह मध्ये निष्ठानन्द वज्राचार्य नं छम्ह ख: । मेपिं निम्ह संदेय्(खाम)या क्यांछें लामा व यँया बौद्धऋषि महाप्रज्ञा ख: । वय्क:पिनि विशेषता थथे न्ह्यथने फु -

१. निष्ठानन्द वज्राचार्य ९७८-१०५५)	-	नेपा:या महायान बौद्ध धर्मया पुनरुद्धारक
२. क्यांछें लामा (नेपा: १०४५-१०६०)	-	नेपालय् सँय् बौद्ध धर्मया पुनर्स्थापक
३. महाप्रज्ञा (१०२१-१०९९)	-	नेपालय् स्थविरवादी बौद्ध धर्मया संस्थापक

बौद्ध विद्वान जूगु नातां निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं नेसं १०४० पाखे कलकत्ताया "एसियाटिक सोसाइटी अफ बङ्गाल"या पण्डिततयत् बौद्ध धर्मया खँ थुइका ब्यूगु दु । वय्कलं छक: चीफ साहेब भीमशमशेर (१०५०-१०५२ या न्ह्य:) या दरवार, टंगालय् जूगु विद्वान् सभाय् मन्त्री व राजपुरोहितपाखें बकस व स्यावासी कयादीगु दु । हृदय, १०८७ : ३२) भाषा, साहित्य, धर्मप्रति वय्क:या देन ला दहे दु, उकी तंसा वय्क: नेपालभाषाया न्हापांम्ह थाकूथुवा व थाक (मुद्रक) नं ख: । थम्हं हे थायं (छापाखाना) न्याना: थम्हं हे ला: ला:खुन्हु छपा: छपा: छखे छखे पौ थाथां सफू पिकाय्गु छगू त:धंगु ज्या ख: । वय्कलं थानादीगु अबलेया थायंया पिला छापाखानाया वाकस) ज्ञान गुर्जुयाके दइतिनि धका: चित्तधर 'हृदय'जुं नेसं ११०० दिल्लाथ्व ५ (विसं २०३७ श्रावण २ विहिवार) खुन्हु कनादीगु खँ जित: बरावर लुमंसे व: ।

५. ललितविस्तर

(क) सफूया खँ - नेपालय् "नवधर्म" वा "नव बौद्ध मैहावैपुल्य"नामं नां जा:गु गुंगू महायान बौद्ध ग्रन्थ प्रसिद्ध जू । व ख: -

१. ललितविस्तर	२. प्रज्ञापारमिता	३. गण्डव्यूह
४. सुवर्णप्रभास	५. लङ्कावतार	६. दशभूमीश्वर
७. समाधिराज	८. सद्धर्मपुण्डरीक	९. तथागतगुह्यक

थुकी ललितविस्तरया थ:गु हे थाय् दु, गुकी मूलय् भगवान् बुद्धया दैवी जीवनी पूर्वजन्म, गर्भनिसें धर्मचक्र प्रवर्तन तक विस्तृत वयान दु ।

निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं पिकया दीगु ललितविस्तर नेपाली मःभ्वँतय् थानातःगु दु । थुकिया नाप ३२ x १६ सेन्टिमिटर दु, जम्मा पौ ४६० दु तर नेपालभाषा परिषद्या सफूकुथी ल्याः ६७ स दुतिनातःगु ललितसिवस्तरय् धाःसा मेगु निपौ (४६० ख व ४६१ क) तनातःगु दु । थ्व चित्तधर 'हृदय'या अबुजुं थःगु ल्हातं च्वयाः प्रतिस्था यानातःगु खः । अबले वय्कःपिनि जन खुम्ह दुगु खः । सफूया प्रतिस्था सफू पिदंगु निलात्या लिपा नेसं १०३४ गुंला पुन्हिंखुन्हु याःगु खः । शायद गुंला लछियंकं पाठ यानालि थ्व प्रतिस्था याःगु जुइ ।

निष्ठानन्दजुं ललितविस्तर न्यय्गू जक पिकयादीगु खः धाइ । थ्व न्यागू भाग दुगु मानय् याइ, सछि पौयात छव्वः नाले याःगु खः, छव्वया मू न्यातका खः । द्रव्यधर तुलाधरयाथाय् तःधी गुर्जुं लँ कथंबिइ हइगु खः । द्रव्यधर दतले (मृ १०६८) व ललितविस्तर दँय्दँसं गुंला पाठ याय्गु यात । सफू प्यदँ बिकाः छापे याःगु खने दु, थथे लिबाःगु कारण खः छपौ कम्पोज यात उकियात ध्वात, हाकनं स्यंकल, हाकनं थात, ध्वात याय्माःगु नापं आर्थिक समस्या व राणा शासनया क्रूर मिखां मखंकेमाःगु आदि खः । चित्तधर 'हृदय'जुं बराबर थ्व ललितविस्तर सरकारया मिखाय् धुलं छ्वाकाः पिकाःगु खः धयादी । न्हापां पिहाँ वःगु भिंदँ लिपा हाकनं पिकाःगुली न्हापाया हे मिति कायम याना पिकाःगु दु धइगु नं न्यने दु ।

निष्ठानन्द वज्राचार्यजुया ललितविस्तर प्यदँ बिकाः छापेयाःगु व थौंकन्हय् भगवान् बुद्धया जन्म वैशाख पुन्हि हनेगु चलन वये न्ह्यो नेपालया महायान बौद्ध जगतय् बुद्धया बुदिं जेष्ठ पुन्हिखुन्हु नालेगु चलन दुगुया छगू दसू न्हय्गू अध्याय सिधःबले च्वयातःगु न्ह्यथनेफु ।

"कलिगत वर्ष २४०० ज्येष्ट शुक्लया पुन्हि पुण्य नक्षत्रखुन्हु श्रीभगवानं अवतार कया बिज्यात नेपाल सम्बत १०३० सालस कलिगत वर्ष ५०११ जुयाच्वन बाकि यानायां बर्ष २६११ दत धकाः लोकपिसं सीके श्री भगवानयागु भजन या ।"

नेसं ११०० (विसं २०३७ श्रावण १७) खुन्हु चित्तधर 'हृदय'जुं कनादीगु ल्याखं वय्कलं निष्ठानन्दजुया ललितविस्तर न्यादँ दुबले खंगु व ब्वंगु खः । 'हृदय' (१०२६-११०२)जुया अक्षरारम्भ नेसं १०३१ ससुपूजाखुन्हु जूगु खः ।

नेपालभाषा बौद्ध साहित्यया सन्दर्भय् विचाः यात धाःसा निष्ठानन्द वज्राचार्यजुया ललितविस्तरया महिमा यचुक सीदै । नेपालभाषाय् बौद्ध साहित्य लिपातिनि शुरु जुल । आःतक सीदुगु ल्याखं मध्य वा मल्लकाल (१-८८८)य् थ्व शुरु हे मजूनि थें च्वं । अबले बौद्ध ग्रन्थ दयाः नं फुक संस्कृत भासं च्वयातःगु जक खनेदु । नेपालभाषाय् स्वयंभूपूराण हे नेसं ९२०स जक खनेदत । व्रतकथाय् उपोषढ (९२८) व बसुन्धरा (९८७) नं लिपा जक खने दत । अवदान बाखनय् वीरकुशावदान (९५४) न्हापां खनेदत । मेगु बौद्ध बाखं "नवधर्म"मध्यय् छगू

गुणकारण्डव्यूह (९४६) छगू जक दत । थुगु हे ताकय् बोधिचर्याबतार (९५०) नं नेपालभाषां खनेदत । च्वय् न्ह्यथना खं नेपालभाषाय् बौद्ध साहित्य न्हापांगु शाहकालय् (८८८-९६६)य् जक शुरु जूगु खनेदु, राणाकाल (९६६-१०७१)य् थ्व न्ह्यात अले आः थौंकन्हय् ब्वाँय् वनाच्वंगु दु ।

निष्ठानन्दजुं "नवधर्म"मध्ये प्रज्ञापारमिताया नीछपु सिलःया अनुवाद न्हापां यानाः नेपालभाषाया सफू थानाया इतिहास छुनादिल । बुद्ध (ई.पू. ६२४-५४४)या पालंनिसें व प्राचीन बौद्ध जनपदं नेपाःगालय् मनूत हे नेवाः जुयावःगु भ्वलय् बौद्धधर्मया जन्मंनिसें आःतक त्वाः मदयक छस्वाःकथं जीवन यापन यानावया च्वंपिं नेवाःतय् न्हापांगु मुद्रित सफू बौद्धधर्मया जुइगु नं छगू गौरबया खँ खः । निष्ठानन्दजुं बुद्धया जीवनी हे वर्णन दुगु ललितविस्तरया स्वतन्त्र च्वज्या यानादियाः तःधंगु ऐतिहासिक ज्या छुनादीगु खः । अझ थुकी भद्रकल्पावदान निर्बाणसूत्र, स्वयम्भूपुराण, अशोकावदान, रत्नमालावदान आदिया सार बाखं नं दुथ्याकादिल । (वज्राचार्य १०९८ :च) थुकथं निष्ठानन्द वज्राचार्यया ख्वीन्यागू अध्यायया ललितविस्तर पण्डित कुलमान शाक्यया खँग्वलय् "बौद्धधर्मया क्वाःघासा" खः । (हृदय, १०८७ : २७) यल, धलाय्चया कुलमान शाक्यं निष्ठानन्दजुयात सारस्वत व्याकरण ब्वंकादीगु खः । शाक्यजु वीर पुस्तकालयय् "रञ्जनालिपि"स्यनेत व ब्वनेत जागिर नकातःम्ह राणाकालया छम्ह नेपाल-लिपिविशेषज्ञ व पण्डित खः ।

(ख) सफूया ख्यला - निष्ठानन्द वज्राचार्यजुया ललितविस्तर आपालं ख्यलेदत । थ्व नेसं १०२०या दशक ज्वःछि बाखं कनाः अनुभव मुंकाः आपालं मनूतय् इनापकथं दय्कुगु सफू खः । थ्व सफू तयार याय्त ग्रन्थकारं स्वनिगःया थायथासय्या पुलांगु बौद्ध ग्रन्थ नं स्वयादीगु खँ न्यनेदु । थ्व छगू प्रकारं पुलांगु परम्पराया अनुशीलन जूगु ग्रन्थ नं खः ।

नेपालया महाकाव्य परम्पराय् छगू अनमोल मोती चित्तधर 'हृदय'या सुगतसौरभ (१०६९)या वीजारोपण नेसं १०३१-३२ पाखे चित्तधर 'हृदय'या दुने थ्व हे ललितविस्तरया बाखनं याःगु खः धाःसा शायद अपो जुइमखु, छाय्धाःसा 'हृदय'जुं न्हापां मचाबले ब्वनादीगु नेपालभाषाया सफू थ्व हे खः, अले नेसं १०३४-१०६८ दुने स्वीप्यदँतक दँय्दसं गुलां बाखं न्यनीगु ज्यां मचायक हे सुगतसौरभया कथानक ल्यय्गु ज्या याःवंगु जुइफुगु खँ लुमंकेबह जू ।

नेपाःया न्हापां जूपिं भिक्षुपिं मध्ये महाज्ञानं महाप्रज्ञायाके न्हापा दालचिनी धयाम्ह मानन्धर व नानीकाजी श्रेष्ठ तिनि बखतय् याःगु इनाप थन न्ह्यथनेबह जू :-

"छन्हु दाल्चीनी धयाम्ह मानंधरं वैथाय् पसले सःतल, जि वनाः पसले फेतुना । वेकःनं धाल-"पासा ! झीगु नेपा देशे भजन याइथाय् न्ह्याथासं राम, कृष्ण, हरि, हर आदि अनेक देवतापिनिगु म्ये हालीगु दु, जिमि बुद्धयागु म्ये हालीगु गनंहे न्यनेमदु, छि जा म्येनं देके सः, बुद्ध भगवानयागु म्ये छपु निपु देका बियादिसं रे" धाल ।

जिं धाया-"पासा ! म्ये देकेत देका बिय तर जिं बुद्धयागु विषयले छुं हे मस्यूनी, गथे जिं म्ये दयेके ?

पासां धाल-भो पासा ! यदि छिं देकेगु ख:सा जिं छित: भगवान बुद्धयागु बाखं सफू विय, उके स्वया देकादिसं धका निष्ठानन्द वज्राचार्यकृत नेपालभाषायागु "ललितविस्तार" छगू बिया दिल । वहे ग्रंथ स्वयां संगीत रचनार्थ अत्यन्त हे दिमाग घोटे याय्‌माल ।" (नेवामि, ११०३:९)

थ्व नेसं १०४१ पाखेया खँ ख: । साहित्य-सुता, कर्मस्थानाचार्य तथा बौद्धऋषि महाप्रज्ञां थ: नानीकाजी श्रेष्ठ जुयाच्वंबले बौद्धधर्मपाखे ध्यय्‌चुइकथं बैराग्य पिज्वय्‌का ब्यूगु सफू थ्व हे ख: धैगु खँ थ:गु आत्मकथाया "बैराग्यया पुसा"अध्यायय् स्वीकार यानादीगु दु । गथे-

"निस्तानन्द बज्राचार्यकृत "ललितविस्तर"सफू सोसों यंकाली जिगु चित्तय् बैराग भ्रं भ्रं हे विह्वलता जुयावल । अन जिगु भाव वहे ललितबिस्तरया पुखुली हे दुबे जुया मतवाला थें वैरागं चूर जुया भगवान बुद्धयागु जीवनीया भजनमाला हिन्दि भाषां स:स: थें दय्‌का प्रचार यानागु जुल । अनलि बौद्धधर्मयागु भजनमाला मेमेगु नं दयावल । वहे भजन माला छापे याका प्रचार याय्‌गु ईच्छा जुल ।"(नेवामि, ११०३:१३)

महाप्रज्ञां थ: स्थविरवादी भिक्षु जुइ धुंका: नेसं १०६०स निष्ठानन्द थें हे थम्हं हे छपौ छपौ थाथां स्वदँ (१०५७-६०) बिका: पाली भाषानुसार ललितविस्तर बोधिचर्या प्रज्ञाचैत्य महाविहार कालिम्पोङ्ग पिकयादीगु खँ नं थन लुमंकेबह जू ।

निष्ठानन्दया ललितबिस्तरया आधारय् नेसं १०४४सं यल, वंकुलिविहार सर्बार्थसिद्ध प्याखं क्यन । (शाक्य, १०९८ :त) भोजपुर, टक्सारय् नं सर्बार्थसिद्ध प्याखं क्यन । (नेवामि, ११०३-१०) थ्व प्याखनं भोजपुरं नं स्थविरवादी भिक्षु जुइत उपासक प्रज्ञाविमल शाक्य (सुबोधानन्द महास्थविर) आदिपिंत ह:पा बिल, वसपोलं, थ्व प्याखनय् छम्ह प्याखंमो जुया हे ब्वति कयादीगु ख: ।

भोजपुरय् करुणामयस्थानय् अष्टमीव्रतया धलं दंकिबले गुभाजु, रत्नबहादुर वज्राचार्य निष्ठानन्द वज्राचार्यया थ्व हे ललितविस्तरया बाखं न्यंकादी । बाखं दच्छिं सिधय्‌कीगु चलन दु ।

ललितबिस्तरया ऐतिहासिक महत्व मेगु नं दु । नेसं १०५१स जूगु आडम्बर मत पर्वय् मयजु लक्ष्मीनानी (१०१८-१०९८)यात थुकिं हे चीफ साहेब जुद्ध शम्शेरयाथाय् जाउलाखेलय् थने यंकुगु ख: । मञ्जुश्री पर्व:स्थानय् हर्षरत्न गुरुजुपाखें अष्टमीव्रत दंकिबले लक्ष्मीनानीं थ्व हे ललितबिस्तरया बाखं न्यंकीगु जुयाच्वन । (शाक्य, १०९९:११) लक्ष्मीनानी लिपा नेपा:या न्हापांम्ह अनागारिका (१०५४निसें) जुल ।

६. गद्यगुरु

चित्तधर 'हृदय' (१०२६-११०२) जुं निष्ठानन्द वज्राचार्य (९७८-१०५५) यात नेपालभाषाया 'गद्यगुरु'नालादीगु दु । आः नेपालभाषाभाषीतय् दथुइ थ्व उपाधिं वय्कयात सीकेगु चलन जुयावनाच्वंगु दु ।

नां छूम्ह 'हृदय' जुया खँग्वलं हे खँ थुइके :-

"थ्व ललितबिस्तर सफूया प्रकाशनं नेपाले निगु प्रकारया जाग्रति छक्वलं वल । छगू खालि बौद्ध धकाः नां जक जुया च्वने धुंकुपिं बौद्ध जनतां बुद्धया जीवनी व बुद्धया अनेक शीलाचरणादि धर्म सम्बन्धी उपदेश नं खंबले धर्मे श्रद्धा व बौद्धशास्त्रपाखे आकृष्ट जुया धार्मिक जाग्रति वल । मेगु ल्हायबले धाःसा छगू तालया भाय् ल्हानाः सफू, सफूली ब्वनेबले मेगु हे कथं च्वयातःगु भाषा ब्वने माःगुलिं थःगु भाषापाखे अभिरुचि मदया वयाच्वंगुली गय् ल्हाय्गु खः अय् हे ब्वने नं दुगु थ्व सफू खंबले मनूतय्के नेपालभाषा सम्बन्धि छगू न्हूगु जाग्रति वलकि भीगु नेपालभाषा नं छगू जीवित भाषा खः थुकी नं अनेक न्हूगु साहित्य दयावय्फु ।" (हृदय, १०८७:२७)

वय्कलं नेपालभाषा गद्य-साहित्यया शैली निर्माण यानादिल । (मल्ल, १०८४ :भ) थौ नेपालभाषाया गद्य (बाखं,उपन्यास,निबन्ध) सफू सच्छिगू थ्यंगुली ललितबिस्तर न्हापांगु धकाः बिचायाय्बले थुकिया अग्रस्थान अथें हे मती लुइ ।

ग्रीयर्सनया भारतया भाषा सर्वेक्षण (नेसं १०२८)य् दुथ्याःगु नेपालभाषा छपु बाखं अनुवादया भाषा ब्वनेबले व ललितबिस्तरया खँल्हाबल्हाया भाषा ब्वनेबले नं निष्ठानन्दया थ्व क्रान्तिकारी पलाः खः धैगु सीदु । निष्ठानन्दया थ्व पलाःयात जापानया उपन्यासकार फुताबातेइ शिमेइ (नेसं ९८४-१०२९)या स्वब्वय् पिदंगु न्हापांगु खँल्हाबल्हाया भाय्या उपन्यास उकिगुमो -"न्ह्यानाच्वंगु सुपाँय्" (नेसं १००७-८) नाप दाना स्वय्बह जू । थ्व आधुनिक जापानी गद्य साहित्यया प्राक्प्रतिमान (Precursor) खः उथें हे ललितबिस्तर (१०३०-३४) नेपालभाषा गद्य साहित्यया प्राक्प्रतिमान खनेदु ।

७. लिखँ

निष्ठानन्द वज्राचार्यवारे आपालं माले सीके ज्या ल्यं दनि । वय्कःया देनवारे प्रारम्भिक ज्या चित्तधर 'हृदय' (१)८७ :२३-३३), भिक्षु सुदर्शन (१०९०), काशीनाथ तमोट (११०३ :८-१३) पिसं छुं भचा याःगु दु । थ्व भ्वलय् छसिंकथं थीथी पक्षय् मेमेपिं नं न्ह्याःवने व न्ह्याकेत वय्कःया बुदिं हनेथें याःगु ज्यां हःपा बिइ धैगु आशा काय्फु ।

(नेसं ११०५ थिंलाथ्व ४/ई. १९८४)

२४. सिद्धिदासया कृति

सिद्धिदास अमात्य (९८७-१०५०) नेपालभाषा साहित्यया माध्यमिक कालया छम्ह वाङ्मयसेवी खः । वय्‌कःयात कवि रूपं मूलतः म्हसीके मा:सा वास्तवय् वय्‌कः कवि हृदयी वाङ्मयसेवी खः । वय्‌कलं साहित्य जक मखु साहित्येत्तर वाङ्मय थकाय्‌त नं आपालं कृति च्वया थकुगु दु । वय्‌कःया वाङ्मययात क्वय् बियाकथं ब्वथले फु -

१. सिर्जनात्मक कृति/साहित्य

१.१ पद्य

क) महाकाव्य - सिद्धिरामायण (१०२६-३४)
ख) खण्डकाव्य - सत्यसती (१०३३), शिवपिनास (१०५०)
ग) कोषकाव्य - संवाद (१०३६), सनातन धर्म (१०३८), सप्तस्तुति (१०३८), सञ्चय (१०४५) आदि ।
घ) मुक्तक काव्य - नेपालभाषा पत्रिका (प्र. १०४५), कालचक्र (प्र. १०४९) आदि ।

१.२ गद्य

क) आत्मकथा - सिद्धिदास थःगु मिखाय् (१०४० पाखे)
ख) बाखं - शिवविलास (१०४० पाखे)
ग) निबन्ध - सर्वबन्धु (१०४३, नेपाली नं)

२. रचनात्मक कृति / साहित्येत्तर वाङ्मय
२.१ छन्द शास्त्र - सूक्ष्म छन्द (१०४७), सरल छन्द बोध (१०३४)
२.२ कामशास्त्र - सत्यमदन (१०४५)
२.३ संचार - समाचार (१०४१)
२.४ वाणिज्य - स्वदेशवस्त्र (१०४२)
२.५ व्याकरण - सिद्धिव्याकरण (१०४६)
२.६ विद्युत - विजुली (१०३६ अप्राप्त)
२.७ ज्योतिष-मुहूर्त चिन्तामणि (१००१ पाखे अप्राप्त ।)

सिद्धिदासया थःगु जीवनकालय् केवल छगू सफू सज्जनहृदयाभरण (१०४०, च्वःगु १०३६) पिकाये खन । फुटकर चिनाखँय् रसिक समाज वनारसया लय्‌पौ 'सुन्दरी'स नेपालभाषा व नेपालीया छुं चिनाखँ (१०३६-३९) 'राज गजल कौवाली' (१०४० जःखः) छगू पर्चा, 'वुद्ध धर्म व नेपालभाषा' (१०४८-१०४९) स निपु कविता, बस थुलि हे । नेसं १०२६ कौलागा अमाइ (१९६६ कार्तिक संक्रान्ति) स पिदंगु सिद्धिदासया 'विन्दु समस्या' पूर्ति न्हापांगु नेपालभाषाया थासा आखलं पिदंगु पिथना भाःपिया च्वंगु हालय् व स्वयां न्हापाया कवि

राजीवलोचन जोशी (९६८-१०५०)या केदारकल्प (विसं १९६१ /नेसं १०२४) काव्य सफुती दुथ्या:गु छगू सिलः 'सूँ सूँ सूँ भ्रुसुकाल वया....' न्हाप ला:गु सी दुगु दु ।

सिद्धिदासं थ:गु जीवनकालय् च्वसु, सफू पिकाये मखंसां फुक धैथें सफुचाय् वय्कलं भूमिका (न्ह्यखँ) व समाप्ति (लिखँ) नापं च्वयातय्गु यानादीगु दु । थ्व वय्क:या दूरदर्शिता खः । वय्कलं थ: केहेँ लीलावतीयात गुलिखे कृति थ्व लिपा मनूतय्सं मा: वइ, तयाति धका: वियात:गु खँ लिपा चित्तधर हृदयजुपिंसं उगु कृति मा:वंबले धयादीगु खँ थन लुमंकेबह:जू । नेपालभाषा परिषदय् सिद्धिदासया केहेँपाखे प्राप्त कृति मुंव:गु खः । सिद्धिदासया थ:गु हे छेँय् दुगु काय्चा अमीरराम (१०५५) याके कृति छु गथे दु, व धा:सा सीके थ्वीके मफुनि । न्यना कथं च्वसापासाय् नं छुं कृति थ्यंगु दु व नं छु गथे खः मस्यूनि । सिद्धिदास नेपालभाषाया व नेपालया महान् प्रतिभा जुया: नं वय्क:या कृतिया मालेज्या थौं स्वयां प्यंगू दशक न्ह्य: नेसं १०७३/१०७४स गुलि मालेज्या चित्तधर हृदयं यानादीगु खः अनं छ्पला: नं अप्व: चुइमफुनि । सिद्धिदास बारे सुनानं अनुसन्धान प्रबन्ध च्वय्गु कुत: मया: । थन तक कि नेपालभाषा एम.ए. स २०३८-४८ दुने विशेष अध्ययन याय्गु छगू पत्र तलं नं उगु विषय सुनानं मब्वं व मब्वंकू । लिपा उगु विषय लिकया हे छ्वत ।

दु:खया खँ खः । थौं सिद्धिदासया ग्रन्थावली हे पिकाये मा:गु इलय् वय्क:या कृति छु, गुलि दु धैगु हे मालेज्या पू मवं नि, न दुगु कृति पिकाये सिध:गु दु । सिद्धिदासया कृति सत्यसतीथें मेमेगु उलि ग्यसु मग्यंगु ताय्का: न्हापायापिं साहित्यकारपिंसं सिद्धिदासया कृति पिकाय्पाखे कुत: मजू । दक्व कृति पिमदंकं धा:सा व्यक्तित्व व कृतित्वया मूल्यांकन याये भचा मछिंगु खँ खः । थथे कृति पिमदना: सिद्धिदासया मा:छि अध्ययन अनुसन्धान ज्या हे मन्ह्या:नि । नेपालभाषाया साहित्यकारतय्के मेगु छगू मनोवैज्ञानिक प्रभाव लानाच्वंगु दु, व छु धा:सा सिद्धिरामायण भानुभक्तया रामायणं प्रभावित खने दुगुलिं उकियात पिमकाय्गु । वास्तवय् सिद्धिरामायण, तुलसी रामायण, भानुभक्तीय रामायण नाप छु गथे ज्व:ला: मला: दाना स्वया: उकिया मौलिकताया मात्रा मापन याये हथाय् जुइ धुंकल । सिद्धिदास व विश्वया मेमेपिं महाकविपिं स्वयां पा:गु खँ सिद्धिदासं न्हापां महाकाव्य च्वल अनंलितिनि मेमेगु खण्डकाव्य च्वल । फुटकर कविता ला न्हापां छ्पु निपु च्वय्गु स्वाभाविक हे जुल ।

सिद्धिदासं हिन्दी-नेपाली-नेपालभाषाया माध्यमिक कालया छगू सशक्त समास्यापूर्ति याय्गु परम्पराय् 'सत्यसती' खण्डकाव्य हे "धर्म तोते मखु का" व "नानी छिं छू धया का" निगू समस्यापूर्ति जाय्का: च्व:गु उत्कृष्टतम दसु खः । आ: तक मेमेगु भाषाय् समस्यापूर्ति जकं खण्डकाव्य च्व:गु खँ न्यने मनंनि ।

नेपालभाषा काव्यया इतिहासय् न्हापा महाकाव्य च्व:गु सीमदुनि । सिद्धिदास नेपालभाषाया न्हापांम्ह महाकवि ख:, तर वयक:या महाकाव्य "सिद्धिरामायण" किष्किन्धाकाण्ड (१०८७) छगू त्व:ता मेगु पिकाय्गु खँय् सुयां च्यूता: मदु । नेपालभाषाय् च्वसापासा, नेपालभाषा परिषद्या इलय् थ्व पिमदन, आ: नेपालभाषा एकेडमी दत नं थुखेपाखे ध्यान मवंनि ।

सिद्धिदासं नेपालभाषाय् १०४० ज:ख: "राग गजल कौवाली" (माइक्रोफिल्म ल्या: ई १४४६/२१) पर्चा पिकया: गजल साहित्यया शुभारम्भ यानादिल ।

सिद्धिदासं नेपालभाषाय् समस्यापूर्ति याय्गु परम्परा नं स्वन । वय्कलं ब्यूगु समस्या "मालिनीया प्रसादं" पूर्ति याना: ख्वपया कवि कविया शिष्य रत्नभक्त जोशी (१०१३-१०२३ लिपा) छपु बांला:गु कविता १०४१ पाखे च्वयादीगु दु । उकियात लिपा वैकुण्ठप्रसाद लाकौलं व अनंलि फत्तेबहादुर सिंह, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, ठाकुरलाल मानन्धर व पूर्णबहादुरपिंस नं पूर्ति या:गु पिदंगु दु । (चित्तधर हृदय - झीगु साहित्य, १०७४ : ६७-६९) नेपालय् समस्यापूर्तिया परम्परा मोतीराम भट्ट (९८६-१०१६) स्वंगु ख: । भट्ट स्वयां दच्छिं जक क्वकालिम्ह सिद्धिदास उगु पिदंगु मोतीमण्डली दुथ्या:गु खँ आ:तक सी मदुनि, तर लिपा पिदंगु जोग-मण्डली (१०३०-३६) या कविसभाय् सिद्धिदासयात दक्वसिबय् उच्च थाय् विया: "मालिनी प्रसाद" समस्यापूर्ति उगु मुख्य संग्रह शुरू यानात:गु दु । (शरच्चन्द शर्मा भट्टराई - जोगमण्डलीका कवि र कविता । काठमाडौं : पिल्ग्रिम्स् बुक हाउस, २०५२) उगु संग्रहस २५म्ह कविया २२० कविताय् ७१४ सिल: दु, उकी दक्वसिबय् न्हापां सिद्धिदासया समस्यापूर्ति बियात:गु दु ।

थ्व फुक विचा: यायेबले सिद्धिदास अमात्ययात नेपालभाषाय् गुलि च्वछाइगु ख: उलि ज्याखँ जूगु मदुनि धैगु सी दु । दक्वसिबय् न्हापां सिद्धिदासया कृति फुक पिकायेपाखे न्ह्या:वने मा:गु दु, अनंलि मा:गु अध्ययन-अनुसन्धान जुइगु लँपु चाली ।

(नेसं १११६ कौलाथ्व ६/ ई. १९९६ अक्टोवर १८)

२५. चित्तधर 'हृदय'या नेपालभाषा साहित्यया जात:

चित्तधर 'हृदय' (नेसं १०२६–११०५)या नेपालभाषा वाङ्मय मुना नेपालभाषा साहित्यया जात: (यँ नेपालभाषा परिषद्, १०९१) नेपालभाषाया निग (नी) "जग" ख: । सफूया पिका: पाखेंस थुकिया संकलन काल सांकेतिक भाषां कनात:गु दु –

"वैत तंका: तिनि वैत लुइकुम्ह" कविं ५ दँ तक वैत हे मामां ल्वीका: ह:गु थ्व "नेपालभाषा साहित्यया जात:" ज्वना: छिकपिनि न्ह्य:ने वय् दया: जिमित अत्यन्त लय्ता व: । (पौ ग)

चित्तधर 'हृदय'या 'व' वय्कःया जहान ज्ञानप्रभा खः । नेसं १०८०स जहान मदुसेंलि महाकवि 'हृदयं' काव्य सिर्जना बांलाक याय् मफत । थ्व वियोग व्यथा कयाच्वंगु न्यादँ (१०८०–१०८५) वय्कलं पुलांगु वाङ्मय मुनेज्या यानादिल । वय्कलं थ्व स्वयां न्ह्यो भीगु साहित्य (१०७४) पिकया: आधुनिक नेपालभाषाया इतिहासया मू मू खँ तत्कालीन प्रतिभातय् परिचय च्वया: न्ह्यथना दीधंकुगु खः ।

चित्तधर 'हृदय' व वय्कःया समकालीन नेपालभाषा साहित्यकारतय्सं थासा आखलं नेपालभाषा प्रकाशन जुसांनिसेंयात नेपालभाषाया आधुनिक काल व नेपालभाषा ल्हातंच्वया युगयात नेपालभाषाया पुलांगु काल नालादी । थ्व हे कारणं थुगु जातः सफुती दक्वसिबय् लिउ नेपालभाषाया प्रकाशनया दसु 'विज्ञापन' (स्तोत्र समुच्चयम्, १०२७) बिया: क्वचाय्कातःगु दु । नेपालभाषा त्रिभुवन विश्वविद्यालयय् ब्वंकेगु भ्वलय् नेपालभाषा प्रारम्भिक मुद्रण ईया साहित्ययात "पुनर्जागरण काल" धयाहल व लिपा माध्यमिक कालया परिकल्पना ब्वलन ।

चित्तधर 'हृदय' जुपिनि पालय् माध्यमिक कालया परिकल्पना नेपालभाषाया इतिहासय् पिमदंनि ।

थुगु जातः सफुती 'हृदय'जुं नेपालभाषाया रचनात्मक व सिर्जनात्मक नितांयात वाङ्मय मधासें साहित्य नालादीगु दु । "पिका: पाखें"स 'जातः' नां छूगुया छुमां बियातःगु दु –

"जिमिसं बांलाक हे स्यू भाषा साहित्यया जोशी जुयाच्वंपिं छिकिपिं विद्वान् आलोचक व अन्वेषकपिंसं थ्व जातः प्वीका: भी मांभाय्– नेपालभाषा साहित्यया दिन दशा व न्हापा जुयावंगु फलाफलया विचा: याना: आः लिपा छु गथे ज्वी, उकियात भी नेपालभाषाभाषीपिंसं छु छु शान्ति स्वस्ति, फाय्केफीके याय्माःगु दु बांलाक, ध्वाथुइक कना: भी नेपालभाषा साहित्ययात विश्वया मेमेगु भाषा साहित्यया भ्रोलय् थने यंकेगु कुतः याना दी ।" (पौ ग) चित्तधर 'हृदय'जुं सम्बन्धित विषयया सकतां अर्थ थ्वीकेभनं 'जातः' खँग्वः छ्यलादी । न्ह्यथना सफू नेपालभाषा वाङ्मयया धुकू खः । वय्कलं थःगु आत्मकथाया नां जिगु जातः (१०२६–१०७९) च्वयादीगु दु । जातः खँग्वलं नेपालभाषाय् मेमेपिंसं नं थःगु सफूया नां छूगु दु ।

न्ह्यथना नेपालभाषा वाङ्मयया जातकय् नेसं १०८५ तक पिदंगु नेपालभाषाया पुलांगु वाङ्मयया सकतां विषय अभिलेख, प्याखं, बाखं, लिखतया दसु थुकी साभार दुथ्याकुगु दु । अबले अभिलेख संग्रह, वीर पुस्तकालयया सूची, पुरातत्व विभागया प्रकाशन, पूर्णिमा, संस्कृत सन्देश आदिस नेपालभाषा वाङ्मय पिदनाच्वंगु खः । थुकी फक्व विदेशी प्रकाशनपाखें नं ज्वलं मुंकुगु दु ।

थुगु सफूया विशेषता चित्तधर 'हृदय'या थःगु संकलन, नेपालभाषा परिषद्या स्रोतं जक मखु थः पासाभाइ, म्हसिक्व ताक्वसिके दुगु अभिलेख ग्रन्थया उपयोग नं थुकी जूगु दु । दक्वसिबय् तःधंगु ज्या थुकी ल्हासा–सँदेय् सम्बन्धी महत्पूर्ण अभिलेख विभिन्न स्रोतं मुंकेगु ज्या जूगु दु ।

चित्तधर 'हृदय' जुं थुगु ग्रन्थया विशेषता म्हसीकेत छगू न्ह्यखँ "नेपाल भाषा साहित्य" नं च्वयादीगु दु । वयूकलं थी थी छ्यं छुनां उकीयात थ्वीकादीगु दु– साहित्य, प्रत्याहार, वाक्यांश व उखान, लोकगीत, लोकबाखं, सिजःपौ व शासन, तालपत्र–भुर्जपत्र, भों व लुँ वहः आखः, नेपाः आखः, मे व सिलः, गद्य साहित्य ।

चित्तधर 'हृदय'जुया पुलांगु वाङ्मय ब्वँज्याया स्वीदँ दुने हे थुकियात त्रिभुवन विश्वविद्यालयय् छगू स्वतन्त्र विषयकथं ब्वनेज्वलनय् दुथ्यात । थ्व 'हृदय' जुया हे न्ह्यथना जातःया निगय् दंगु नेपालभाषा वाङ्मयया इतिहासया छखा छैं खः ।

(नेसं ११२७ बछला/ईसं २००७)

२६. आधुनिक काव्य

खयूत ला नेपालभाषाय् न्हू कविता लिपा हे तिनि शुरु जुल, तर थौंकन्हय्या कविता धाय्बले छुं दँ जक काय्गु ल्वःगु खँ मखु, अले थ्व 'आधुनिक' धैगु खँग्वः हे नं विवादास्पद । थ्व प्रसंगय् माध्यमिक कालय् पुनर्जागरण वयाः लिपा हानं मेगु जागरण कारागारकालय् वःगु तथ्ययात नं ल्वःमंके मज्यू, नापं नेपालभाषाया शास्त्रीय परम्पराकथं जक बाः वयाच्वंगु काव्य-खुसिं थ्व इलय् मेकथं लँ ह्यूगु खँयात नं स्वीकार मयास्य मगाः, यद्यपि व लँपु नं थौंकन्हय् चीब्या व पुलांपहःगु ज्वी धुंकल । च्वय् च्वयागु विविध कारणं भ्कीसं धाय्माः कारागार-कालनिस्यं नेपालभाषाया आधुनिक काल शुरु जुल । बरु भ्कीसं थथे धाय्फु नेसं १०६१ निस्यं नेसं १०८३ तक पूर्व आधुनिक काल खःसा नेसं १०८४ सं सरासु सफुलिं 'श्रेष्ठ सिरपाः' त्याकुसानिस्यं उत्तर आधुनिक काल वा अत्याधुनिक अथवा न्हू कविताया काल शुरु जुल । थथे ह्यूपाः याकनं वःगु कारण खः संसारया साहित्यिक गतिविधिया शीघ्र पगति व उकिया सम्प्रेषन, अले नेपालभाषां नं व न्हूपहःयात युगीन चेतनाया लागी ग्रहण याय्माःगु ।

नेसं १०६० कौलानिस्यं नेसं १०६१ (विसं १९९७)या पोहेलाया दुने नेपाःगाःया शैक्षिक, सामाजिक व राजनैतिक ज्याय् सना जूपिं ल्याय्म्हतय्त ज्वनाः यंकुगु छगू ऐतिहासिक घटना जुल । थ्व काण्डय् नेपालभाषाया खुम्ह च्वमिपिं नं लात । कारागारय् दुने न्हापा नेपालभाषाय् च्वय्गु यानाच्वंपिं चित्तधर 'हृदय' (१०२६), फत्तेबहादुर सिंह (१०२२), सिद्धिचरण श्रेष्ठ (१०३२) व कवि प्रतिभा दुपिं धर्मरत्न 'यँमि' (१०३५), केदारमान 'व्यथित' (१०३५) व हरिकृष्ण श्रेष्ठ 'भ्कोछैं (१०३९) नापलात । न्हापायापिं स्वम्हेसिनं लिपायापिं स्वम्हेसितं ग्वाकल । थ्व ज्याय् छाय्पीगु ज्या चित्रकलाया माध्यमं कलाकार चन्द्रमान मास्कें (१०३०)

याना: कारागारयात 'काव्य-साधनागार' (वैद्य २०२९:४) नालादिल । थुबले छथ्व: साहित्यिक समुदाय दुने थथे काव्य-साधना यानाच्वंसा पिने राजनैतिक समुदाय छथ्व:यात राणा-सरकारं नेसं १०६१ पोहेला २६स शुक्रराज (१०१३-१०६१) यात मतली, धर्मभक्त (१०२९-१०६१यात पोहेला २९स सिफलय्, दशरथ चन्द (१०२३-१०६१) व गङ्गालाल (१०३८-१०६१)यात सिला १स शोभाभगवती शहीद याना: जनतायात ख्यानाच्वन । 'सन्तानब्वे सालया पर्व' धका: प्रशिद्ध थ्व घटना नेपा:या राजनैतिक इतिहासय् त:ग्व: आखलं च्वया त:थें नेपालभाषा साहित्यया इतिहासय् थ्व कालकोठरीं ज्वना व:गु महाकाव्य, चिनाखँमुना, खण्डकाव्य व बाखंपुच: सफू चिरस्थायी व चिरस्मरणीय क्वस: सिद्ध जूगु दु । थ्व जागरणयात माध्यमिक कालनाप स्वापू तया: खँल्हाय्गु ख:सा ईश्वरानन्दजु (१०४७) या शब्दय् धाय्फु -"थ्व फुक्क प्यंग: थां नीस्वंगु युगं बिउगु सिरपा: ख:, इमिसं ह्वला थकूगु चेतनाया दसु ख: ।" (१०८६:२१)

नेपालभाषाय् आधुनिक काल शुरु जुसांनिस्यंया काव्यिक गतिविधि स्वय्बले पूर्व आधुनिक कालय् काव्य-क्षेत्रय् केन्द्रीय व्यक्तित्वया रूपय् खनेदुपिं चित्तधर 'हृदय', सिद्धिचरण श्रेष्ठ व केदारमान 'व्यथित' स्वम्ह ख: धका: भ्धीसं कमलप्रकाश मल्लजु (१०५६) या विचा:यात स्वीकार याय्मा: । दुर्गालालजु (१०५७)या लिसं (१०८०) या सम्पादन याय्गु प्रसंगय् भ्धीगु न्ह्योने 'न्ह्यज्वलं' न्ह्यथंबले थ्वय्क:पि स्वम्हेसिगु चर्चा वय्कलं यानादीगु ख: । वय्कलं धैदीथें चित्तधर 'हृदय'जु (१०२६)या गीति-कविता शास्त्रीय परम्पराया दुने हे न्ह्यानाच्वंगु दु, मेकथं धा:सा "चित्तधरजुया काव्यलोकय् शास्त्रीयताया शिष्टता, वस्तु-तत्वया सनातनता, नैतिक गाम्भीर्यया बोभ्ध दु ।"(पौ घ) सिद्धिचरण (१०३२)जुं धा:सा "भाव-सघनता, भाषा-लालित्य व विशुद्ध काव्यया स्वरूप ज्वना: मेगु हे प्रवृत्तिया प्रतिनिधि यानाच्वंगु दु ।" (व हे) हानं व्यथित (१०३५)जुया काव्यिक विशेषता ख: - "सामाजिक सजगता, दार्शनिक परम्पराया बौद्धिक वजन, भाषाया तीव्रता व भावया चुस्तता ।"(व हे)

माध्यमिक कालया काव्य-परम्परानाप स्वापू तलधा:सा खास याना: चित्तधर 'हृदय'जु कवि सिद्धिदास (९८७-१०५०) व योगवीर सिंह (१००६-१०६२) या अनुसेवक खनेदु, यद्यपि वय्क:पिं निम्ह न्ह्याम्हं कवितय् प्रेरक ख: । सिद्धिचरणजुया अग्रजया रूपय् वैकुण्ठप्रसाद लाकौल (१०२६) खनेदु (लुमंकेबह: जू -"वैकुण्ठप्रसाद लाकौलजुयागु 'बुद्धधर्म व नेपालभाषा' पत्रिकाय् प्रकाशित जूगु बुद्ध-स्तुति, ह्वय्त्यंगु स्वांयात व वसन्तवाणीयात पाश्चात्य साहित्यया प्रभावं ह:गु रोमानीवादी कविपिनिगु विश्वव्यापी प्रवाहयात भ्धीथाय् देशय् न्हापालाक दुचाय्कुगु धाय्मा: ।" (सिद्धिचरण श्रेष्ठ - भूमिका । बुद्धधर्म व नेपालभाषा मुना नेसं १०९२, पौ २२) अले फत्तेबहादुर सिंह (१०२२) वय्क:या समाज थकाय्गु कविता स्वय्बले ('बांमला:गु चाल'- बुद्धधर्म व नेपालभाषा,

रोमानीवादयात सिद्धिचरणजुं विशुद्ध गीति-तत्वं न्ह्याकादिल । इमान्दारपूर्वक अभिव्यक्त याय्‌गु आत्मालोचनाय् सामाजिक अवस्थाया किचः क्यनीगु, न्हियान्हिथंया साधारण खँयात कविताय् थाय् बीगु सरल भाषां कोमल कल्पाना याय्‌गु वय्‌कःया कविताया विशेषता खनेदु । केदारमान 'व्यथित'जुं लिपा माध्यमिक कालय् खनेमदुनिगु पक्षयात ब्वलंकादिल ।

धात्थें खः चित्तधर 'हृदय'जुं नेपालभाषाय् शास्त्रीय परम्परायात म्वाकाः तय्‌त थःम्हं जक मखु थःगु शिष्य-मण्डली हे तयार यानाः तःब्याःगु थाय् काःगु दु । वय्‌कःया परम्पराय् जक वना थःगु व्यक्तित्व निर्माण मयाःपिं कविपिं उल्लेखनीय मजुया वने धुंकल । वय्‌कःया परम्पराय् थःगु नु छुं विशेषता धर्मरत्न 'यँमि' (१०३५-१०९५), प्रेमबहादुर कसाः (१०३७), हरिकृष्ण श्रेष्ठ (१०३९), भैरवगोपाल वैद्य (१०४३-१०६८), नारायणदेवी (१०५५) आदि कविपिसं तन । गिरिजाप्रसाद (१०५३)जु शुरुइ थ्व परम्परायाम्ह खःसां लिपा वय्‌कः न्हू लँय् नं वनेत स्वयादीगु दु । नेपालभाषा साहित्यया लागी उल्लेखनीय न्हूगु खँ 'हृदय'जुं ब्यूगु नेपालभाषाया न्हापांगु मौलिक महाकाव्य सुगत-सौरभ (१०६९) व बाखंपुचः खुपु बाखंचा (१०६७) खः । थ्व त्वःता मेमेगु खँय् नं आधुनिक नेपालभाषा साहित्यया वय्‌कः स्रोत खः ।

सिद्धिचरण श्रेष्ठजुया अनुयायीपिं अपाय्‌सकं खनेमदु, तर वय्‌कःया अनुशरण याःगु खनेदुम्ह छम्ह हे दुर्गालाल (१०५७) वय्‌कः थः हे थें च्वन्ह्याम्ह जुया पिदन । दुर्गालालजुं वय्‌कःया पाखें इमान्दारपूर्ण अभिव्यक्ति, सामाजिक पात्रया चित्रण थ्वीक व मनय् थीक याय्‌गु आदि गुण ग्रहण यानादिल । अभ्म वय्‌कःया स्वयां अपो बांलाक गीति-प्रवाहय् वय्‌कल कविता च्वयादिल । गीतिकवियां लिपा दुर्गालालजु गीतकार हे जुयादिल, वय्‌कःयाके लौकिक पक्ष अपो ब्वलन । सिद्धिचरणजुं कारागारय् च्वःगु सीस्वां (१०७०) व अन वने न्ह्यो व पिहाँ वय्‌धुंकाःया फूस्वां (१०८०) संग्रहय् दुथ्याःगु कविताय् वय्‌कः युगीन सः व स्वरूप जुयाः न्ह्यब्वः वय्‌त कुतः यानादीगु दु । नेपाली विहार (१०५९) य् दुथ्यानाः कारागारय् लाःवंगु वय्‌कःया स्वपु कविता, खास यानाः "वर्षा" नेपालीभाषाय् नं अप्पो चर्चित प्रसङ्ग खः ।

कारागारय् वने धुंकाः कवि जूम्ह अले थःगु कवित्वंयात चन्द्रकला थें ब्वलंकुम्ह कवि 'व्यथित'जु थःगु स्वतन्त्र काव्य-धाः न्ह्याकादिल । कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान (१०४६)जुया विचारय् ला 'व्यथित'जुया ख्वबिं प्याःगु म्ये (१०६७) निस्यं तिनि नेपालभाषाय् आधुनिकता वल । (प्रधान २०२९:२३) थ्व कविता-संग्रह व वय्‌कःया मेमेगु सफू प्रतिक्षा (१०६६) व दिवस-चित्र (१०६७) सफुलिं नेपालभाषाय् न्हूगु छायाबादी कविताया प्रवाह हल । अंग्रेजीया सनेट (भिंप्यभ्वःया कविता) वय्‌कःया छ्वास (१०७३) य् तत्कालीन समाजया सजीव चित्र क्यनातःगु दु । वय्‌कःया कविताय् माधुर्य दु, सौन्दर्य दु अले आलङ्कारिक जू । सामाजिक अव्यवस्था व असमानताया मार्मिक चित्रण नापं न्हूगु दय्‌केगु,

हिलेगु आशा वय्‌कःया कवितायु खनेदु । कविया उपनां 'व्यथित'या अर्थ खः मानव व्यथा स्वयाः मिखायु ख्वबि तयाच्वंम्ह तर नैराश्यं मकायुकुस्य सिकःमिया रन्डां थें समाजयात पिचुकेत प्रयत्नशील । माधवलाल कर्माचार्यजु 'व्यथित'जुया काव्य-ख्यः अप्पो चकंकादिल । वय्‌कलं थःगु कवितायु जीवन व जगत्‌या सूक्ष्म अध्ययन यानादीगु खनेदु । चित्तरञ्जन नेपालीजु (१०५१) याके वय्‌कःया परम्परायु खनेदुगु कोमलता, भावुकता व सामाजिक सजगत खनेदु तर 'व्यथित'जुयाके थे नेपालीजुयाके कलात्मकता व क्वातुगुपन मदु । तीर्थराज तुलाधरजु (१०४५) नं व्यथित-परम्परायु ब्वलंम्ह छम्ह जागरूक कवि खः ।

धर्मरत्न 'यमि' (१०३५-१०९५) जुं मुक्तक कवितात उस्त च्वःगु खनेमदु । वय्‌कलं भीत महाकाव्य व खण्डकाव्यत बियादिल । मेगु वय्‌कलं मचा व गद्य कविताया सफूचा न्वाखं पुचल (१०७१) नं वियादीगु दु । वय्‌कः नेपालभाषाया ऐतिहासिक व सामाजिक उपन्यासया नं च्वमि खः । नेपालीभाषायु नं वय्‌कलं विविध सफू च्वयादीगु दु । बौद्ध साहित्यया विशेष अध्ययनं वय्‌कःया कृती नं थुकिया प्रभाव अप्पो दु । वय्‌कःया कवितायु वर्णनात्मकता व सौन्दर्य तत्व नापं अनुभूतिया तीव्र-सत्य प्वंकेगु कुतः जूगु दु ।

प्रेमबहादुर कसाजु (१०३२) समाजया उपेक्षित पक्षयात कलात्म ढंगं चित्र च्वयाः क्यनेथें न्ह्यब्वयादिइ । वय्‌कःया थ्व प्रवृति बाखनयु नं खनेदु । नेपालभाषाया पुलांगु कविता मुनाः पिकायुगुली वय्‌कः मानदास तुलाधर (१०२१-१०९५) यां लिपा अप्पो देन ब्यूम्ह अन्वेषक खः । वय्‌कलं नेपालभाषाया विभिन्न विधा छायुपिइत कुतः यानादीगु दु ।

भैरवगोपाल वैद्य (१०४३-१०६८)जुं थःगु कवितायु सूक्ष्म चित्रण यानादीगु दु । वय्‌कः छम्ह स्यल्लाम्ह निबन्धकार नं खः । वय्‌कलं नेपालभाषायात ब्वलंकेत थः पासा रत्नध्वज जोशी (१०३६) आदिपिंनाप पुचः मुनाः यँयापिं मुख्य साहित्यकारतयुत कारागारयु स्वथनाः तःबले यलयु ल्हाःतंच्वया लयुपौ नेपाल नेसं १०६४ बछलानिस्यं १०६५ चौलातक दच्छि पिकयाः च्वमितयु पुचः हे तयार यानादिल ।

व हे पुचलयु लाःम्ह छम्ह खः सत्यमोहन जोशीजु (१०४०) । वय्‌कलं नेपालभाषायु महाकाव्यनिस्यं कयाः खण्डकाव्य व मुक्तक रचना यक्वं च्वयादीगु दु । वय्‌कलं मेगु विधा प्याखं, बाखं व विविध विषययु ल्हाः तयादीगु दु । वय्‌कःया मुक्तक कवितायु गद्य व पद्य नितां पहःगु दु - उकी गद्य अप्पो खनेदु । वय्‌कःया कवितायु भाषानुराग, नेपालभाषा-सेवी व नेपाल-संस्कृतिप्रति विशेष मतिना क्यनेगु आतुरी खनेदु । नेपालीभाषाया नं वय्‌कः स्वकःतक मदन पुरस्कार त्याकुम्ह नां जाःम्ह च्वमि खः ।

माधवलाल कर्माचार्यजु (१०४७) नेपालभाषाय् छगू हे बाखंपुचः थःछ्यँ (१०७८) च्वयाः नं ख्वस-ल्वहँ जुयादीगु दु। वय्कःया मेगु पक्ष खः कविता - गद्य व पद्य नितां व म्ये च्वय्गु। वय्कलं कविताय् जीवन व समाजया शास्वत न्ह्यसःया लिसः मालेगु ज्या यानादीगु दु। नेपालय् नेसं १०७१ (विसं २००७) सं वःगु न्हूगु ह्यूपालं हइ धकाः परिकल्पना याःगु आशानुरूप विकास मजूगुलिं जुयाः हालाजूपिं कवितय् बथां मध्यय् वय्कः नं छम्ह खः।

नेपालभाषाय् न्हापां बच्छिति गद्य कविता नं तयाः सफूचा न्वाखँ पुचल (१०७१) धर्मरत्न 'यमि'जुं पिकया दीगुली चित्तरञ्जन नेपालीजु (१०५१) मुक्कं गद्य कविताया न्हापांगु सफू प्रतिक्रिया (१०७८) पिकयाः व पिदंगु दँया श्रेष्ठ सिरपाः नं त्याकादिल। (लुमंकेबहः जू–लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाजु (१०२९-१०७६) नेसं १०६६ थिलाय् राणा प्रधानमन्त्री पद्मशमशेरया स्तुति च्वःगु नवभाषोद्‌गार (शारदा, वर्ष ११, अक ६-८, पौ ९७-१०३) य् गुंगू मध्यय् छगू भाय् नेपालभाषाय् स्वतन्त्ररूपं गद्य कविता च्वयातःगु दु। मेगु थथे–संस्कृत, नेपाली, हिन्दी, बंगाली, उर्दू, अंग्रेजी, फ्रेञ्च व जर्मनी।) वय्कः न्हापां नेपालभाषाया कविता-ख्यलय् मां-लुमंका (१०७०) शोककाव्य ज्वनाः दं भ्फाःगु खः। वय्कःया गद्य कविता पुचः नेपालभाषाय् अभाव जुयाच्वंगु अनुभव यानाः च्वःगु खः, व नेसं १०७१या नेपाःया ऐतिहासिक क्रान्तिं लिपा वःगु जागरणया छगू लबु खः। च्वय् न्ह्यथनागु शोककाव्य व गद्य कवितापुचः स्वयां नेपालभाषाया लागी वय्कःया विशेष देन खैय्यामया रूवाई (१०७७) या हिला (अनुवाद) खः। थ्व व हे नांदंम्ह पर्सिया देय्या कवि उमर खैय्याम (ई. १०५०-११२३)या रूवाईयात - Rubaiyat- अरब देशय् प्रचलित प्यभ्वःया कविता) हिला खः। थ्व सफुलिं खैय्याम-दर्शन नेपालभाषाय् हा कयाः वांलाक ब्वलन। थ्व सिमाया वाउँगु हः खः गिरिजाप्रसादजुया हाई हाई रे थ्वँया बात्चा (१०८५), अले ह्याउँगु सि खः दुर्गालालजु (१०५७)या पीजा (१०८७)।

नेपालभाषाय् क्वातुक कविता च्वइपिं कवयित्रीपिं अपाय्सकं मदुगु इलय् नारायणदेवीजु (१०५५) कोमल, भावपूर्ण, लयात्मक कविता च्वयाः मनू मनूया हृदय सालादिल। वय्कः मोतिलक्ष्मी उपासिका (१०२९)यां लिउ न्ह्यज्याम्ह पूर्व आधुनिककालीन कवयित्रीमध्यय् बांलाक ह्वःगु छफ्वः स्वां खः। वय्कःया मुखू-स्वां (१०७८) मिसा-च्वमिं च्वःगु न्हापांगु सफू खः।

दुर्गालालजु (१०५७) नेसं १०७५ निस्यं नेपालभाषाया कविताया साधनाय् लीन जुयाच्वंम्ह सशक्त कवि खः। वय्कः पूर्व आधुनिक कालया लिच्वः खः, गुम्हस्यां समयानुसार थःत हिलाः वौद्धिक व सामाजिक सजगताया समानतां न्हु कविपिंनाप नं पासा जुयाः पाचिनाः नेपालभाषाया आधुनिक काव्य-ख्यःयात तब्याका वनाच्वंगु दु। भ्फसुका (१०७७)य् खास मतिनाया कवि व समाजया चित्रकार जुयादीम्ह वय्कः लिसं (१०८०)स जीवन, प्रकृति व समष्टिया नं

गायक जुयादिल, अनं ल्यू वय्कःयात सामाजिक स्थितिं लुंबुं-वहबुं (१०९९ निकः)या व सर्गः सिबे नं धरती नमिंग्वः (१०८८)या नं म्ये हाय्कल । इलं वय्कःयात मस्तय् लागी छुं न्ह्याइपुगु कविताया सफू नं च्वकल । वय्कलं निमन्त्रणा (१०८९), बिहाँचुलि (१०९०) थें ज्याःगु मनूतय्त जुरुक-जारुक थनीगु म्येंहनाप्याखं जक मखु गद्य हे छुं छधाः प्याखं नं च्वयाः स्वमितय्त प्याकुतिं न्याःगु दु । नेपालभाषाया अथक कवि, गीतकार व एकाङ्कीकार वय्कः कविताया मिप्वाः ज्वनाः धात्थेंम्ह नेपाःमि व थःगु नेपाः माःजुयाच्वंगु दु ।

सक्वय् कविताया ल्हाःतंच्वया न्हिपौ (न्ह्यलुवा, १०९२) तक पिकाय्त उत्साही गिरिजाप्रसाद जोशी (१०५९) व नेपालभाषाया लागी यक्व हे हालाः सनादीम्ह व्यक्ति खः । वय्कः व हरेक विधाय् ल्हाः तयादीम्ह ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्यजु (१०४७) पूर्व व उत्तर आधुनिक कालया लुखाय् दनाच्वंपि कविपिं खः । वय्कःपिसं न्हापा पूर्वपाखे पलाः च्वय्काः लिपा उत्तरपाखे नं छुं पलाः न्ह्याकादिल । वय्कःपिसं न्हापा छ्यूगु पलाः अप्पो स्पष्ट खनेदु, लिपाया अपाय्सकं सीमदु । ईश्वरानन्दजुया उपन्यासकार, नाटककार, निबन्धकार, आलोचक व भाषाशास्त्रीया नं व्यक्तित्व दुगुलिं थुकिया तेजं वय्कःयाम्ह 'कवि' नेपालभाषाय् बांलाक ब्वमलन । भिंच्यादँ न्ह्यो पालिख्वाँय् (१०७९) ज्वनाः नेपालभाषा कविता-ख्यलय् पलाः तःभ्राःम्ह थ्वय्कः उपन्यास-ख्यलय् नं दुहाँ भ्राःगु दु ।

नेपालभाषा-कविताया खुसिया धाःच्वय् धयाथें चित्तधर 'हृदय'(१०२६), सिद्धिचरण श्रेष्ठ(१०३२) व केदारमान 'व्यथित'जु (१०३५)पिसं न्ह्याकुगु स्वया मेकथं मेगु लं न्ह्यानाच्वन । थ्व खँयात लिपा विस्तारं फुकसं स्वीकार यायां वन । थथे पूर्व आधुनिककाल (१०६१-१०८३) नीस्वदँ हे लिपा कविताया इतिहासय् मेगु ह्यूपाः वःगु भ्रीगु लागी साप हे खुसिया खँ खः । नेपालभाषा प्राचीन कालंनिस्यं पूर्वीय व थःगु पहःगु गेय तत्व अप्पोगु मल्लकालीन काव्य-परम्पराया लँय् हे जक लुसुलुसु वनाच्वंगुली माध्यमिक कालया अन्तिम इलंनिस्यं पश्चिमी प्रभाव नं दुस्वः वयाः थुकिया काव्य-ख्यः तब्याःगु दु । पूर्व आधुनिक कालय् वयाः नेपालभाषाया कविपिसं यूरोपीय व भारतीय साहित्यं यक्व खँ थ्वीकाः नेपालभाषायात न्ह्यज्याकल । थ्व हे न्ह्यज्याःपहःनाप न्ह्याना हे थौंकन्हय्या कविपिसं विश्व-साहित्यया ईश्वीया नीगु शताब्दीया साहित्य-धाः नापलाकेत सफल जुल । नेपालभाषाया कवितां नं आः विश्वया विकसित साहित्य थ्यनाच्वंगु आधुनिक कविताया युगय् पलाः तल, अभ्र धाय्फु नेपालभाषां नं उत्तर आधुनिक कालंनिस्यं विश्वया आधुनिकतम साहित्यिक-स्तरय् ब्वतिकाल तर थथे ब्वति काःगुलिं जक हे नेपालभाषा साहित्यया विकास जुल धैगु भाःपी मज्यू, भ्रीसं व प्रतिस्पर्धात्मक प्रतियोगिताय् सिरपाः त्याके फैगु रचना नं सृजना याय्माःगु दु । धात्थें ला नेपालभाषाया थ्व न्हूगु आधुनिक युग नसंचा हे तिनि, थुकियात सुथ व

न्हिनय् ब्वलंकेत भ्गी च्वनाच्वनागु भूगोलया अवस्था वांलाय् मानि, दुने च्वंम्ह मनू पिब्वय्गु लुखा प्यखेरं चाय् मानि । पत्रिकाया सीमितता व भाषाया अव्यापकता नेपालभाषा साहित्यया विकासया पँ जुयाच्वंगु दु ।

आः भ्गीसं थ्व युगया न्ह्यज्याःपिं कविपिंबारे छु खँ न्ह्यथने । "इलं ल्हाकथं ह्यूपाः हय्गु सन्दर्भय् थ्व न्हूगु इलय् न्हूकथं भाव प्वंकेगु पहः पिकयाः 'सरासु'या लेखक पूर्णबहादुर वैद्य व ममेपिं कविपिं आनन्द जोशी, बुद्ध साय्मि, योगेन्द्र प्रधान व श्यामसुन्दर सँयजुपिं पिदन ।"(जोशी १०९०:४) थ्वय्कःपिसं नेपालभाषा कविताय् न्हू युगु हल धाय्बले भ्गीसं थ्वय्कःपिसं न्हापायापिसं स्वयां न्हूगु खँ न्ह्यथने हःगु खँ क्यनेगु आवश्यक जुइ । थ्व आवश्यकता ला भ्गन् नेपालभाषाय् थ्व ह्यूपाःयात मान्यता मबीपिं आःतकं छथ्वः दनिगुलिं नं जू । मेगु खँ गुलिसिनं रूप, वस्तु व स्रष्टा न्हूगुयात हे न्हू कविता भाःपिया च्वन तिनि । थ्व फुक्क कारणं थन न्हू कविताया खास खास स्वरूप न्ह्यथने आवश्यक जू । व खँ न्ह्यथनेत जिं थन नेपालभाषाया हे आधुनिक कविताया आलोचक व कविपिनि धापूया बः काये, गुगु थथे खः -

कृष्णचन्द्र प्रधानजुं धैदी -

रूप व वस्तु निगुलिंया परिवर्तनं हःगु न्हूगु पहः, न्हूगु सम्वेदना, न्हूगु दृष्टि व न्हूगु यथार्थया समष्टिरूपयात न्हूगु कविता धाय्माः । न्हूगु कविता खालि शैली मखु, खालि विचार मखु । थ्वइगु हा जीवन खः, चो खः थौंतकया दुने मनुखं याःगु उपलब्धि ।(भूमिका - सरासु, नेसं १०८७, पौ x)

सुन्दरकृष्ण जोशीजुं थ्वीकल -

वर्तमानप्रति असन्तोष, थौंकन्हेया दुर्व्यवस्थाप्रति सजगता न्हू चिनाखँया खास विषय थें जुयाच्वन । (जोशी १०९०:८)

कमलप्रकाश मल्लजुं कनादी -

न्हू स्थितिया सर्वाङ्गीन सजगता (Inclusive Consciousness) हे जक न्हू न्हूगु अभिव्यञ्जनात्मक प्रयोगयात ग्वाकै । (मल्ल १०८७:३८)

इन्द्र मालीजुं च्वयादी -

न्हूगु कविता बुद्धितत्वं (Intellectuality) ज्या यानाच्वंगु यथार्थपरक खः । उकिं हे न्हूगु कवितां नुगःयात जक मखु बुद्धियात नं छकः कुला बिइ । (माली १०८७:५)

पूर्णबहादुर वैद्यजुया धापू दु -

धात्थें ला थौं साहित्यय् आधुनिकताया चिं हे पुलांगु राजनैतिक, धार्मिक, नैतिक आदि सामाजिक मान्यता रुढिगत आस्थाया विरुद्धया सः खः, गुगु परम्परागत

आस्थां वस्तुगत मूल्यं थौंया जीवनया समस्याया जटिलतायात ब्वयमफुत, वया समाधानया लँ क्यने मफुत । (रंजितकार १०९३:४)

बुद्ध सायमिजुया विचा: दु -

थौंया मिखा धैगु हे थौंया फुक्क बौद्धिक विधाया प्रभाव पिज्वःगु मंका चेतना खः । (सायमि १०९५:१७ ।

थथे हे याना: मेमेपिं आलोचक, कविपिसं न्हू कविताया विषयय् थःगु मंखना प्वंकुगु दु । प्रसंगवश थन कनेमाःगु खँ छु दु धाःसा जनकलाल वैद्य (१०५४) जुं "नेपालभाषाया आधुनिकता जाःगु कवितात" (नेपालभाषा पत्रिका, तपंपौ, नेसं १०९२ ञला, पौ ३६) धका: च्वयादीगु ताहाकःगु च्वखँय् क्यनादीगु आधुनिकताया न्ह्यथना खास यानाः पूर्व आधुनिक कालया आधुनिकताया अर्थय् जक मिले जू, थ्व न्हूगु आधुनिक कालया कविता अन बियातःगु परिभाषा स्वयाः छुं भचा अप्पो नं खः ।

नेपालभाषाया आधुनिक कवितासम्बन्धय् खँ पिहाँ वयाच्वंगु भ्वलय् थन नःलि कविता : छगू विवाद (१०८७)या प्रसंग न्ह्यथने माली । थ्व सफू भीगु सन्दर्भया न्हूगु कविताया विषय मखु, छायधाःसा थुकिया विवाद अवले पिहाँ वःगु खः, गबले न्हूगु कविता मचाछ्यँय् जीवन कयाच्वन । थ्व पूर्व आधुनिककालीन कवि व कविता, अले अबलेया आधुनिकता व आलोचनाबारेया वादविवाद खः । थुकिया विषय खः नेपालभाषा परिषदं (स्था. १०७१) नेसं १०७८स पिकाःगु नेपालभाषाया नःलि कविता । थ्व विवाद भी पत्रिकाय् न्हापां कृष्णचन्द्रसिंहजु (१०४६) 'नेपालभाषाया नःलि कविता' नांयागु विवाद पिकासेंलि शुरु जुल । थुकी ब्वति काःपिं रत्नध्वज जोशीजु (१०३६) व डा. कमलप्रकाश मल्लजु (१०५६) खः । थ्व वाद-प्रतिवाद जूगु ई खः - नेसं १०७९ कछलानिसें नेसं १०८० थिंलातक, भिंप्यला ।

मूल रूपं च्वय् विभिन्न च्वमितय् धापू बियागु हे न्हूगु कविताया रुपरेखा खः, तर उलिजक उकिया सीमा मखु । भी न्हू कविपिनि कविता ब्वना स्वयबले भीसं धायफु, धात्थेंगु न्हूगु कविताय् अभिव्यक्तिया क्वातुपहः दै, माःगु जक चीहाकलं यथार्थ खँ स्वाभाविक कथं कनातइ, गनतक धाःसा छगू वाक्य हे पूर्ण कविता थें च्वनी, छत्वाःचा खँ हे पूर्ण रूप थें च्वनी, अले छपु कविताया छकूचा अंशय् हे अनेक अर्थया रहस्य सुलाच्वनी । अभिव्यक्तिया थ्व दापुलिं कविया प्रौढता दायफु । थ्व हे दापुलिं भीसं धायफु - चित्तरञ्जन नेपालीजु (१०५०) या रूप व वस्तु न्हूगु खःसां अले नेपालभाषाया न्हापांगु गद्य कविताया पुचः खःसां वयकःया प्रतिक्रिया (१०७८)यात उत्तर आधुनिककालीन न्हू कविता धाय् मल्वः ।

जीवनयात समग्ररूपं अभिव्यक्त यायगु न्हू कविपिनि विशेषता खः । थज्यागु कविता नेपालभाषाया न्हू कविपिसं अपायसकं विकास याय् मफुनि । देश, काल

व वादया मिखां स्वय्गु त्व:ता मनूयात मनूरूपं रत्रया: च्वयात:गु कविता नं अपाय्सकं खनेमदु । मेगु खँ, नेपालभाषाया न्हू कविताय् चित्रकलाय् थें मनूया अमूर्त व अतियथार्थ पक्षया चित्रण या:गु कविता नं उस्त मदु थें च्वं । थज्या:गु कविताया सामाजिक उपयोगिता म्हो जूसां उकिं साहित्यया ख्य: चकंका बी । थज्या:गु हे अनेक अभावया कारणं नेपालभाषाया थौंकन्हय्या न्हूगु काल नं आधुनिक विश्व-साहित्यया ख्यलय् नच्चागु पला: जक हे तिनि धाय्मा: ।

छुं सीमां मच्युसे न्हूपह:गु व न्हूगु अर्थय् प्रतीकत छ्यलेगु थौंकन्हय्या कविताया विशेषता ख: । प्राचीन व माध्यमिक कालया कविपिसं खास याना: प्रकृति, पुराण व नीति-शास्त्र उपमा काय्गुयात पूर्व आधुनिक कालयापिं कविपिसं यथार्थ उपमात समाजं नं काय्गु यात, आ: वया: न्हू कविपिसं पूर्वीय व पश्चिमी साहित्य न्ह्यागुलिं प्रतीकत काय्गु यात । इमिसं अनेक न्हूगु प्रतीकत नं छ्यलेगुली कुत: यात उकिं याना: थौंकन्हय्या कविता अप्पो वैयक्तिक खने नं दु । दक्वसिबें महत्वपूर्णगु खँ ला ध्व ख: थुमिसं छ्यलीगु पुलांगु मनोवृत्तिया विरुद्ध पुलांगु उपमायात न्हूगु व अ:ख: अर्थ बीगु याना: वयाच्वंगु दु ।

पूर्व व उत्तर आधुनिक कविपिनि अभिव्यक्ति शैली पा:गु स्वाभाविकता व शब्दप्रयोग नं ख: । न्हापायापिसं छन्द (अथवा पद्यात्मकता) व अलङ्कारया मोह कया: अस्वाभाविक रूपं नं कविताया थासय् खँ प्वंकीगु यानाच्वन । उकिया लागी इमिसं संस्कृत अप्रचलित शब्दया नं ब: काय्गु यात । गुलिं गुलिंसिनं धा:सा फयांफक्व थ:गु हे खँग्व: छ्यलेगु श्रेयष्कर ज्या नं यात । न्हापायापिसं मा:गु स्वया अप्पो खँग्व: कविताया रूप दय्केत छ्यलीगुलीं व शब्दबहुल अभिव्यक्ति नं जुल, थज्या:गु कविता च्वैपिं भचा अप्पो भावुक नं जूगु खनेदु । थौंकन्हय्यापिसं गद्य कविता च्वैगु कारण ख: स्वाभाविक ढंगं मा:गु जक शब्द तया: थ:गु खँ प्वंकेगुया लागी । स्वाभाविकताया लागी इमिसं समाजय् प्रचलित अंग्रेजी शव्द छ्यलेगु याना वयाच्वंगु दु । समाजय् 'पेन्सन' 'जेल' शब्द प्रचलित जूसा इमिसं उकियात 'निवृत्तिभरण' व 'कारागार' धका: च्वय्बले कविताया हे हत्या जूगु भा:पी । नेपालभाषाया अपो न्हू कविपिसं फयांफक्व म्हो विदेशी शब्द छ्यलीगु बाला:गु खँ ख: ।

पूर्णबहादुर वैद्यजु (१०६१)या सरासु कविता संग्रहं नेसं १०८४स श्रेष्ठ सिरपा: त्याकुस्यंनिस्यं नेपालभाषाय् न्हू कविताया युग वल धैगु खँय् छप्वा: म्हुतु मजूसां बहुमत च्वमितय् धापू व मंखनाकथं ध्व खँ ख:गु ख: । ध्व सफू नेसं १०८७ न्हूदँय् पिदंगु खँयात कया: नं विवाद पिहाँव:गु दु । तर थुकिया कविताया चर्चा सितु-११, १२, १३ (१०८६ वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा)य् न्हापां हे पिदने धुंकुगु व थुकी दुने थ्या:गु कविताया रचना-सामर्थ्य नं ध्व सफू न्हू कविताया खँय् थकालि जूगु प्रमाणित या: । उकिं पुष्प चित्रकारजुं (१०५९) "धात्थें ला नेपालभाषा साहित्य-ख्यलय् दकले न्हापां आधुनिक कविताया प्रवाह वा प्रयोग ला 'गाजलं दा:गु चा' निसें तिनि पला: छुना: वल धा:सां छुं द्वँपं

मदु" (चित्रकार १०८६:७१-७२) व इन्द्र मालीजु (१०६३) "दकले न्हापां न्हूगु आयामयागु सफू 'गाजलं दा:गु चा' – १०८६ ख: । (माली १०८७:४) धैदीगु स्वीकार याय्‌त बिचा: याय्‌माली । च्वय्‌ हे धाय्‌ धुन, लुमंके मा:गु खँ ख: गाजलं दा:गु चा (१०८३ बछला) पिदने लच्छि न्ह्योंनिस्यं हे (सितु-११, नेसं १०८६ चिल्ला-चौला) सरासु मुद्रित रूपय्‌ पिमदंसां उकिया प्रतिक्रिया-आलोचना हे पिदने धुंकल । नेसं १०८४यात न्हू कविताया ह्यूपा: वःगु ई धाय्‌फुगु कारण जूम्ह मेम्ह न्हू कवि योगेन्द्र प्रधानजु (१०६२) नं ख: । वय्‌क:या पुलांगु प्रारम्भिक पद्यात्मक कविता-संग्रह लूस: थ्व हे दँय्‌ पिथना: वय्‌कलं न्हू कविताया ख्यलय्‌ पला: थ्व हे दँय्‌ तल । बुद्ध साय्‌मि (१०६४) व आनन्द जोशीजु (१०६८)पिसं नं थ्व हे दँया न्ह्यो-लि थ:त न्हू कविया रूपं समाजयात परिचय बियाच्वंगु ख: ।

थथे सरासुं शब्दार्थयात ल्वय्‌क पूर्णवहादुर वैद्यजुं नेपालभाषाय्‌ न्हू कविताया 'स:या प्रथम चरण' हा:मां थौंया थ्व न्हू कविताया सुथ ह:पिं कविपिं योगेन्द्र प्रधान, बुद्ध साय्‌मि, आनन्द जोशीनापं मेमेपिं कवि-पुच: नं ख: । च्वय्‌ न्ह्यथनापिं कविपिं नेपालभाषाया प्रमुख आलोचकतय्‌ कसय्‌ च्वला: शुद्ध प्रमाणित जू वय्‌ धुंकुपिं व नेपालभाषा कविता-क्षेत्रय्‌ थ:गु थाय्‌ काय्‌ धुंकुपिं ख: । न्हूगु कविताया दापुलि दाना: स्वय्‌बले व इलं न्ह्योने खनेदुपिं जुया: वय्‌क:पिनि थन अप्पो चर्चा जू व:गु ख:, वय्‌क:पिं ल्यूल्यू वैच्वंपिं न्हू कविपिनि बथांया खँ न्ह्यथनेत ला मेगु हे च्वखँ च्वय्‌माली ।

सरासु (१०८४ श्रेष्ठ सिरपा: न्ह्यकाये) न्ह्यो पूर्णबहादुर वैद्यजु (१०६१)या निपु-प्यपु जक हे कविता थुखे-उखे पिदन । वय्‌कलं प्रकाशनया लोभं थ:गु आत्मा मधा:गु खँ मच्व:, अले न्हूम्ह मनूया नातां समाजय्‌ न्हूगु चीज बीमा: धैगु वय्‌क:या आत्मविश्वास दु । थ्व हे कारणं वय्‌कलं थ:थवंतुं न्हू कविता च्वय्‌गुली कुत: याना च्वनादिल । थ्व क्षेत्रय्‌ अपो कविपिसं पला: त:गु मखना: वय्‌क:यात भचा उच्चताबोध जूगु अनुभव जू । वय्‌कलं थ:गु छुं कविताय्‌ न्हूगु ज्याया शुरु थम्हं हे याय्‌मा:गु खँ प्वंका दीगु दु । छगू कविताय्‌ (मां-बौनाप) वय्‌कलं थ:त रामचन्द्र भा:पिया दीगु दु । वय्‌कलं आधुनिक पक्षया विविध खँया अभिव्यक्ति थ:गु चिनाखँय्‌ यानादीम्‌ दु ।

वैद्यजुं "थौं जि निष्काशित"य्‌ थ: दुने, पिने व ख्य: छगुलिं दिप च्या:गु खनी । 'वर्तमान'य्‌ वय्‌कलं युगया नर्स व डाक्टरयाके "इतिहासं न्हिला: जात: च्वय्‌ दय्‌मा:" धका: ज्याथपहलं पुकारा यानादीगु दु । परम्परा व संस्कारं कुना: मत:से मनूयात स्वतन्त्रता बीमा:गु खँ "मां-बौनापं" कवि हाला दिइ । "थौं जिगु लँया अपहरण जूगु दु" धका: कवि अनेक अड्चनं कय्‌कुंका: त:गु मनूया जीवन स्वया: हीमी चायादिइ । क्रिया शब्द हे मछ्य:से "आसनां दाजु" कविताय्‌ वय्‌कल चीमि व अज्ञानताया चित्रण यानादीगु दु ।

योगेन्द्र प्रधानजु (१०६२) व श्यामसुन्दर सैंजुजु (१०५९)यात न्हूपिं कवि धायबले वयक:पिनि न्हापाया पूर्व-आधुनिकपह:गु कविता लुमंसे वइ । प्रधानजु लूस: (१०८४)यां लिपा उगु पह:यात चट्ट हे त्व:ता: न्हूगु लँप्वी पला: तल । तर सैंजुजुं थ:गु पुलांगु बानी त्व:फीके मफु । वयक:यात इलय्ब्यलय् पद्यात्मकताया मोहं साला काय्यो । प्रधानजुया न्हापांगु कवितायू महात्वाकांक्षा व आशावादी भावनाया अभिव्यक्ति दु, सैंजुजुं विविध प्रसंगया चित्रण यानादिल ।

योगेन्द्र प्रधानजुया न्हू कविताया पुच: छगू दीप:छगू लाश (१०८८) कवियां वर्तमान-प्रतिया दृष्टिकोणया सुलचं ख: । प्यखेरं सुलाच्वंगु दिप खना:, विरोधहीन जीवन खना: कवि विद्रोही जुइ । "ग्याफर जि म्ये हा:म्ह थौं" विवशतावश न्वंवाय् मखंसां धैर्यवान् मनूया म्ये ख: । "धरती थ्व सृजन मगा:म्ह खना:" कविं धाइ – "ब्वौं तुति मखु छको ल्हा:तं हे च्वीमालाच्वन" । थाय् स्वया: पला: तय्मा:गु व ई स्वया: ज्या याय्मा:गु खँ प्रधानजुं "वाचिं दा:गु लँय्" कनादीगु दु, मखुसा थन न्ह्याम्हं मनूत थस्स:पाय् फु । श्यामसुन्दर सैंजुजुं नं न्हू व:गु समयअनुसार थ:त न्ह्यब्वय्त छुं न्हूपह:गु कविता च्वयादीगु दु । "अक्टोपसया ल्हा:न्यंक अस्तित्वया म्ये"य् वय्कलं गुरुभक्तया रूपं नांजा:म्ह एकलव्यं थ: गुरु द्रोणाचार्यया न्यतालय् दा:गु खँ प्वंका: थौंया विश्वया आशंकापूर्ण अवस्थाया चित्रण यानादीगु दु । नेस १०७१ (विसं २००७) सं व:गु ह्यूपालं नं 'मालती' थें ज्या:पिं शहीदया कलातं आ:तक दु:ख सिइमा:गु दुरवस्थाया खँ ख: ।

जि जिगु वर्तमान (१०९४)या कवि बुद्ध साय्मिजुं (१०६४) 'जि' दुने सुं द:सां पिने अस्तित्वहीन चिं जक खनेदुगु व्यक्तित्वयात धयादीगु दु । संगु बा:गु ख्यँय् कय्च्याना: च्वंगुलिं वय्क:यात वर्तमानप्रति विश्वास मदु । "प्याय्चा:गु वागमती" 'गुलिखें सूर्य दुहाँ वन नं थन ज: मख:' (म्ये मदुगु म्हुतु) आदि शीर्षक-वाक्यांश न्ह्यथना: प्रचलित स्वया अ:ख: अर्थ बीगु मौलिक प्रतीकत छ्यलादीगु दु । "वर्तमान : नपुंसक ल्हा:पाया पञ्ज: दुने" वर्तमानविषयक यथार्थवादी व प्रभावकारी अभिव्यक्ति ख: । थुकी म्हिग:यापिनि चलाखी चरित्र उलात:गु दु, मसिया फुति थें मखुकथं छ्यलाच्वंगु थौंया अवस्था क्यनात:गु व कन्हसं स्वया: च्वंगुलिं छुं याय्मा:गु आवश्यकता आशा-भावना प्वंकात:गु दु । वय्कलं "छंगु लालमोहर खुइ ब्यू जित:"य् पुलांगु संस्कार व मनोवृत्तिं मुक्त जुइत कुत: याना: उकिया पलिसा न्हूगु मूल्य व मान्यता स्थापना याय्त आतुरी क्यनादीगु दु ।

आनन्द जोशीजु (१०६८) ताहाक:गु शीर्षक तया: ताहाक:गु कविता विद्रोहया तिस्सलं हालेमा:पह:गु कविता च्वैम्ह न्हूम्ह कवि ख: धका: यक्वसिनं स्यू । वय्क:या अपो धयाथें कविताय् छगू हे खँयात मेथाय् मेकथं हे धाय्गु न्वचु-शैली खनेदु । थ:गु विषय-शीर्षकयात स्वीकार याकेत वय्कलं कुत: यानादीगु वालाक हे सीदु । थ:गु प्रारम्भिक कविताय् अपो प्रतीकत छ्यलेत प्रयत्नशील थ्वय्कलं थौंकन्हय् थ्वीगु व स्वाभाविक उपमा हे काय्गु स्वयादीगु दु ।

"लाशतय्त सिथं यंके मफुम्ह - ध्व युग...." वर्तमान विश्व तथा ईया भ्रमात्मकता व नपुंसकता वारेया यथार्थ अभिव्यक्ति ख: । थुकी कविं थ: थौंया मनू थें 'इमां दा:सां सहयानाः न्हिले फुपिं' जुया: म्वाय् मफुगुया असमर्थता क्यनात:गु दु । 'बलात्कार याका: नं चिल्लाय् दने मफुम्ह लातीम्ह फ्वगिंनी थें' जुयाच्वंगु ध्व वर्तमानया मनूतय् विवशताया प्रतीक 'जि' जुया: न्ह्यथनात:गु कविता ख: –"सोतिपाचं चिना: लुत्तुलुया यंकात:म्ह दुगु - व ला जि ! !" आनन्दजुं थ:गु कविताय् समाज-व्यवहारया कटु-सत्य तीव्र भाषाय् प्वंकादिइ । वय्कलं नेपालभाषाय् छगू न्हूगु क्षेत्रया कविता च्वयादीगु दु - नगरबोधया । शीर्षकं हे स्पष्ट जू शहर मनूतय् उपलब्धी ख:, तर व अभिशप्त-जुयाच्वन "शहर : छगू अभिशप्त उपलब्धि मनूया" । कविं शंका यानादिइ -"थथे हे वाध्यता दुने अलमले जुया: फुइ कि जिन्दगी", वय्कलं अपो धयाथें कविताय् नीतिबाखनय् सन्देश विइ थें आशाया जः ह्वला दिइ ।

नेपालभाषाय् न्हू कविताया काल नकतिनि छगू पुला: निगू दशकय् पला: तैच्वंगुलिं थुकिया सम्बन्धय् विस्तृत व तुलनात्मक अध्ययन याय् हे मानि । थबलें थन विस्तारं न्हू न्हूपिं कविपिं ल्यूल्यू वयाच्वंगु नं दु । नेपालीभाषाय् थःगु हे पह:गु प्रतीक छ्यलीम्ह बौद्धिक कविता च्वय्गुली नांदम्ह आधुनिक कवि मोहनहिमांशु थापाजुं (१०५६) नपालभाषाय् नं प्यपु-न्यापु कविता च्वयादीगु दु । नेपालभाषां हे मौलिकरूपं सोचेयाना: वय्क: व वासु 'शशी'जुं कविता च्वयादीगु जूसा वय्क:पिसं नेपालभाषाय् नं विशिष्ट थाय् काय् फैगु ख: । सुन्दरकृष्णजुं (१०५५) थःगु चिनाखय् खास याना: सामाजिक पक्षपात उलेगु व तीक्ष्ण अनुभूतिया छाप न्ह्यब्वय्गु यानादीगु दु । वय्कलं न्हापां पद्यात्मक लोमंके मफैगु मतिनासम्बन्धी कविता च्वयादीगु खनेदु ।

नेपालभाषाय् न्हू कविपिनि छपुच: न्ह्यज्यां वनाच्वंगु दु । वय्क:पिं मध्यय् सुन्दर मधिक:मिजु (१०६६)या छगू न्हू चिनाखँ-मुना लबु गुगु दना वइ (१०९१) पिदने नं धुंकुगु दु । चिनिया साहित्यपाखें नं नेपालभाषाय् न्हूगु प्रतीकत छ्यलादीम्ह थ्वय्क:या कविताय् आक्रोशपूर्ण विद्रोह दुगु अनुभव जू । रमेशचन्द्र 'मधु'जुं (१०५९) नं न्हूगु कवितायात न्ह्यज्याकेत न्हू न्हूगु प्रयोग यानादीगु खनेदु । वय्क:या बाखंपह:गु न्याह: कविता (सितु-२०, १०८७) व छुं कविता ह: (सितु-३०, १०८९) प्रयोगात्मक कविता लुमंके बह:जू ।

नेपालभाषाया आधुनिक कविता (१०९६) अपो अर्थय् आधुनिक कविताया प्रतिनिधित्व जूगु दु । थःगु पह:गु थज्या:गु मंका कविता सफुली मुना-स्वां (१०७०), पद्यपुच: (१०७६) व नेपालभाषाया न:लि कविता (१०७८)यां लिपा ध्व प्यपला: ख: । च्व:गु ईया ल्याखं थुकी नेसं १०६२निसें नेसं १०९६ तक स्वीन्यादँ दुनेया कविता दु ।
(नेसं १०९६ सिला/ई. १९७६ जनवरी)

२७. नेसं १०८५-८६या भाषा आन्दोलन जुइन्ह्योया अभिलेख

नेपालभाषा व साहित्यया इतिहासय् नेसं १०८५ चौलानिसें १०८६ चौला (विसं २०२२) दँया विशेष थाय् दु । २०२२ सालया न्हापांगु न्हि नेसं १०८५ चौलाथ्व १२ मंगलवार (ई. १९६५ अप्रिल १३) खुन्हुनिसें नेपालभाषां बुखँ न्यंकेज्या रेडियो नेपालं बन्द यानाबिल । थुकिया लिच्वः ल्याखं नेपालभाषाया ख्यलय् दछियंकं विरोध सभा न्ह्यात व नेवाःतय् दथुइ छगू न्हूगु चेतना ब्वलन । थ्वयां लिउ २५दँ लिपातिनि विसं १०४७स रेडियो नेपालं नेपालभाषां बुखँ बीगु यात । थन नेपालभाषा व हिन्दीया बुखँ प्रसारण दिकेगु सुचं प्यन्हुन्ह्यो बिइधुंकाः दिके स्वन्हु व निन्हु न्ह्यो च्वसापासाया मुँज्याय् जूगु खँ न्ह्यथने त्यनागु दु । उगु मुँज्याया लिच्वःकथं दछियंकं नेपालभाषाय् भाषा आन्दोलन न्ह्यात ।

नेसं ११०५ सिला (ई. १९८५ जनवरी) पाखेया खँ खः - अभिलेखग्रन्थ संरक्षण यायत व सूची दय्केत गुहालि वीत टोयोटा फाउण्डेशन, जापानं च्वसापासाया नामय् छगू तार छ्वयाहल । उकी च्वसापासाया इतिहास च्वयाहिँ धयातःगु खः । व हे भ्वलय् च्वसापासाया इतिहास च्वय्त जिं ज्या न्ह्याकागु इलय् माइन्युट नं स्वये खन । थन रेडियो नेपालं नेपालभापा लिकाये् त्यंबलेया मुँज्याया टिपोट न्ह्यथने । विसं २०२१ चैत २८/नेसं १०८५ चौलाथ्व ९ शनिवारया मुँज्याया वैठक निर्णयय् थथे च्वयातल -

"म्हिगः २७ गते रेडियो नेपालं वैशाख १ गतेनिसें नेपालभाषां खबर प्रचार मयाय्गु क्वःछिउगु खँयात कयाः श्री ५ यात थथे मजुउसा जिउ धकाः छपु विनम्र निवेदन च्वेगु व उकिया बोधार्थ पञ्चायत मन्त्रीजु व डाइरेक्टर, रेडियो नेपालयात छ्वेगु ।"

कन्हय्खुन्हु स्वनिगःया थीथी संस्थाया प्रतिनिधिपिं मुनाः भिक्षु सुदर्शनया सभानायकत्वय् च्वंगु मुँज्यां क्वःछित –

"२००७ सालया क्रान्तिनिसें (विराटनगरंनिसें) च्वनावःगु रेडियो नेपालया नेपालभाषाया समाचार प्रसारण कन्हसंनिसें दिकीगु जूगुलिं भी नुगले स्याः ।"

उगु सभाय् मुनादीपिं खलःपुचःया प्रतिनिधि क्वय् बियाकथं खः –

१. च्वसापासा - भिक्षु सुदर्शन, ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य, प्रेमबहादुर कसाः, सत्यभामा, आशाराम शाक्य
२. त्रिचन्द्र कलेज - शारदादेवी, सुवर्ण
३. अन्तर कलेज नेपालभाषा साहित्य पाला - लक्ष्मी श्रेष्ठ, पुष्पानन्द
४. नेपालभाषा न्ह्यज्या खलः - शंकरमान श्रेष्ठ, नारायण श्रेष्ठ
५. भ्तीपुचः, बोदे - श्यामकृष्ण (खःमू)
६. लूजः - अमरकाजी कसाः, पुष्पबहादुर
७. पासापुचः - श्रीकृष्ण अणु, प्रेमनारायण सायूमि
८. चित्तधर 'हृदय' - (संस्थाया नां मतः)

नेपालभाषाया प्रसारण दिक धुका: न च्वसापासाया ज:मुंज्याय् थ्व सम्बन्धी खँ जुयाच्वन । विसं २०२२ बैशाख ५ गते (चौलागा २/अप्रिल १७) शनिवारखुन्हु थ्व सम्बन्धय् जुजुथाय् "शिष्टमण्डल" वनेत प्रेमबहादुर कसा:या अध्यक्षताय् अन वनीपिनि नां क्व:छित - भिक्षु सुदर्शन, ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य, हितकरवीरसिंह कंसकार, परमानन्द वज्राचार्य, दुर्गालाल श्रेष्ठ, सूर्यबहादुर पिवा: ।

जुजुथाय् वंवले नाप लाय्त ई मदु धयाह:गुलिं बैशाख १२ (चौलागा ८/अप्रिल २४)या मुंज्यां हस्ताक्षर संकलन व बिचा:मुना: छवयगु क्व:जित, नाप पत्रपत्रिकाया सम्पादकीय मुनेगु नं निर्णय यात, गुगु च्वसापासापाखें नेसं १०८९ (ई. १९६९)स "जनताया लिस: रेडियो नेपालयात" नामं सफू पिदन ।

थ्व अभियान जुयाच्वंवले च्वसापासाया पुनर्गठन नकतिनि जूगु खः । नेसं १०८५ सिलाथ्व ६ (विसं २०२१ माघ २५ /फेब्रुवरी ७, १९६५)स स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ सभापति जुयादिल । वय्कलं पद विभाजन क्वय्बियाकथं यानादिल ।

उपसभापति - धूस्वां सायमि (तछलागा १३स त्वःतल)

छ्यांजे - ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य (दुज्यापिज्यां)

- दुर्गालाल श्रेष्ठ (त:धंग्वंसा:)
  दांभरिं - प्रेमबहादुर कसा:
  दुज:पिं - परमानन्द वज्राचार्य
- सुर्यबहादुर पिवा:
- सावित्री
- सत्यभामा
- हितकरवीरसिंह
- आशाराम शाक्य (तछलां त्व:तल)
- फुलेन्द्रमान प्रधान (तछलां त्व:तल)
- भिक्षु सुदर्शन ।

थ्वयक:पिं मध्ये अबले च्वसापासाय् ज्या सनादीपिं स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ, प्रेमबहादुर कसा:, धूस्वाँ सायमि, ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य, भिक्षु सुदर्शन, फुलेन्द्रमान प्रधान, परमानन्द वज्राचार्य, सूर्यवहादुर पिवा:, आशाराम शाक्य आदि आ: मदय्धुंकल ।

छगू अजूचायापूगु खँ दु - च्वसापासां २०२२ सालभरि आन्दोलन याय्गु क्व:छ्यूगु खंने मदु, तर भाषिक आन्दोलन स्वत:स्फूर्त जुल । अबलेयापिं आन्दोलनकारीतय्सं गनं, छु निर्णय या:गु द:सा कनाब्यूसा ज्यूगु ख: । नेसं १०८५-८६या थुगु भाषा आन्दोलनं नेपालभाषा ख्यलय् खास याना: काव्यख्यलय् ह्यूपा हयाबिल ।

X X X

लिधँसा

ईश्वरानन्द, नेसं १०८६ - नेपालभाषा साहित्यय् छपुलु । सितु, १२, तछला, पौ २१ ।

कर्माचार्य, माधवलाल, नेसं १०९६ - 'न्याग: थांया मंका: दिवसया उपलक्षय्' । ज: ७ (कछला), पौ १६९-१७१ अथवा जिगु मिखाय् साहित्यया छुं । यँ : नेपालभाषा परिषद्, पौ ९-१२ ।

कायस्थ, छत्रबहादुर (सं), नेसं ११०८- मुद्राराक्षसकथा । यल: साहित्य मूलुखा ।

चित्रकार, पुष्प, नेसं १०८६ - जिगु मिखाय् 'गाजलं दा:गु चा' । गाजलं दा:गु चा, पौ ७१-७२ ।

जोशी, रत्नध्वज - "हृदय'जुया संतोष"। भ्री, २५ :३ :१८२ (दिल्ला) 'हृदय' विशेषाङ्क, पौ २३-२४ ।

जोशी, सुन्दरकृष्ण, नेसं १०९० - न्हू कविपिनि न्हू लँपु । सितु - ३३, हेमन्त, पौ ४ ।

तमोट, काशीनाथ, नेसं ११०३ - "ललितविस्तर"(१०३०-३४) या भाय्"। खेलुइता, ४ पौ ८-१३ ।

तमोट, काशीनाथ, नेसं ११०९ - "ऐतिहासिक सन्दर्भय् नेपालभाषा व दोलखा भाषिकाया कारकप्रत्यय्-छपुलु" । पलेस्वां १/तछला/ ई. १०८९, पौ ७३-७६ (न्हापांगु नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभागया मुँजया, नेसं ११०८ अनलाथ्व १४-अनलागा १/ई. मे ३०-जून १, १९८८स न्हयब्व:गु टिप्पणी पौ)

तमोट, काशीनाथ (सम्पादक), नेसं ११२७ - जीवनकुमार महर्जन (सहायक) नेपालन्यायपालविधि, नेसं ६३१ (जयस्थिति मल्लया पालय् नेसं ५०० ज:ख:या कानून) । यँ शुभ सफूकुथि प्रकाशन, बछला ।

तुलाधर, सरस्वती, नेसं ११२० - मूलदलदेवशशिदेव । यल: नेपालमण्डल घ:चाधुकू ।

नेपाल, ज्ञानमणि, विसं २०४५ - 'इतिहास लेख्ने परम्परा र नेपालवृत', प्राचीन नेपाल १०७ , पृ. १-१० (नेपालीखण्ड)

नेवामि, दरशा, नेसं ११०३ - महाप्रज्ञाया आत्मकथा । काठमाडौं : सकलोपासक ।

पन्त, दिनेशराज (सम्पादक), विसं २०६५ - न्यायविकासिनी (मानवन्यायशास्त्र/राजा जयस्थिति मल्लद्वारा नेपालसंवत् ५००मा जारी कानून) । काठमाडौं: कानून व्यवसायी क्लब, बडा दशैं ।

पन्त, महेशराज, विसं २०३१ - 'गोपालराजवंशावली र भाषावंशावलीको साधर्म्यका केही उदाहरण', पूर्णिमा ३१ (मार्ग), पृष्ठ १६१-१७२ ।

विसं २०३१ - 'सेसिल वेण्डालको शब्दमा गोपालराजवंशावलीको बयान', पूर्णिमा ३१ (मार्ग), पृष्ठ १७२-१७७ ।

विसं २०४४ - 'द गोपालराजवंशावली सर्सरी हेर्दा', पूर्णिमा ७२ (वैशाख), पृ. १-६५ ।

पौडेल, भोलानाथ र धनवज्र वज्राचार्य, विसं २०१८ - गल्लीमा फ्याँकिएका कसिंगर । ललितपुर: जगदम्बा प्रकाशन ।

प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह, वि.सं २०२९ - समसामयिक नेवारी कविताको स्वरूप । आभा, चैत्र, पौ २३ ।

भिक्षु, सुदर्शन, नेसं १०९० - लुमंकेबहःपिं (ब्वति १) ।
येँ : च्वसापासा ।

मल्ल, कमलप्रकाश, नेसं १०८४ - मूसः निबन्ध । येँ : च्वसापासा ।

नेसं १०८७ - नःलि कविताःछगू विवाद । पौ ३८ ।

माली, इन्द्र, नेसं १०८७ - न्हूगु कविता : जिगु मिखाय् । सितु - १७, वसन्त, पौ ४-५ ।

योगी, नरहरीनाथ, विसं २०१० - 'गोपालराजवंशावली' । संस्कृत-सन्देश १:२ (जेठ), पृ. ३६-३७ ।

विसं २०१६ - गोपालवंशावली (५७१ वर्ष अघि लेखिएको इतिहास) हिमवत-संस्कृति १ (विजयादशमी), पृ. ९-३४ ।

रंजितकार, हरिशंकर, नेसं १०९३ - पूर्ण वैद्यनापं छ्भाः । लबु, दँ १, ल्याः १, कौला-पोहेला, पौ ४ ।

रेग्मी, जगदीशचन्द्र, विसं २०२९ - 'गापाल वंशावली', प्राचीन नेपाल २१ (कार्तिक), पृ. ४४-५५, २२ (माघ), पृ. ३४-५३ ।

वज्राचार्य आशाकाजी, नेसं १०९८ - "छगू शब्द' ललितविस्तर सूत्र । यल : युवक बौद्ध प्रकाशन, पौ ऊ-ए) ।

वज्राचार्य, धनवज्र, विसं २०४१ - "ताडपत्रहरूको ऐतिहासिक महत्व" । आर्थिक नेपाल, २:३:१० /वैशाख/ ई. १९८४ अप्रिल, पृ. १०-१४ ।

वज्राचार्य, धनवज्र र ज्ञानमणि नेपाल, विसं २०१० - इतिहास-संशोधन । काठमाडौं : स्वयं, श्रीपञ्चमी, पृ. १-१६ ।

वैद्य, जनकलाल, विसं २०२९ - आधुनिक नेपालभाषा कविताको विकासक्रम:एक सिंहावलोकन । आभा चैत्र, पौ ४ (गद्यखण्ड) ।

शाक्य, मीनबहादुर (सं) नेसं १०९८ - ललितविस्तर सूत्र । यल : युवक बौद्ध प्रकाशक, बौद्ध ग्रन्थमाला १ ।

शाक्य, सुशीला, नेसं १०९९ - अनागारिका धर्मचारी तथा उपासिकारामया संछिप्त परिचय । किण्डोल : अनागारिका विंरती ।

शाक्य, हेमराज, नेसं ११०० - शिवदेव श्री रुद्रवर्ण महाविहारस्थित तालपत्र अभिलेख । उकुबहा:, यल : २५२४ बुद्ध जयन्ती समारोह समिति ।

सायमि, बुद्ध, नेसं १०९५ - थौंया कविता । भ्री-१५६, सिला-चौला, पौ १७ ।

स्थापित, ज्वाला, नेसं ११२० - वेतालपच्चीसी । यल: नेपालमण्डल घचा:धुकू ।

'हृदय', चित्तधर, नेसं १०७३ - स्वर्गीय पण्डित निष्ठानन्द वज्राचार्य । नेपाल, १:६ (शिशिर), पौ २-५ ।

.... नेसं १०८७ - गद्यगुरु निष्ठानन्द वज्राचार्य - भीगु साहित्य । यें : नेपालभाषा परिषद्, पौ २३-३३ ।

Bendall, Cecil, 1903 "The history of Nepal and surrounding kingdoms (1000-16000 AD), compiled chiefly from MSS Lately discovered." Journal of the Asiatic Society of Bengal 72, pp. 1-32

Brinkhaus,Horst, 1987 Jagat prakāsamalla's Muladevaśaśidevavyākhyānanā • aka. (Stuttgart:Steiner Verlag)

Kolver, Bernhard and Hemraj Shakya, 1985: Documents from the Rudravarna-Mahavihara, Patan. Sankt Augustin: VGH Wissenschattsverlag.

Malla, Kamal Prakash, 1990 : The Earliest Dated Document in Newari A.D. 1114. Paper presented at the 11th Annual Conference of the Linguistic Society of Nepal on November 26-27. Later published in : "The Earliest Dated Document in Newari : The Palmleaf from Uku Bahah, NS 235/AD 1114". Kailash, 16:1-2/1990, pp.15-26.

Petech, Luciano 1958 : Mediaeval History of Nepal (c. 750-1480), Serie 10. Rome: Istitutl italiano per it Medio ed Estremo Oriente.

Petech, Luciano 1984 : Medieval History of Nepal c .750-1480. Revised ed. Rome: IsMEO.

Regmi, D.R. 1966 : Medieval Nepal. Part III. Calcutta: Firma K.L. Mukhopadhyay.

Śāstrī, Hara Prasad 1905 : A Catalogue of plam-leaf and selected paper mss. belonging to the Durbar Library,Nepal. Calcutta: Baptist Mission Press.

Vajracarya, Dhanvajra and Kamal P. Malla 1985: The Gopalrajavamsavali. Nepal Research Centre Publication No 9. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Vettam Mani 1974 : Puranic Encyclopaedia, Delhi : Motilal Banarasi Dass, 4th ed.

न्ह्यव पिथँ धल:

१. नेपालभाषाया महत्व

नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया ग्वसालय् जूगु नेपालभाषा उपन्यासया न्यागू दशक निन्हुया मुंज्यास उलेज्याभ्वलय् नेपालभाषा म्हसीका च्वसु । नेसं ११२४ अनला(गुंला)गा १३/ईसं २००४ अगस्त १३ शुक्रबार न्यंकुगु । पिथना (नेपालभाषा (अनुसन्धानमूलक जर्नल, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग) ल्या: ३ (नेसं ११२९/ईसं २००९), पौ ५–७ ।

२. पुलांगु वाङ्मय

"पुलांगु वाङ्मय व थुकिया भाषा अध्ययन", नेसं १११७ बछलागा ८-१२/ई. १९९७ मे २९-जून २स नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, यलध्वखाय् नेपालभाषा शिक्षकतय् दथुइ जूगु अभिमुखी मुँज्याय् प्रस्तुत पत्रय् मा:गु सुधार याना: थन न्ह्यथंगु दु ।

३. भिंछगूगु शदी हे नेपालभाषा छ्यले धुंकल खनि !

राजामति (वा:पौ), १०:३७ (नेसं १११२ दिल्लागा ५ सोमवार/ई. १९९२ जुलाइ २०), पौ ३ ।

४. नियमपरिभाषा पत्रिका म्हसीके

कुलां (दँपौ) ११/नेसं १११२ (ई.१९९१), पौ २५-२८ ।

५. गुह्यकाली पूजाविधि

गुह्यकाली पूजाविधि (नेसं ४००)या न्ह्यपौ पुस्तिकाया अंश । यँ : शुभ सफूकुथि प्रकाशन, नेसं ११२४ सिला (ई.२००४ जनवरी) पौ २-४ ।

६. विचित्र कौतुक

"विचित्र कौतुक–नेपालभाषाया न्हापांगु सफू" nepalmandal.org 09/04/2010

७. हरमेखला

देशय्मरु भ्या: (वा:पौ), ८:१२ (नेसं ११२१ चौलाथ्व १२ विहीवार/ईसं २००१ अप्रिल ५ पौ ४ ।

८. न्यायविकासिनी

देशय्मरु भ्या: (वा:पौ), ८:१३ (नेसं ११२१ चौलागा ४ विहीवार/इ. २००१ अप्रिल १२), पौ ३ ।

९. अमरकोश।

देशय्मरु भ्याः (वाःपौ), ८:१८ (नेसं ११२१ चौलागा ११ विहीवार/ई. २००१ अप्रिल १९), पौ ४ ।

१०. गोपालराज वंशावली

नेपालभाषा (नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया जर्नल) ल्याः १ (नेसं १११८/ई १९९८), पौ १८–२५, ५४ ।

११. चतुरङ्क रामायण नाटकया निर्देशन खँपु

कुलां (दँपौ), ल्याः १३ (नेसं १११६/ई. १९९५), पौ ७७ ।

१२. भागवत पुराण

"भागवत पुराण", देशय्मरु भ्याः (वाःपौ), ८ :२४, नेसं ११२१ दिल्लाथ्व ८/ईसं २००१, जून २४, पौ ३; "नेपालभाषाया भागवत ने.सं. ६२५या लितँखँ", ५:४५ नेसं १११९ थिंलाथ्व ७/ई. १९९८ नवेम्बर २६, पौ २ व स्वंगूगु ब्व न्हूगु तँसा खः ।

१३. नेपाल–न्यायपाल–विधि

नेसं ११२७ थिंला २६ शनिवार (ईसं २००६ डिसेम्वर १६) कानून निलापौया ग्वसालय् न्यायविकासिनी नेसं ५०0या संस्कृत–नेपालभाषा नारदस्मृतिबारे जूगु सहलह मुंज्याय् इनाब्यूगु पौ ।

१४. तन्त्राख्यान

देशय्मरु भ्याः (वाःपौ), ८:२० (नेसं ११२१ तछलाथ्व ९ विहिवार/ ई. २००१ मे ३१, पौ ४ ।

१५. इन्द्रविजयजात्रा गीत

देशय्मरु भ्याः (वाः पौ), ८:१९ (नेसं ११२१ तछलाथ्व १ /ई. २००१ मे २४) पौ ४ ।

१६. स्वस्थानी व्रतकथा

देशय्मरु भ्याः (वाःपौ), ८:१५(नेसं ११२१ बछलाथ्व ३ विहीवार/ई २००० अप्रिल), पौ ४ ।

१७. रुक्माङ्गदचरित

"एकादशीचरित" देशय्मरु भ्याः (वाःपौ), ८:१७ (नेसं ११२१ बछलागा ३ विहीवार/ ई.२००१ मे १०), पौ ४ ।

१८. मूलदेव–शशिदेव प्याखंया बाखं

देशय्मरु भ्याः (वापौ),८:३० (नेसं ११२१यंलागा ५ विहीवार/ईसं २००१ अगस्त ९), पौ ३ ।

१९. मुद्राराक्षस

देशय्मरु भ्याः (वा:पौ) ८:१८ (नेसं ११२१ बछलागा १० विहिवार /ईसं २००१ मे १७) पौ ३ ।

२०. अमृतानन्द वन्द्य (नेसं ८९४–९५४)

थ्व म्हसीका च्वसु त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, यलध्वखाया ग्वसालय् जूगु विभागय् तःगु अमृतानन्द वन्द्यया किपा सार्वजनिकीकरण समारोह, नेसं ११२२ बछला ५ शुक्रवार/ईसं २००२ मे १७स इनाब्यूगु पर्चा खः ।

२१. माध्यमिक काव्य

नेपालभाषाया आधुनिक कविता । यँः पासामुना, नेसं १०९६/ई. १९७६, भूमिकाया "माध्यमिक काल" (पौ घ–छ) खण्ड माःगु सुधार यानाः न्हयथंगु ।

२२. सिद्धिदासया 'समस्यापूर्ति'

ज्वलान्हायकं (नेपालभाषा निलापौ, साहित्यया मूलुखा, यल) नेसं ११०० कछला/ईसं १९७९ अक्टोवर, पौ १ ।

२३. निष्ठानन्द वज्राचार्य व वय्क:या ललितविस्तर

पं - निष्ठानन्द वज्राचार्यया १२७ दँ बुदिंया लसताय् शंकरदेव क्याम्पसया चकना साहित्य पाला नेसं ११०५ थिंलाथ्व ४ (ई. १९८४) स पिका:गु १६ पौया पुस्तिका ।

२४. सिद्धिदासया कृति

विश्वभूमि (न्हिपौ/शुक्रवा:या तँसापौ), नेसं १११६ कौलाथ्व ६/ ई. १९९६ अक्टोवर १८, पौ क

२५. चित्तधर 'हृदय'या नेपालभाषा साहित्यया जात:

चिरत्तधर 'हृदय' सच्छिदँ बुदिं लुमन्तिपौ । सम्पादक ओमकारेश्वर श्रेष्ठ, पिकाक भिन्तुना गुथि असन, यँ, नेसं ११२७ बछला/ईसं २००७, पौ ३०–३१ ।

२६. नेपालभाषाया आधुनिक काव्य

नेपालभाषाया आधुनिक कविता - सं. काशीनाथ तमोट । यँ : पासामुना, नेसं १०९६ सिला/ई. १९७६ जनवरी, या भूमिका (पौ छ-भ) तात्कालिकपन भिंका: न्ह्यथंगु ।

२७. नेसं १०८५-८६या भाषा आन्दोलन जुइन्ह्योया अभिलेख

nepalmandal.org 07/26/2011

नेपालभाषा संसारय् दक्वसिबय् अप्पो जनसंख्या दुगु चीन–सँय् भाय् खलःया तःकचा सँय्–बर्मा भाय् दुने च्वापुगुँ भाय् मध्ये छगू खः । दक्षिण एशियाय् थ्व दक्वसिबय् पुलांगु व च्वन्ह्याःगु सँय्–बर्मा भाय् खः । थुकिया प्राकृत कालया करीव ३०० खँग्वःपुचः नेपालया प्राचीन इतिहास (लिच्छवि) कालया निसः व जःछिति अभिलेखय् कियातःगु दु । थौंकन्ह्य्या नेपालभाषा धाःसा न्हूगु आर्यभाषा थें ११ शदीपाखे जक शुरु जुल । थुकिया न्हापांगु कथ्य अभिव्यक्ति अबलेया ललितविष्टर (थौंकन्ह्य्या यल – ललितपुर / पाटन) या मणिधरजीव महाविहारया सर्वसंघया नियम परिभाषित यानातःगु पत्रिका (ताडपत्र) नेसं २३५या लिखतपत्रय् खनेदत । थनलि ग्रन्थय् न्हापांखुसि कर्मकाण्ड ग्रन्थ गुह्यकाली पूजाविधि (नेसं ४००)स निर्देशन वाक्यावली छ्यल । थथे हे लिखतपत्रय् व ग्रन्थय् संस्कृत नापनापं नेपालभाषा छ्यलावयाच्वंगुली हरमेखला (४९४) तान्त्रिक चिकित्सा ग्रन्थय् अनुवाद रुपय् खनेदत । अनलि नारदस्मृति (५००), अमरकोश टीका पुत्रपौत्रादिबोधिनी (५०१), बालबोधिनीविवृति (५०६) च्वय्धुंकाः नेपालभाषाया मौलिक अभिव्यक्ति गोपालराज वंशावली (अ. ५०९) जुल । थुकी वंशावली खण्ड परम्परागत लेखन खःसा मूल वृतान्त (घटनावली) खण्ड मौलिक अभिव्यक्ति कथ्य खः । नेसं ४९४ हरमेखलानिसें ५२० (वैद्यक) तक १४ शदीया नेपालभाषा वाङ्मय ग्रन्थ नेपालभाषा व थुकिया साहित्यया मजबुत निग (जग) खः ।

(थ्व सफूया पेज नं. २ पाखें)